

અર્પણ
અર્થ-પ્રજ્ઞાના અરધકેને

લેખકનાં પુસ્તકો

મઠદ

મેંદીનો રંગ
રૂપલાલસા
નિત્ય-પ્રિયા
રામ પ્રસાદિનિષ્ઠમણુ
રાસ રમણુમ્

અમઠદ

પ્રણય-નૈયા
મધુપ
અને આવતી કાલે
માનસરનાં મોતી
રોશનાઈ (ટૂંકી વાની)
મારો એકરાર
પ્રણય એકતાર

એક બાલ

રામાયણની કથા તો આર્પાવર્નને મહાભૂટો વારસો છે. જાણી વાઙ્મીકિની એ અમર કૃતિ તો યુગેયુગે પ્રેરણા આપે છે માનવ-સંસારના જીવનક્રમમાં.

પુત્ર, પતિ, માતાપિતા, મિત્ર, જ્ઞાતના આદર્શ એ મર્યાદા પુરુષોત્તમની જીવનકવિનામાં છે !

શ્રી રામચંદ્રજીની જીવનકળાના એક અંશને જોળખવાનો અને આલેખવાનો આ મારો નમ્ર પ્રયાત્ન છે.

વાઙ્મીકિના એ અમર દસ્તખત જીવંત પાત્રના પ્રજ્ઞાન અંશે હું સૌથી વધુ આકર્ષિત. અણણ્યા માનસરોવરિયેથી તે ઢેક સહચર સાગર લગી એમણે માર્ગમાં પ્રજ્ઞાનનાં અભિનિષ્ક્રમણ. આર્પાવર્નમાં આર્યો ને શીયોને તાર્યા ! તથાજીવનમાં તથજીવનના આદર્શ દીધા હંડકારણ્યે વસીને !

લેખકતાં પુસ્તકો

મઠક

મેંદીનો રંગ

રૂપલાલસા

નિત્ય-પ્રિયા

રામ પ્રસાદિનિષ્ક્રમણ

રાસ રમણમ્

અમકટ

પ્રણય-નૈયા

મધુપ

અને આવતી કાલે

માનસરનાં મોતી

રોશનાઈ (ટૂંકી વાર્તા)

મારો એકરાર

પ્રણય એકતાર

એક બોલ

રામાયણની કથા તો આર્યાવર્તનો મહાભૂતો વારસો છે નારિ
વામ્બીદ્ધિની એ અમર કૃતિ તો યુગેયુગે પ્રેરણા આપે છે માનવ
સંસારના જીવનક્રમમાં

પુત્ર, પત્ની, માતાપિતા, મિત્ર, કાલના આદર્શ એ અર્પણ
પુરુષોત્તમની જીવનકવિતામાં છે ।

શ્રી રામચંદ્રજીની જીવનકળાના એક અંશને જોળખવાનો
અને આજેખવાનો આ મારો નમ્ર પ્રયત્ન છે

વામ્બીદ્ધિના એ અમર દૃશ્ય જીવત પાત્રના પ્રચલન અરો હું
સૌથી વધુ આગ્રહથી અલ્પજ્ઞ માનસરેવરિગેથી તે ડેક સલ્લજ્ઞ
સાગર લગી એમણે માડ્યા પ્રચલનના અભિનિષ્ક્રમણ આર્યાવર્તમાં
આર્યો ને બીજોને તાર્યા ! તપોવનમાં તપજીવનના આદર્શ દીધા
દડકારણ્યે વસીને !

ગોદાવરીને તીરે મદ્દૂથી બાધી વનનાસ સોહાબ્યો જનકનદિની
સગે કે બ્યા પ્રણય એ જ એમની ક્ષિનિજ હતી ઉદ્યાયજ ને
અસ્તાયગની

પછી ગોદાવરીને પેયે તીર અન્-આર્યાવર્તે અન્-આર્ય
બ્રજ ને વનનર ઉદ્યાર્યા । અને દૂર દક્ષિણે રાક્ષસી માનસના
સમુદ્ધાર કર્યા.

परिघ्राणाय साधूनाम् विनाशाय च दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय सभ्रामि युगे युगे ॥

એ તો યુગયુગના નિર્માણ પરબ્રહ્મના. અને એના આદેશે
ક્ષીરસાગરેથી અવતરી આર્યાવર્તે આર્યા પણ નહિ એ પ્રણી
બ્રહ્મ, હો વાચનાર ! અસખ્ય તારા, નક્ષત્રો સૃષ્ટિએ બ્રહ્મના
બ્રહ્માડમા છે, તેમા શુ એક જ આપણી પૃથ્વીએ અને વળી પૃથ્વીના
એક ખૂણા આર્યાવર્તે એને અવતાર લેવા પડે ?

પણ એ તો કવિઓ વિશેષણો આપીને આબના ઉડુપન કરાવે
કા' શ્રેષ્ઠ પુરુષને... જો કે પુરુષમા મે પરબ્રહ્મનો અસ તો
છે જ ને વળી !

ત્રેતાયુગમાં જ્યારે માઝા મૂકી હતી મર્યાદાએ ત્યારે પરબ્રહ્મના ક્રમે એ મર્યાદા પુરુષોત્તમ તરીકે આવ્યા... અજ્ઞાન ને પાર્થિવ વિજ્ઞાન પર પ્રજ્ઞાન શુદ્ધિનો મહા વિજય સ્થાપવાની પૂર્વનિર્ણીત સૃષ્ટિકર્મની યોજનાએ !

રામચંદ્રજીના જીવનની પ્રજ્ઞાન કલા ત્રેતાયુગના યુગયુગના ચક્રના અમર આદર્શરૂપ છે. એ કલા વંશજ્ઞાનજ્ઞાની પૌલસ્ત્યવંશી રાવણમાં યે મૂર્ત થઈ હતી.

કહે છે ને કે જનકવિદેહીએ જનકપુરીને તારી હતી જ્ઞાન-પ્રજ્ઞાનતા દોડકામાં ! એમ જ લંકાનાથને પણ, એથી મે આગળ વધીને જગત તારવું હતું !

જ્ઞાન, વિજ્ઞાન ને પ્રજ્ઞાન ! પછી...?

વલ્કેડહમ્ વહુ સ્યામ્ !

પણ જ્ઞાન કેમ મળે ?

અજ્ઞાનમાંથી પ્રજ્ઞાનની પ્રકાશમૂર્તિમાં જવા માટે લંકેશ્વરે મુખ્યક્રમ તરીકે પાર્થિવ વિજ્ઞાન અપનાવ્યું ને લાણીબળ પછી એના લણીતર પાઠ !

પણ ક્યાંય અધિકાર વિનાનાં જ્ઞાનનાં ગ્રીલણાં સાંભળ્યાં છે ?

પછી આંતરિક અશક્તિને લીધે કહો કે અધિકારભેદને લીધે કહો, પણ રાવણના અનુયાયીઓ પાર્થિવ વિજ્ઞાનના વર્તુલમાં ધુમ્ભરીઓ ખાતાં ગૂંચવાણાં ! ઉડુચન એમનાં અધવચ્ચે અવગેધાયા ! એ બપુયું રાક્ષસોંદ્ર રાવણે. ખટકી એમને દુર્બલવર્યા જગત-સંચલનની. પાર્થિવ વિજ્ઞાન પ્રસરણકાર્ય હૃદયેહૃદ આગળ વધીને અશક્ય બન્યું હતું મહાપ્રજ્ઞાની લંકાનાથને રોકવાનું. દાવ નાખ્યા હતા લંકેશી; પણ પાછા વાળવા મુશ્કેલ હતા... !

અને ઉપાય શોધ્યો પછી એ પાર્થિવ વિજ્ઞાનના દોરવણુદારે કે પોતે સર્જેલ પાર્થિવવિજ્ઞાની સૃષ્ટિનો પોતે નાશ કરે.

એ નાશ સીતાજીનું હરણ કરી બળિયા રાગ રામ સાથે વેર કરી લંકાનાથે કરાવ્યો. અને પોતેયે વૃદ્ધ દેહ બદલ્યો કેંક કાળજૂનો !

મહર્ષિ વાલ્મીકિના આત્મપ્રજ્ઞાન કવનનું રામાયણ એ કથાનું મુખ્ય કેંદ્ર છતાં, પાત્રાંતર્ગત માનવતાનો આવિષ્કાર કરતાં કેટલાંક સ્થાનોએ મેં તુલસીકૃત, ગિરધરકૃત ને અધ્યાત્મ રામાયણમાંથી લીધાં છે.

કેકેયીનો આદેશ રામચંદ્રજીને વનમાં મોકલી કંઈ ભગવાનને
અધોધ્યાના રાજા બનાવવાનો ન હતો; પણ સ્વયં રામચંદ્રજીએ જ
માગેલા વચનને અનુરૂપ હતો. એની પૂર્તિ તુલસીદાસકૃત દોહાવલિના
નીચેના દુહા પરથી જણાશે :

છીની ભૂજા રઘુનાથકી, કૈકેયી ઘોલ્યાં ઘેન;
મન માવત ઘર લીજીષ, છોડી દીજીષ નૈન. ૯

ભરતહી માદી દીજીષ મોહી તપોવન રાજ;
માતુ યેહી ઘરદાન દીઓ, દિજ દેવતનકે કાજ. ૧૦

દીયો માતુ ઘરદાન તોહિ, મહિ સફલ ડરપીર;
રામવચન ચોરી કરી, તદપિ રોય ન ધીર. ૧૧

—તુલસીદાસકૃત દોહાવલિ

રામાયણનાં પાત્રો આર્ષ નર-નારીઓનાં હૃદયમાં ભાવનાઓનાં
પ્રતીક રૂપે વણાઈ ગયાં છે. એમાં રાક્ષસોંદ્ર રાવણની ગાંઠ અસૌમ્ય-
તાએ પડી ગઈ છે.

ભાગ્યવદ્ધના લેખે એ પ્રજાની પાર્થિવ વિજ્ઞાનનો દોરવણુદાર બન્યો જગત તારનાના પુણ્યનતા આદર્શ, એ તો હું કહી ગયો. લકનાથને અસૌમ્યતા તો રાખવી પડતી બાલ દષ્ટિએ પાર્થિવ વિજ્ઞાનીઓને દોરવા, કે રામપ્રજાભિનિબંધમણુના મહા હોમમા એના હપિ આપી ભાર પૃથ્વીનો ઓછો કરે પાર્થિવતાએ વધેયો ।

સીતાદેને રાનણે પચનનીએથી હયાં તે વખતે તુલસીદાસ શ્રીએ રાવણુના બાલ સ્વરૂપની સાથે સાથે આતરહેયાની લાવના ધરારે કીધી છે, કે સીતાશ્રી પ્રત્યે બ કેસને પૂજ્યભાવ હતો

સુનત ધવન શ્વશીશ લજાના ।

મનમદ્દં ચરણ વન્દિ મુખ માના ॥

—તુલસીદાસશ્રી

વળી આગળ અધ્યાત્મ રામાયણુર્મા રાનણુના આતર સ્વરૂપનો એક ધશારો છે. જ્યારે સનકસનકાદિ સીતાને પાઞ લાભના પછી ગમચદ્રણને મળે છે ત્યારે તો—

જાનન્નેય પરાત્માન સ જહારાવનીમુતામ ।
માતૃવત્પાલયામાસ ત્વત્ત કાંક્ષન્વર્ધ સ્વયમ્ ॥

આ ઉપરથી જણાશે કે લોકેશ કેઈ અમણુ ન હતા રાજ્ય
ધર્મમાં પણ તેઓ અતુલ કાર્યદક્ષ હતા

વાચનાર ! એક પ્રજા જગ વિચારને રામચદ્રએ સાગરપાજ
બાધી અને વનનરનું લશ્કર લકામાં ઉતાર્યું, શુ ત્યા લગી એ
અગણુ રહ્યું હશે લોકેશસમા મહાન રાજકર્તાથી ?

એ પરથી આપને સ્પષ્ટ સમજાશે કે પોતે જન્મકેશે-જે
પ્રજાનના માર્ગે દેરવા માટે પાર્થિવ નિજાનનું માધ્યમ શોધ્યું
હતુ, તેનું મસજ ઉપર રહીને કદાબ્યું પોતાની જૂન સુધારીને ।

એક હકીકત એ પણ રહી જાય છે કહેવાની કે વાનર ને
રીછો જે રામાયણના મહાકાવ્યમાં આલેખાયાં છે, તે મારી
માન્યતા મુજબ મને મનુષ્યો જ લાગ્યા છે, કેમકે વાનર=વાનર

એટલે કે વિકલ્પે નર. હું એ શબ્દને 'વનનર' એ અર્થમાં
ધટાવું છું

હનુમાનના અગત્યનના શ્લોક પરથી જાણીએ કે એ વાનર
નહિ પણ વનનર હતા વનમાં વસતા !

અતુલિતબલધામ સ્વર્ગશૈલામદેહમ્
દનુજવનકુશાણુ દ્વાનિનામગ્રગણ્યમ્ ।
સકલગુણનિધાન ધાનરાણામધીશમ્
રઘુપતિવરવૃત્ત વ્રાતજાત નમામિ ॥

—વાલ્મીકિ રામાયણ

વળી અધ્યમૂકે પદ્મકે જ્યારે સીતાને શોધતા શોધતા રામ
જાય છે ત્યારે હનુમાન શુદ્ધ સમૃત બોલે છે, તે પરથી રામચંદ્રજી
લક્ષ્મણજીને કહે છે, કે હનુમાનના બોલમાં અશુદ્ધિ કે વ્યાકરણ-
દોષ નથી. વાનર જાતિને તો વાણીની શક્તિ જ ન હોય.

વળી આગળ વધીને જ્યારે વાલીને રામચંદ્રજી મારે છે અને

તેની સ્ત્રી તારા આવે છે ત્યારે તેના દૂશ પ્રેશના વર્ણન પરથી એ
વાનર નહીં પણ વનમાં વસતા વનનરની સ્ત્રી છે તે સ્પષ્ટ થાય છે

અઘરોપ્ય તતઃ વગેરે શ્લોકોથી તારાનો વિલાપ શરૂ થાય છે
તેમાં નીચેની ઉક્તિઓમાં જનં શબ્દ છે તે સ્પષ્ટ છે

હા મહાહં મહાવાહો હા મગ પ્રિય પશ્ય મામ્ ।

જનં ન પશ્યસીમ ત્વં કસ્માદ્દહોઽકપીઢિતમ્ ॥

—વાલ્મીકિ

નાનાવિધિ વિલાપ કર તારા ।

છૂટે કેશ ન દેહ સંભારા ॥

—ગુનસાદસચ્છ

વનનરો તે વખતે વાનર, શીંછ વગેરેનાં બખતરો પહેરના, તેની
પૂર્તિ આદ્યનાની લગાઈ વખતે તેઓએ પહેરેલા બખતરો પગથી
પણ આપણને મળે છે

મારા આ પ્રયત્ન પ્રાજ્ઞ કશી જ મહત્વાકાંક્ષા કે કશી જ
સમજા નથી રામાયણના આગ રમ્યાધ્યયનભાષી મને જે દષ્ટિગિંદુ

મળ્યું તે સહૃદયી ગરવી ગુજરાત સમક્ષ સદસદ્વ્યક્તિદેતવઃ
સન્તઃ ની સમક્ષ મૂકી, મારા આનંદના એમને સહભાગી બનાવી,
મારો આનંદ દ્વિગુણિત કરવાની અભિલાષા સેવું છું.

કવિ શ્રી ન્હાનાલાલની ડોલન શૈલીમાં આ મારો પ્રયાસ છે.

આશા છે કે ગરવી ગુણુડ ગુજરાત નભાવી લેશે મારા આ
એક અદ્ય પ્રયાસને !

લાઠી :
" ચૈત્ર શુદ્ધ નોમ તે વાર "
સં. ૨૦૦૦

—રાજહંસ

अवतरणमंलम्

અવતરણ મંડલમ્

અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ । અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ । અહમ્ બ્રહ્માસ્મિ ।
મહાનાદ પૂર્ણ અહના,
ગાજતા અનંત અહની અહનાડીએ,
નાદઅહના મહાનાદે,
સગુણ સૂર અક્ષર અહના,
પૂર્ણ અહના નિર્ગુણ સૂરે,
અનંતના તાલે ગર્જતા.
ય યનમુગ્ધિનીપતિ તમેય
સાધુ કર્મ કારયતિ ।
રમણ અનંત અહનું.
દૃષ્ટાયા અતિમામકત્વમ્ ।
મહા સુદર્શન દેવ,

સાકાર ધર્મના નાદેનાદે,
 વ્યાપક ધર્મથી વ્યાપક અવકાશ,
 આકાશ એ અનંતતાનું.
 અંતરઅંતરના અવકાશકિડુપન,
 મહી ડોલતા વાયુવાદળ,
 ધીર તોડવ વાદળનાં ત્યાં,
 પડછંદા વાયુના ગાજતા.
 એકએકના ધર્મણુધા,
 ઝમકઝમકે અનંત પ્રગળે,
 યત્ર યત્ર ધૂમઃ તત્ર તત્ર વહ્નિઃ ।
 ધૂમ્રના મહા ગોળા,
 ઊડતા અવકાશકિડુપને,
 ન્યાથી ટપકતા વર્ષાનીર.
 અનંત સાગરે જેની ભરતી,
 દીપેડીપે સરોવર ભરાય,
 એવાં ટપકણુ અનંત અનંતનાં
 મહી બાઝી કાળની રજ.
 પથરાણુ એ કાળરજનાં,
 સૃષ્ટિથી પૃથ્વી બન્યાં.

શામ

પ્રજ્ઞાવિનિષ્કમણુ

કાળજૂની આગેલી,
 ધરતીએ રજની ધરા,
 મહીં ઊગતાં જૂઠાનાં વન,
 લીલુડાં ને રસરસાળાં,
 અજ ખિલવતાં આઘ સૃષ્ટિએ.
 અન્નેઅન્ને રેતસૂનાં દાન,
 મહા માન માનવ સૃષ્ટિનાં.
 મહા સુદર્શન ફરતું તેજસુતું,
 ફિરણેફિરણે તત્ત્વેનાં તેજ.
 બ્રહ્મસરોવરિકું બ્રહ્મલીલાનું,
 ગહનતાના જ્યાં પડછાયા,
 ગેખના ગોરબિ શુંજતા,
 ગેખની આજના નાદ,
 યુગયુગના યુગાંતરે,
 • કર્મ પુકારતું રોતરંજના દાવ.
 પછી મંડાણી કર્મની આજ !
 મહા ચાલ રમૈયા ખેલતા.
 પહેલા ભાસે પાર્થિવ જીતતા,
 મહાત કરતા બણે આજને,

અવતરણમંડલમ્

પૂર ચક્રે પાર્થિવ મેધનાં,
જાણે છૂપાવતા આકાશભાનુને !
પણ સૂર્યે જૂથો સામથો છે ?
પાર્થિવતા સદા હારે,
અપાર્થિવતાના ફરકે નેજા,
પ્રજ્ઞાનના વાતા સમીરે,
એમ વાતા યુગેયુગે.

પંડી યુગયુગાંતરના ચક્રચક્રે,
કંકા બળ્યા ત્રેતા યુગના
કાળે ત્યાં બાણ ખેલે તો,
પ્રજ્ઞાન-વિજ્ઞાનની હારણતની

મહા પ્રજ્ઞાની લોકનાથ,
પોતે તર્કા પ્રીછી પિઠાણી,
આ લોક ને પરલોકના ફેરા.
ત્રિલોકના અભ્યાસીએ પંડી,
યુગ ત્રેતાનાં તારણા માંડ્યાં,
મહા સત્ય શોધીશોધીને.

સ્મરીસ્મરી પરમબ્રહ્મને,
 પકોડઈં વહુ સ્યામ્ ।
 પકોડઈં વહુ સ્યામ્ ।

મહા સુદર્શન તેજનું ફરતું,
 તેજનંબરનાં અનંત તેજ ફેંકતું.
 ત્રિજ્યોત કિરણો જાણે,
 જ્યોત સત્ત્વ, રજસ્, તમસ્ની,
 ઝીલી ઝીલી લંકાનાથે,
 મહીથી કાઢ્યા મારગડા,
 અનંત બ્રહ્મના નકશા નિરખીને,
 કે પ્રમાણની સીડી બાંધે,
 પાથિયે વિજ્ઞાનનાં પગથિયાં રાખીને,
 કે પગથિયે પગથિયે માનવ માનવી
 પ્રમાણની સીડીએ ચડે ।

શા બેઠ વળી અનંત બ્રહ્મમાં ?
 સર્વ સર્વિયદ્ બ્રહ્મ ।
 શા ફેર વળી લોકલોકના ?
 કેલુ વળી દેવ માનવ લોક ?

વતરણમંડલમ્

દિવ્યન્તિ તે દેવા ।

લકાન થે અમાન્યો ગમ્યો,
ત્રિલોકનો વર્ગબેદ !
બેદ એ સર્ગનમૂલો,
શું ઉથવાવવો લકેશને ?
શું જ્ઞાનચક્ષુના અરોધ કરવા ?
અત્યુત દામ લકેશો બીડી
દેરાવણુદાર અજાનીના બન્યા.
પાર્થિવ પ્રિયાનનાં દાન દઈને,
કે ભણીભણી સૃષ્ટિનો કમ,
પિંજાયતા પ્રજાનને થાય ।
પશુ કેટકેટવાની અભિવાદા સ્થળી પડી છે ?

પૂર વણાં પાર્થિવતાનાં,
મહી તણાયાં માનવ લોક,
પ્રજાનને ભૂતીભૂતીને,
સ્વધર્મિદાર એમણે માંડ્યા.
ભાર વધ્યો સૃષ્ટિ પર,
ધરતીએ 'ધા' નાખી,

ઝીલો એ જગનાં લોકે.

આર્યાવર્તે એના પડધા,

સંસ્કૃતિનું મહા ધામ.

સાદ પડે આર્યાવર્તે,

પુણ્ય પડછંદા એના ગાળે,

દેશદેશના ખૂણેખૂણે.

મહા હાક આર્યાવર્તની,

સંસ્કૃતિના સાગરે ઝૂલતી,

ઝીલે એ જગ તરે.

એ તારણાપત્ર,

અયોધ્યારાજને માંડ્યા,

ધરતીની પરોક્ષ હાકલ સુણીને,

કે ધરા કુન્નતી પાપના ભારે,

પછી પુત્રેષ્ટિ યત્ર,

માતૃદેયાની ભાવના પૂરવા;

ધરતી ભાગતી હતી પ્રતાપી પુત્રો,

કે ભાર એનો ઓછો કરે.

હોત્ર મંડાણા અગ્નિકુંડે,

નંદલક્ષ્મી

ધનગરા ચડ્યા મહાયજ્ઞના.
 પૃથ્વીના પ્રારબ્ધ બદલવા,
 ઇતિહાસ લખવા યુગ ત્રેનાના.
 અગ્નિજ્વાલા આસમા ઊડી,
 અંતરીક્ષના આકાશ આલેખતી.
 ગેબના અનંત ગેરંભામાં
 ત્રિલોકમાં પડધા પાડતી,
 કે પાપભારે ધીખતી ધરા
 પૂર્ણ બ્રહ્મના પગલાં માગે છે !

શમ
 પ્રજ્ઞાવિનિષ્ક્રમણ

ઐ દ્વીરસાગર,
 પરમ સત્ત્વિચંદાનંદ ના વાતા સમીર.
 મહી મજધાર શેપશ્યા,
 પાલવ ઊડતા સાગરતનયાના.
 પ્રેમપૂર્ણ લક્ષ્મીકંથ,
 અણુચરણ સાગરકુમારી,
 સમુદ્રમંથને દ્વીરસાગર પધારી,
 શ્યામ સોહંતી બિજાવતી.
 ત્યાં સુષ્યા એણે નાદ,

નાદ એ અનંત બ્રહ્મા !
 બ્રહ્માણી બ્રહ્મતત્ત્વની,
 સુણી કમલારાણીના કંથ,
 આગસ મરડી સરવા જીડ્યા.

" સુણો ક્ષીરસાગરના દેવ !

મહામંત્ર પરબ્રહ્મા,
 ધરતી ધા નાખે છે,
 પાપભારે કંપીક પીને !
 પાવવ અનંતે પાથરે છે,
 ભારે ભાર હળવા કરવાને ! "

અનંત વાણી અર્ધી અટકી,
 " પૂર્ણ બ્રહ્મ પૂર્ણ બ્રહ્મ "
 આશા યાચતા કમથાના કથે,
 બ્રહ્માણી પરબ્રહ્મની સુણી.
 " ક્ષીરસાગરના દેવ !
 અવતારી બની પૃથ્વીને ખોળે,
 પાપના કરી હળવા ભાર,
 આર્યાવર્તે ધતિહાસ લખીને,

અવતરણમંડલમ્

રામ
પ્રસાદિનિઃકમલ

મર્યાદાના મદ્રાવેણુ આવેખીને,
ભાગ્યોદ્ધનના આદ્ય ભરો,
ભાગ્યરિધાના ભારતના જનીને !
ઝીને પૃથ્વીના લોક,
રામને સ્મરી મર્યાદા પુરુષોત્તમ કહી ! ”
વાણી એ અનત હજારની,
સુણી કીરસાગર રાગનું
કમનારાણીને કહેતા વદા,
“ દેવી ! યુગ વીન્યા યુગયુગાતરના,
મૂર્ત જીગિને ચક્ર આધારિને.
કાગના ઇતિહાસ લખાણા,
લખશુ ને ત્રેતાના ઇતિહાસ ? ”

પ્રાણાધાગની વાણી સુણી,
પ્રાણેશ્વરી કીરસાગરના વદા,
“ પધારો દેવ ! પૃથ્વી પુકાર પાડે છે,
પુણ્યોદયની હિયા આજ,
જનુ ને હુ ઓઢણી પાથરીને ? ”
“ પુણ્યની ઓઢણી તમે પાથરો.

નિરખે એ નિહાળણુદાર.

પૃથ્વીએ ક્યારેક જ ઊગે આવું પ્રભાત, દેવી ! ”

અનંત સમીર ક્ષીરસાગરના,

પૃથ્વીના પાલવડા ઉઘડતા.

અનંતના પનથટને તીર,

ભાગ્યનાં જ્યાં પાણીડાં સીંચાતાં,

ભરાતાં પૃથ્વીની ગાગરમાં.

ઉદ્યાચળ રગજીનો ત્યાં,

ઊગતો પૂર્વનો ભાત,

આભના હીડિળે હીંચતો,

અગ્યો પછી ઝૂલેઝૂલે.

પૃથ્વી માત એને હી ચોળતી,

ઋતુ વસંતની દોરી ખેંચીને,

દોરી વસંતરંગ ચૂંચેથી.

વસંતલીના સૃષ્ટિના વાધા.

ચૈત્ર માસની નવમી શુક્લપક્ષે,

પુનર્વસુ નક્ષત્રે શુભ ચૌધડિયે,

પૂર્ણ તેજે સૂર્ય પ્રકાશતો,

અવતરણ મંડલમ્

તેજોમની ધાગ વરસાવતો,
કિરણાવિની ઓઢણી પૃથ્વીને પહેરાવતો !

અયોધ્યાનગરે ચમકતું હતું,
યુગ ત્રેતાતુ પ્રસન્ન-દર્શન,
અવતારીના મહાનાદ સુશુભતુ,
કે યુગ તારશે યુગધર્મ પ્રસારી,
તારણકાર એ ત્રેતાના
રામ દશરથની અવધપુર નગરીએ,
મહારાણી કૌશલ્યાકૃપે અવતારી !
રામ એટલે પૂર્ણરામ !
પત્ની કેકેયીકૃપે ભરત જન્મ્યા,
ભાગ્યનિધાતા રામરાજ્યના એ !
સુમિત્રાકૃપે લક્ષ્મણ-શત્રુઘ્ન પંધાર્યા,
બ્રાહ્મણકિતના પંધાર્યા ભગવીર !
અયોધ્યાનગરીમાં હર્ષદુઃખિ જાન્યા,
મહા આત્મદ-તેજ માનુષ્યે પૂર્યા !
ઈદ્રપુરીએ યથા અપ્સરાનાટાર લ !
પારણે મૂર્તિ બાળા રામ,

રામ
પ્રજાભિનિષ્ક્રમણ

માતૃપ્રેમની અમર લાવના સેવતા,
માતા કૌશલ્યા ‘હાલા... હાલા...’ કરતાં,
પારણે પોદડાતાં હાલરડાં ગાતાં :

“ પોદો પોદો ને મારા રામ, ”
પારણે માતા પોદાડે.
“ હાલા... હાલા... ! ”

સોનલાલું પારણું ને હીરલાની દોરી,
અંદર રમે રઘુરામ,
પારણે માતા પોદાડે.
“ હાલા... હાલા... ! ”

હિયાલું પારણું ને મનડાની દોરી,
રામ રામેતિ રમે રામ,
પારણે માતા પોદાડે.
“ હાલા... હાલા... ! ”

વ્યામને પારણે અખંડ તેજદોરી,
વામન રૂપ વિરાટ છે વિરામ,
પારણે માતા પોદાડે.

અવતરણમ હવમ્

“ હાલા... હાલા .. ! ”

“ પોટો પોટો ને મારા રામ, ”

પારલે કોરાલ્યા પોટોડો.

“ હાલા... હાલા... ! ”

દિ'એ ન વધે એટલા રાત્રિએ વધે !

બાળકાળનાં બાળુડાઓ પછી,

બાળ મટી યૌવનના ખીટ્યાં.

ચોગરામિનું ચૌરનકડે લાપ્યા,

અગ્નેશ્વર ગુરુ વસિષ્ઠ આશ્રમે !

ગુરુ વસિષ્ઠ ને અરુણેતી દેવી,

પનિવત ને પત્નીવતનું જોડનું !

એણે આપી અયોધ્યાના સુરરાજને,

‘ એક જનકીના પ્રાણુ ’ ની,

પરિમલવંતી પુણ્ય લાવના, એ

લાક્ષી મુનિ પત્નીના,

કવિતાકોમળ જીવનપુષ્પમાથી.

ત્યાં રાજર્ષિ વિશ્વામિત્ર પધાર્યાં,

ના, ના, જૂથો !

રામ
પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ

એ તો બ્રહ્મર્ષિ !

અખંડ માંડ્યાં હતાં વિશ્વામિત્રે તપ,

ડોલાવશે બળે ૧ દ્રાપન !

છદ્રે પાઠવી અપ્સરા મેનકાને,

તપોભંગ ઋષિનો કરવા !

કયાંય સાંભળ્યાં છે નારી પાસે,

સંપમે અખંડ રહેતાં તપ ?

રમરમ .. રમરમ... રમરમ ..

નૂપુર ને ઝાંઝર ઝમક્યાં !

નાદારંભ મેનકાએ માડ્યો,

લાસ્યનૃત્યના નાદેનાદે

મુરલી એ પ્રણયની બની !

તપ મણિધર નાદે ડોલ્યા !

પછી મંડાણા પ્રેમના કાં ખેલ !

પ્રણયતાપે તપેશ્વરી તાપ્યા,

વિશ્વપ્રેમ તપને ભૂવીભૂલી !

તપોભંગ એ તપસ્વી થયા.

સાધ્યાં ફરી એમણે તપ

અવતરણમંડલમ્

મુગળ્યા તપોલોકના તપસ્વીને !
પણ ન થયા બ્રહ્મર્ષિ એ તપેશ્વરી !

એક દિ' વસિષ્ઠ મુનિએ,
આવકાર્યા વિશ્વામિત્રને કહી,
“ પધારો રાજર્ષિ ! ”
“ શુ આટઆટલા તપે હું બ્રહ્મર્ષિ નહીં ? ”
મનોબ્યાકુળતાના એ વિચારે,
મીમા છાડી મનોબ્યથાની પારાશીશીએ !
“ હરુ કેમ નહીં હું વસિષ્ઠના પ્રાણુ ? ”
ખડ્ગધારી વિશ્વામિત્ર છુપાયા
કુટિર ઓથે વસિષ્ઠપ્રાણુ હરવા,
સાગુકૂળ ક્ષણની રાહ નિરખતા !

અખડ તપેશ્વર વિશ્વામિત્ર હતા,
હળર હળર વર્ણના જેમના તપ !
એ તપપ્રાણ્યે શાપિત નિશ કુતે,
સદેહે મોકલ્યા હતા દેવયોકમા !
પણ એ માનવરાયના આતિથ્ય,

અસહારે દેવલોકે થયાં !
 દેવલોકદ્વાર દેવલોકનાં પછી,
 બધે થયાં બિધયાં એવાં !
 ત્રિશંકુરથે પૃથ્વીનાં પ્રયાણ માર્યાં !
 શું નહીં એ ખંડન, તપસુતપેશરી
 વિશ્વામિત્રના તપોબળનું ?
 અધિવર્યે તપપ્રાપ્ત્ય સર્વ,
 અંજનિમાં તર્પણે લીધાં !
 રાય ત્રિશંકુને દેવસ્ટુતિએથી,
 માનવ સૃષ્ટિના સંગમે રોકી,
 તપોબળના પ્રભાવેપ્રભાવે,
 નક્ષત્રમંડળ નવું રચીને,
 સદા અવિચળ ત્યાં ક્યાં !
 પણ કોધ એમનો... ?

સોળસોળ કળાએ ચંદ્ર પ્રકાશતે,
 ચંદ્રિકા ચંદ્રતેજની ઓહણી,
 નક્ષત્રામરને ઓહણતી હતી !
 “ કેવો આ ચંદ્ર પ્રકાશે છે, દેવ !

નિર્મળ ને શીતળ, સુપ્રસન્ન કાલિથી । ”

નભચક્રના સૌ દર્શ નિરખી

સતી અરુધતી વદ્યા

“ જાણે વિશ્વામિત્રના તપનુ તેજ, દેવી ! ”

એ વચ્ચિષ્ઠ વદ્યા.

“ હે ? ” પ્રશ્ન રાજર્ષિ દેવે થયો

વૈર લેનારના વૈર ગયા !

ચરણક્રમણે ખડ્ગ ફેંકીને,

પશ્ચાત્તાપના ડગ ભર્યા એમણે !

“ પધારો બ્રહ્મર્ષિ ! ”

મુનિવર વસિષ્ઠ વેણુ

સર્વા તપ-નિર્મળા

શુ રાજર્ષિ મંત્રી એ બ્રહ્મર્ષિ થયા ?

અહ કાર તણ એ અહ કારવિહોણા થયા ?

અને અયોધ્યાનગરે .

બ્રહ્મર્ષિ વિશ્વામિત્ર પધાર્યા

વીતકથા ઋષિકુળની કહી,

યજે વિધ્નો નાખતા દાનવોની ।
 મારીચની ને બળદર્પભર્યાં સુગ્રાહુની કહી.
 રક્ષા માગી રામ યુવરાજની.
 શું સોળ વર્ષના બાળ યુવરાજ,
 રાક્ષસોને જીતશે ?
 શુ પરાક્રમી પૌત્રત્યવંશજ,
 લ કેશ રાવણને જીતશે ?
 એ તો કુબેરનો બાંધવો ।
 કુબેરને તો દ્રવ્યના ભંડાર ।
 લ કેશને વિજ્ઞાન પરાક્રમના ભંડાર.
 પછુ રામ યુવરાજ ને લક્ષ્મણ બાંધવાના ?
 મયા ત્વમાપ્યાઃ શરણ મયેષુ
 યયં ત્વયાડપ્યાસ્મદિ ધર્મેષુસૃયૈઃ ।
 શાત્રં દ્વિજત્ય ચ પરસ્પરાર્થં
 શંકા કૃપા મા પ્રદિણુ સ્વમુનુમ્ ॥
 " કુશિકપુત્ર વિશ્વામિત્રની રક્ષાએ બધાયેલા,
 પ્રજાની વિજ્ઞાનનાં સમત્વ સાધશે.
 સંહારશે પાર્થિવ વિજ્ઞાની રાક્ષસોને । "

મુવરાજને આજ્ઞા રાજ દશરથે આપી,
 આશિષ આપ્યા ગુરુ વસિષ્ઠે,
 પદાર્થ કૌશલ્યાકુમાર ને સૌમિત્ર !
 મળે નાના બાણાવળીઓ બે,
 મોટા યજ્ઞને રક્ષના પદારતા !
 સરયૂ સરિતાને કઠિકઠિ,
 આચમન કરાવ્યા વિશ્વામિત્રે,
 ને ' બના ' ને ' અતિમના ,
 મત્રવિદ્યાપ્રદાન કરીને,
 પથ કાપી પછી ત્રિપુરી,
 સગમે પહોંચી સરયૂ-બાગીરથીના,
 પાન કરતી નૈસર્ગિક સૌદર્યના
 મળે સર્વ સૌદર્ય એ સગમદેશે,
 સુદરતાની સૌરભે પ્રસર્યા !
 " દેવ ! કોણુ દેશ આ સૌ દર્શનીતરતો ? "
 " વત્સ ! અગદેશ આ
 લગ્ન પછી કૈલાસપતિ કામેશ્વર,
 અહીં પદાર્થ તપ અર્થે
 ઈન્દ્ર મૂઆણા તપેશ્વરીના તપે.

રામ

પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ

તપભંગ ખીકું દેવસભાએ ક્યું,
 રતિનાથે ખીકું ગ્યું.
 પુષ્પ તોડ્યાં મનોજન્માગનાં,
 અને રતિનાથ પુષ્પધન્ના થયા ! ”
 “ પછી દેવ ? ”
 “ પછી વત્સ !
 કામેશ્વરી દક્ષતનયા,
 કામેશ્વરના તપદર્શને પધારતાં હતાં.
 શિવ-રાક્તિનો સંગમ નિરખી,
 મનડે મલકયા મનોજદેવ !
 પુષ્પધનુષ્પન્ના ટંકારવ કરી,
 ખેચી ખેચી એમણે માર્યા,
 પુષ્પધન્વાનાં કૂમડાંબાણ !
 શું તપેશ્વરીનું તપ ગ્યું ?
 એ મહાન તપેશ્વરી !
 ગમગતા તપે એમણે પારખ્યાં,
 કામદેવનાં કામબાણુને.
 સ્વરૂપ રૌદ્ર મહાદેવનું ચક્ર !
 દશ દિગ્પાળ છુંકારે મૂળ્યા !

અવતારમંદિરમ્

શમ
પ્રજ્ઞાભિનિષ્કમણ

ત્રિનેત્રે તાંડવ મંડાણાં
 લયંકર જાણે ભેરીનાદ થયા !
 છાપ ધટા મેઘાડજર સ્યામ !
 મહીં તુફાનના વટોળ વાયા !
 પૃથ્વી ડગમગી રુદ્રેશ્વરના રોષે !
 ત્રીલુ લોચન અગ્નિજવાલા શું જિહ્વાયુ !
 લયભીત, લય કર અનવ પ્રગ્વલ્યો !
 કામદેવને ભરમીજૂત કરતો,
 અંગવિહોણો અનંગ કરતો !
 એટલે જ, વત્સ,
 કહેવાયો આ અંગદેશ ! ”
 મુનિવર્ધની વાણી સુણીને,
 પ્રશ્ન ઉદ્ભવ્યો અયોધ્યાયુવરાજદેવે,
 “ દેવ ! શરીર ભરમ થયું રતિનાથનું,
 પણ આત્મા ? ”
 “ વત્સ ! આત્મા અમર માનવદેવે !
 જગ જીવશે ત્યાં લગી એ,
 ભુગભુગ જીવશે અમરત્વ ભોગવતો ! ”

અમર એ અનગકથા,
 નિશામિત્રે રામચદ્રજને કહી,
 સરયૂતટને સૌ દર્પકાંડે,
 બ્યા પોદયા મીડી રજની.
 પથે પડયા પછી પ્રભાતે.
 ધરા નિરખી સૌ દર્પવિહોણી,
 વન વૃક્ષ ને વન પખી વિહોણી !
 “ દેવ ! શુ ધરતીના સૌ દર્પને,
 મળ્યો છે દેશવટો અહીંથી ? ”
 “ વત્સ ! આ તાટકાવન !
 ‘ સુદ ’ દાનવની વામાગીની ભૂમિ !
 ભૂમિ આરિચળનેતાની
 સહાર વત્સ, એ વનરાક્ષસીને ”

સત્રામ માયાવી માલુની સંગે,
 “ માર વત્સ ! સંધ્યા થશે ! ”
 “ દેવ ! અળળા નારીજાતિ એ ”
 “ નારીમાં એ નરરાક્ષસી, વત્સ,
 શુરુઆચા તારો ધર્મ સલાળ ! ”

રામ
પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ

“ આશા દેવ ! ”

એ એક રામગાણુ,

ગ્રાણુ હરતુ તાટકાને લાગ્યુ !

શુ તાટકા-ઉદ્ધારક ગ્રાણુ ?

એ તાટકાવન-ઉદ્ધારક !

પંછી રાત્રિએ વને મધુર રમણે ચડી,

આમ તણુ સૂરાવનિ વનપંખીને પાકવતી !

અને રગભીની પ્રભાતે

મીઠા કવરવે વન પંખી કિલ્લોલ્યા

ઉપાના પથગયા અગ્નિવાણા !

રામ-લક્ષ્મણે ગુરુવ દના કરી

“ ચિદાણુ મયતામ્ ”,

પ્રસન્નમુખે જાણિયર્થ વદા,

સર્વ અભિજ્ઞાન વચન પ્રદાન કરીને.

ચક્ર, ધર્મચક્ર, કાલચક્ર, વિષ્ણુચક્ર,

સગે અર્પી ઈશ્વરકૃતિ નિદા !

પંછી કૈલાસેશણુ ‘ પશુપતાકાચ્ચ, ’

‘ શ્વહારા ’ની સગે અર્પ્યુ !

એ અન્નવિદ્યાદાન,
 પ્રયોગે પ્રાપ્ત્યા બાંધવન્નેડલીએ
 પત્ની દૂર દૂર આગે મધ્યા,
 વન નિરખ્યાં લીલાં, રસાળાં,
 મંલુન કવરવ સુણ્યા પંખીડાંના,
 મધુર ખેવ મૃગ, મૃગાણીના.
 “ કવો સૌ દ્યસમૃદ્ધ દેશ, પ્રભો ! ”
 “ વત્સ, આ સિદ્ધાશ્રમ,
 તપશ્વર્ધાં જ્યાં લક્ષ્મીકથ કરતા,
 દ્ધીરસાગરના સંજુષ્ટા જળ તજીને,
 સોડ તજી સાગરતનયાની.
 માનસરોવરનાં અનૂયાં જળ કઠિ
 માનસરોવરના ગીદ્યડાં જળ પીવા,
 માનસ હંસવાને મનોવાને લખ્તિ,
 નીર-દ્ધીર ન્યાય પારખવા,
 પરમમહા તત્ત્વના આનંદ પારખવા,
 એકામતાના એકતાર સાધવા,
 પદાર્થો હતા પરમ સિદ્ધાશ્રમ ઘાટે.
 બયિરાજ્યએ માણ્યાં ત્યાં ત્રિયોગી થય,

અવતરણમંડલમ્.

યરામોયે દેવલોક ડગમગ્યા !
ભગવાનને પ્રાર્થ્યા સર્વ દેવોએ,
પ્રાર્થિત એ વામનદેહી થઈ પધાર્યા,
વામનદેહે વિરાટ ડગ ભર્યા,
ત્રણ ડગે ત્રિલોક લઈને ! ”

એ સિદ્ધલોકનો સિદ્ધાશ્રમ.
આહુતિઓ જ્યાં સિદ્ધ યરાની,
હોમ સિદ્ધ યરાદિના.
સિદ્ધોને નમ્યા રાધવ ને સૌમિત્ર.
પડી યરા પ્રારભે.....
મત્ર-આયુષોને સ્મરીસ્મરી,
દયય ધનુર્ રામ મહમણે ધરી,
યરાહોમની રક્ષણ માડી.

આલમાં જાણે તાડવ મંડણાં !
ભયંકરતાની આંધી છવાઈ !
ગાજવીજ કંકા ગળ્યાં !
દાનવબળ મારીય-સુમાહુનાં,

શમ

પ્રતાપિનિષ્કમણ

મંડાણાં માયાવી આલમાં !
 રુધિરમેધની ધારા વરસી,
 અનલજવાલ રામદેવે પ્રજ્વળ્યો ! .
 એમણે પ્રશ્ન્યો મારીયતે,
 " રુધિર વર્ષાવી યસે તું
 ઘોર પાતક કરે છે.
 સૃષ્ટિ સવળાં ચક્રે ચાલે છે,
 અવળાં યે નહીં ? "
 સુણી અયોધ્યાયુવરાજનો બોલ,
 માયાવી મારીય મલક્યો,
 નલમંડળેથી રુધિર વર્ષાવતો,
 " બાલ રામ ! સર્વ કરે સર્વતું કાર્ય,
 નિયામક નિયમ આ સૃષ્ટિનો.
 ધર્મ અમારો જીવન-આનંદનો છે,
 ઇન્દ્રિયસુખ સર્વથી શ્રેષ્ઠ,
 નહીં નિગ્રહ કે દમન ઇન્દ્રિયેતું ! "
 સુણી એ મારીયનાં વેણુ
 રાજન્યવૃત્તિઘ્ન તકામકેણુ : ।
 ધનુષ્ટંકાર રામે કર્યો.

પલુછ કલ્પે ખેડીને,
 જાળ બાણુવગી ફે કતા બાણુ.
 માન-પત્રે મારીયને નસાડયો,
 હણ્યો સુમાહુ અન્યાયે !
 દાન-વાદળ પવનવેગે ત્રિખેર્ષા.
 સિદ્ધાશ્રમે હર્ષાનંદ પ્રસર્યો !
 આશિષ-વરદાન ઋષિવરોએ આપ્યા,
 પૂજન-અર્ચન બાધ-જોડીના કરી,
 આનંદઆનંદ સિદ્ધાશ્રમે પ્રસારી.

રામ
 પ્રજાસિનિષ્ઠમણ

મિથિવાનગરીના મહાપદ આમ તણુ હતા.
 ઋષિવરો રામ-સદ્મણુ સંગે પધાર્યા.
 ઉપનન જનકપુરી સમીપ,
 મહી ચમકતા આશ્રમના સૌંદર્ય.
 ' શું ઋષિવિહોણુ એ આશ્રમ ? '
 સંશય બાધ્યો અયોધ્યાયુવરાજને.
 એની પ્રત્યુત્તરા વિશ્વામિત્રે કરી,
 " વત્સ ! આશ્રમ મુનિ ગૌતમનો.
 તપશ્ચર્યા કરતા મુનિ ગૌતમ

મુનિમાનુની અહલ્યાની સગે.
 અહલ્યા સૌંદર્યની જ્યોત !
 એ જ્યોતે ધ્રુવરાજ મોહ્યા.
 દીપકે પતંગ મોહ્યે,
 સાનભાન ભૂડીભૂડીને,
 એમ મોહ્યા દેવેન્દ્રરાજ,
 વાસનાની વેરણજ્યોતમાં !
 સદા વેરણવાસનાનાં પૂર,
 જીર્ણ રેતસુની આડે જિભાં,
 ઓળંગે જે એની આડ,
 સદા જિંચે ઉત્તુપન એનાં.
 આનંદ આલના અખંડ ગોરબે,
 જ્યાં મુલે અગમ સૂર
 બ્રહ્મસંગીનના નાહબ્રહ્મમાં.
 પશુ એ સૂર... ?
 વત્સ ! નિત્યક્રમ હતો ગૌતમ મુનિનો,
 સરિતાજ્ઞાને ચતુર્થ પ્રહરે વિચરવાનો !
 ચક્રે ઉતર્યા કુક્ષુડ બની અશ્વિને,
 મિત્ર એ ધ્રુવરાજનો

અવતરમુગંધમ્

પ્રજ્ઞાત-આગમન-બોલ બોલ્યો ! ”

“ પંછી દેવ ? ”

“ પંછી... ? પંછી વત્સ !

સરિતાએ કહ્યા સંસારબોલ,

પ્રજ્ઞાત માની રજનીએ પધારેલાને,

કે તારા ઘરમાં પાપ ચેકું ?

મગસકું માની તું રાત્રિએ આગ્યો !

ક્રોધભર્યાં ગૌતમ વળ્યા !

ત્યાં વત્સ... !

ભય સામે ભયગ્રસ્તને મળે !

ભાગતા ધ્વજને આવતા ગૌતમ મળ્યા !

પ્રજ્ઞવળ્યો ક્રોધાગ્નિ શાંત ઋષિનો !

દ્વિ શાપ્યો દીનસત્ત્વ બનાવીને !

અહત્યાને શાપી શત્યા બનાવીને !

પશુ નિવારણ તો હોય જ ને શાપમાત્રનાં ?

ગૌતમ ઋષિએ રામચરણરુજ,

શત્યા-અહત્યાનાં નિવારણ કહ્યાં !

પછી હિમાદ્રિના હિમવંતા સિખરે,

પધાર્યાં ક્રોધનિવારણ કરવા.

૨૧૪

પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ

અનેરા પ્રભાવ ગિરિ હિમાદ્રિના
 બળ્યાજબ્યાનાં દેવાં દારે !
 ઉચ્ચ શિખર આત્મજિ આણુ શા,
 બેઠે ઉડ્યને સહિસૌ દર્પના,
 ઉડાડી આત્મના ઉડ્યનને.
 પંખી બનાવી આનંદપાખાણા,
 બેઠે બ્રેહ્મના આકારે
 વત્સ ! અવનારી તું આનંદબ્રહ્મને,
 પ્રકટા ! શય્યામાથી અદત્યા,
 તારા ચરણની ગજેરજે ! ”
 “ આત્મા, દેવ ! ”
 માનવ શા રામ બગનાન,
 કર જોડી મ્હો ખોલી મયક્યા !
 અને તિસ્વામિત્ર..... ?
 ત્રિયોક્ષરનાં પ્રામત્ય પિઠાણુકારા
 “ વત્સ ! અદત્યા શય્યાની કડ ! ”
 અને એ પ્રવેશ આશ્રમે,
 શય્યા મટી ગોતમની અદત્યા !
 આભેથી પુષ્પટટિ વરસી !

અવતરણમંદલમ્

નિત્ય યૌવનવતી દેવ—અપ્સરાએ,
 સાન્નિધ્યમાનાદારણ માણ્યા
 તપશ્વર્યા કરતા ગાંતમ મુનિ સુણી,
 હૈયે આનંદાદિમાદ્રિશિખરે !
 પછી પધારા હૈયે હરખી,
 સતકાર કર્યા રઘુકુળયુવરાજના.

એ જનકપુરી જનકવિદેહીની !
 કર્મયોગભાવના સેવતી કર્મભૂમિ એ.
 એ દેહ છતાં વિદેહી હતી
 લોનુપતાથી અસ્પૃશ્ય સદા
 કાર્ય કરતા કૃનાપેક્ષા વિના.
 અણુરોક્યા માનતા આરબ્ધપૂર.
 હતા છતાં ન હતા એ દેહે
 પેગડે પગ ને બ્રહ્મઉપદેશ !
 જનકઉપદેશ શુકદેવજી સમાએ,
 જનકપુરીને પારખી લીધા હતા.

એ મિથિયા રાજરાજેશ્વરનો મહેલ.

મોઘેરાં માન આતિથ્ય-સત્કારનાં,
 મનગમતાં મીઠલકા મહેમાનનાં ।
 રાનમોઘા ત્રણિ વિશ્વામિત્ર,
 મનમોઘેરા રામ યુવરાજ,
 ધનસ્યામરૂપ મિથિવારાજનહૈયે,
 આધાતી મેઘ રૂપતાં વસ્યાં ।
 શું જનકદુલારીના પ્રાણાધાર રામચંદ્રજી ?
 લેખ નિધાતાના લાખેલા,
 સીતાજી મિથિવારાજદુલારી ।
 પૃથ્વીકૂખેથી પધારેલા,
 અયોનિજ પુત્રી જનક મહારાણાના,
 એક સમયે બાળકીપ્રાણે,
 પિતા પુત્રીને નિરખીને,
 નિરખના સાગરે રૂપ્યા ।
 શુ બાલિકા સીતાએ શિવધનુષ્યને રમકડું માન્યુ ?
 અબંધ ધનુષ્ય મહાદેવજીનુ ।
 આરંભ્યો હતો યદ દક્ષ પ્રજાપતિએ
 દેવોને ત્યારે પાઠવ્યાં આમ તણુ,
 ન પાઠવ્યાં કેલાસરાજને ।

મંદલમ

ક્રોધજ્વાલા કૈલાસાધિરાજ હૈયે લગ્ન કરી !
 અગ્નિ ત્રિનેત્રે વરસ્યો !
 ક્રોધીલા પધારી દક્ષયજ્ઞમા,
 ધનુષ્ય-ટકાર કૈલાસરાજે કર્યો.
 દેવો મૂળ્યા પશુછટ કરે.
 પ્રાર્થ્યા કૈલાસેશને ક્ષમા માગીને,
 “ પ્રભુ ! મહાદેવ વિનાના દેવ અમે,
 કલગીનિહોણા મયૂર સમા !
 યજ્ઞસમાર બે વૃથા આવ્યા.
 ક્ષમા આપો આપ ક્ષમાવીર ! ”
 ક્ષમા શિવજીએ આપી !
 ભોળા હૈયાના શિવ ભગવાન,
 પ્રસન્ન થયા દેવપ્રાર્થ્યા.
 પ્રચંડ ધનુષ્ય દેવોને આપી,
 અદૃહાત્મ્ય કેઇં અનેરાં કરીને,
 પ્રસન્નવદન દક્ષ પુત્રી પ્રાણાધાર વદ્યા,
 “ સ્વીકારો આ ધનુષ્ય મારું,
 પ્રસન્ની પ્રસન્ની હું અર્પું છું,
 મારા નામે એનું નામ,

શિવધનુષ્ય સૃષ્ટિ કહેશે !
 ગ્રહણ કરશે કો' અતિ વીરવાન !"
 હરખ્યા દેવો મહાદેવવાણીએ
 બોળા એ શિવ ભગવાન.
 દ્વાધે કાસળ કાઢે !
 ને રીઝે તો.. ?

એ શિવધનુષ્ય.
 શિવે હીધેયુ દેવોએ હીધેયુ,
 નીધુ પ્રસન્ની જનકરાજનને.
 અતિ બળિયા એને ભિયકે
 શુ અતિ બળિયાના દુકાળે હતી,
 કે શિવધનુષ્ય અણુભિપ્રયુ પડ્યુ હતું ?
 પ્રતિષ્ઠા હતી જનકરાજનની,
 આગે જે ધનુષ્યની પણુછ,
 વરે સીતા રાજકુમારીને !
 શુ રાજકુમારી સીતા આજીવન કોમાર્થ પાળશે ?
 શુ જનકપ્રતિષ્ઠા ફળવિહોણી વીતશે ?

અવતરણ મંડલ મૂ.

સારીયે જનકનગરીને દેયે,
આજી આનંદ-મકારા હતા !
નગરજનનો ચચાતો બોલ,
ઝોકઝોક મુખેથી વહતો,
સુણાતો કર્ણેકર્ણે, કે
રાજનપ્રતિષ્ઠા ને કૌમાર્ય રાજદુનારીનું,
શુ ધનસ્થામ પૂર્ણ કરશે ?

અને ગુરુઆચાર્ય લઈ બાધવ-જોડી,
પધારી જનકનગરી નિરીક્ષણે,
કે જનકનગરીના જનકલોકદર્શને ?
મિથિયાના મહાલોક એટલે
ત્રિવેણીસગમ જ્ઞાન, કર્મ, ઉપાસનાનો !
તથા જનક નગરી તારીને,
કર્મચોગમાર્ગે પ્રજ્ઞાનપ્રાપ્તિને
શુ સહોદરે પ્રજ્ઞાનકિરણો ઓળખવા પધારતા હતા ?

ધનુષ્ય ધરી પહેરી પીતામર,
પધારી શ્યામગૌર જોડી !

શામ

પ્રજ્ઞાસિનિષ્કમણ

વિહારે નીચ્છુ જાણુ
 જગતનું મૂર્ત પૌરુષ !
 અપરૂપે નિરખે મિથિનાની મોહિનીઓ,
 કહેતી કાંઈ કે અનતારી થઈ કામદેવ,
 શું હરવા પધાર્યા મિથિના-મોહિનીઓને ?
 કાંઈ કહેતી કે કો' ભાગ્યવાન ભામિની,
 જીવન-સહચરી સોહામણીની બનશે !
 કહેતી કાંઈ કે જનકરાજદુલારીને,
 વરવા પધાર્યા છે રાજ-સ્વયંવરે !
 પણ મહાધનુષ્યની પશુછ
 શું શક્ય માનવજગતના ઇતિહાસમાં ?

મારીય ને સુખાહુ હણુનાર,
 પાર ઉતારનાર નિષામિતથત,
 શલ્યાની અહત્યા કરનાર !
 શું મહશે મહાદેવધનુષ્ય ?
 શું પશુછરણકારે ટકાર કરશે ?

અને નગરનિરીક્ષણ કરીને,

પધાર્યા સ્યામ-ગૌર વિશ્વામિત્ર કને.
રાત્રિ વીતી, પ્રભાત પ્રકટ્યું !
શ્યામ-સુદર સુદરઆગે પધાર્યા,
પુષ્પ લેવા ગુરુપૂજન-અર્ચને.

એ જનકોદ્યાન...

ઋતુ વસંત સૃષ્ટિએથી યાકી,
વસંતઓઢણી વસંતભીની સંકેતી,
વસંત, વસંત, સદા વસંત કહેતી,
જનકોદ્યાને વસંતભીની પધારતી,
વિરામસ્થાન સોહામણી જનકનગરીએ કરવા,
બાર માસ વસંતરંગ પ્રસરાવતી,
એ વસંતભીના વસંતોદ્યાનમાં
રમણે ચડી વસંતરાણી પ્રભાતે.
પુષ્પો ખીલ્યાં નવપદ્મની ઓઢણી ઓઢી,
કંઠે બેઠાં નવ કલ્પવ કરતાં,
ચાતક ને કોકિલા-ચક્રાર,
જાણે વસંતનાટારંગ કરતાં !
શું મોરલાયે વસંતરાણીની પગથીએ,

એ જનકઉદ્યાનનું સરોવરિયું,
 મહી હંસ-હસીના ખેવ !
 રાજહંસલી કો રનાન કરવા પધારી,
 હંસલી જનકમાનસરની !
 રાજકુમારી મિથિયાનગરીની,
 સખીમણના રસહિલેણ ઉછળતી
 હેલે દિ મોળતી જનકસરોવર !
 ઉરવારિધિના ચદ્ર શા હેલા.
 એક એક સહિયર, એક એક કમળપુષ્પ !
 કમળ ખીલ્યાં જાણે સરોવરિયે !
 મહી રાજહંસી થી જનકદુલારી,
 જૂને જૂને જોળનવસતે,
 મિથિયાની રાજદુલારી જૂલતી,
 ઉમામંદિરિયે દર્શને પધારી.
 હૃદયંગમ એક સહિયરે કહ્યું,
 કહ્યું, કહ્યું ને અધૂરું કહ્યું કે-
 “જે કુમાર : ધનસ્યામ ને ગૌરામ,

।વતશ્ચમંદલમ્

મેં દીક્ષા મીક્ષા મીક્ષા ! ”

“ પછી સખી... ? ”

“ પછી .. ? સખી, કેમ કહું નયને નિરખ્યાં...

વાણીવિહોણા નયના મારા !

વહું વાણી પણ નેત્રવિહોણી વાણી ! ”

એ અટકી ને બીજી વદી,

“ રાજકુમારીજી, એ અયોધ્યારાજકુમાર.

મિથિલાનગરીએ વિશ્વામિત્ર સગે પધાર્યા ! ”

રોકી ત્રીજી વદી,

“ રાજકુમારીજી ! એ તો શિવધનુષ્ય નિરખતા પધાર્યા

ક્યાંક જનકમહારાજાજીની પ્રતિજ્ઞા... ! ”

અર્ધ ખોલી અર્ધ અટકી એ.

પણ જનકતનયાનાં નયનાં ?

બ્યાકુળ બન્યા, દર્શનઅભિવાષે !

ડમ ભર્યાં સહિયરમંડળે.

જાણે સૌંદર્યમંડળ સુંદરબાગે

મોહસગીતે ડોલાવતું ઉદ્યાન !

પશુ ડોલ્યાં ને પંખી ડોલ્યાં.

કંકણપુરના રણકે રણકારે

ડોહ્યું અયોધ્યાયુવરાજમનડું !

આમ તેમ દષ્ટિદોર ફેંક્યા.

ત્યાં ચંદ્રમામાં ચંકોરદોર લાગ્યા,

એમ સીતામુખચંદ્રે રામનયનો !

“ શું અયોધ્યાયુવરાજ ? ”

એ જનકીજી વદ્યાં,

તન-મનનું લાન ભૂલીને !

નેત્રમાર્ગેથી હૃદયમંદિરિયે પધરાવ્યા !

ત્યાં આવી સાહેલી મતહેલસરી.

“ પધારો જનકકુલારીજી !

માતાજી રાહ જોતાં હશે ! ”

ખીજી ખોલી,

“ એ તો સખી.....

ગિરિજાપૂજાએ જનકીજી પધાર્યાં !

માતા ગિરિજા કોડ પૂરશે.

કોડ કોડમણી કો' રાજકુમાર,

હવાને પધાર્યાં રાજકુમારીઠેયે બિરાજ્યા ! ”

એક વદી ને ખીજી વદી.

ત્રીજીએ ખોલડાના ખોલતાલ દીધા !

..... 'ડહમ.

સુંદરઆગે જાણે કેડકિત્તાઈદ,
 એવા મ જીવ કલરવે કલરવે,
 કુજ સખિયનનું મૂલણિયે ચડ્યું !
 રમજીમ... રમજીમ... ઝાંઝર ઝમક્યાં.
 નૂપુરના નાદેનાદે,
 વસંતધેણડીઓ વસંતઆગની પછી,
 હમકલરી સંગીતરમણે ચડી,
 રસસમૂહસસ રેલાવતી !
 દેવાને હેલકે નેણુલાં નચવતી,
 સર્જનજૂના જગત-ઉલ્લાસનો રાસ ગાતી :

રામ
 પ્રજાભિનિષ્ક્રમણ

જનહઠવાને સખી જનકીના રામ,
 વીણે છે મનડાનાં ફૂલ રે-
 -સર્જનજૂના જગતઉલ્લાસમાં.

નિરખે છે જનકી એના રસસ્થામ,
 હેતભર્યા હૈયાનાં એ મૂલ રે,
 -સર્જનજૂના જગતઉલ્લાસમાં.

ખીસી વસંત ત્યાં કોઠિલાને મામ,
ઠહકે છે બાગનાં ફૂલ રે,

—સજનભૂના જનતકલ્લાસમાં.

અનંત શ્રદ્ધાએ સખી આનંદનાં એ નામ,
સર્વમ્ સ્વલ્પમ્ ક્ષણમ્ મૂલ્ય મૂલ્ય રે,

—સજનભૂના જનતકલ્લાસમાં.

ગિરિજાએ કોડ પૂર્વા !

શુ જનકરાજકુલારીજના કોડ કળ્યા ?

પિતા-પ્રતિષ્ઠા જનકીદેવે રમરી.

શુ મહા મહાદેવપ્રભુપણુછ,

અડવરો અયોધ્યાધુવરાજ ?

વિચારના વમળે, પરવશ જનકતનયા

દુ ખસાગરમાં ડૂબકાં ખાતાં ડૂબ્યાં !

વ્યથિત દશા જનકીની નિરખીને,

વ્યમતા પ્રસરી સખીમંડળદેવે !

“ પધારો રાજકુમારીજ, દુર્ગાદર્શને...

પૂરશે તમારા દેવકોડ ! ”

અવતરમૂર્તિલક્ષ્મી

એ ગિરિજામંદિર કમોદશરી ઉનાળુ.
 પાર્વતીનું એ પુણ્ય પર્વમંદિર !
 પુષ્પ યગ્નવ્યા જનકદુલારીજીએ,
 પ્રાર્થાપ્રાર્થા દેવાભાવે કે,
 ' વર આપો તો અયોધ્યાધુરાજ ! "
 જનકની પ્રાર્થા ને ગિરિજા મવડ્યા,
 " સીતા ! તમે અવતારી નારી,
 ક્ષીરસાગરેથી મિથિના પદપ્રાર્થા !
 જાણો છતાં યાગ્ય છે આશિષ,
 તો સાબળે મિથિવારાજકુમારીજી,
 કૃણશે મનોરથ તમારા !
 નારદજીનું એ વચન-પ્રદાન,
 જનકદુલારીને દેએ વસશે !
 કૃણશે એ કૃણે ભાગ્યધારી ! "
 ઉમાગોલે જનકી આનંદા,
 ક્ષીરકૃણી ગિરિજાને વદા.
 શુ જાણ્યું હશે સરખી સાહેવડીએ,
 કે જનકદુલારીજી તો ક્ષીરસાગરે શય્યા બિઝવતા ?

કોની... ?

એની કે જે...

વિશ્વામિત્ર ને સૈમિત્ર સગે,
જનકનગરીએ ધનુષ્ય જોવા પધાર્યા હતા !
પ્રતાપીએને પુણ્યે તારવા,
વિજ્ઞાનીએને પ્રજ્ઞાનપંથ પતાવવા !

નયનાં ખોલી નિરખી રહ્યા
પૂર્ણ ચંદ્ર જનકાશાને જાણે !
તારસિકાએ એનું સખીમંડળ.
શું જનકદુહારીશ સંચાર્યા ને ચંદ્રિકા
અસ્ત થઈ ?
એ અધોધ્વાસુવરાજદેવે,
પૂર્ણિમા વીત્યે અમાવાસ્યા અધિકારી !
ઝાલ્યા એમણે ધીરાં,
શુરુ વિશ્વામિત્રના સંગીતા આતિથ્યાલયે.
" દેવ ! સુંદરપાત્રે જનકદુહારીશ પધાર્યા.
દેવે મારે વિદ્વજતા પ્રસરી !
પ્રભો ! શું નહિ એ લાંછન,

[૪૫]

અવતરમુગ્ધભ

ઘુડુઘુડુમારને પરક-ચાદર્શનનું ? ”

રામ મેલે મુનિ નર મલક્યા.

યોગની જ્ઞાનઅભાધિ સાધી,

મહાયોગી યોગે મલક્યા !

સમાધિએ જાણી અસમાધિસ્થ પછી વદ્યા,

“ વત્સ ! અમિથ્યા નિર્માણયોગ !

પ્રારમ્ભના અણુરોજ્યા પૂર !

જનકદુવારી નિર્મિત છે અયોધ્યાયુવરાણી !

અત્ય તોડ વિજ્ઞાન-પ્રસ્થાનના કાદમે ! ”

ભવિષ્યવેણુ વિશ્વામિન વદ્યા,

સચોટતાની વજ્રમેખ સમા !

અતરીક્ષેથી પુષ્પવૃષ્ટિ અષ્ટ !

“ ચિરાયુ મય ” ફરી મુનિવર વદ્યા,

અને સંધ્યાએ .. ?

ચક્રોદય પૂર્વે અમકયો !

ચક્રમા તો કયકિત,

દિન કરે કાલિવિહારો !

દાય ને વૃદ્ધિ એનો ક્રમ !

વૃદ્ધિ પામી પ્રૌણ્દ્રમાનો ચક્ર

સોળસોળ કળાએ રસરસીલો પ્રકાશે
 ધટીધટી એકમના પ્રકાશ સમો !
 દગમગિયો પટ્ટી તેજો ટમટમતો,
 અવગુણિયો આલ-ચાંદલિયો !
 વિયોગીનો વેરી, કમળપુખવેરી.

“ ત્યારે સીતા... ? ”

પ્રશ્ને રામ યુવરાજ મલકયા.

“ સીતામુખ્યદ્રં તો ઊરવારિધિના હેલા ! ”

જનનકાવિયારે રામચંદ્રજી ડોલ્યા.

શું ડોલ્લી એ ભાન બૂલ્યા ?

“ પધારો બ્રાતા, રાત્રિ-પ્રહર વીતે છે ! ”

વેણુ વદ્યા લક્ષ્મણકુમાર,

પ્રેમ-સમાધિએથી જ્યેષ્ઠ બ્રાતને જગાડતા.

પણુ એ અનંત પ્રેમ-સમાધિ !

યુગયુગના યુગાંતર જૂની.

ક્ષીરસાગરને ખારસપીપળખાને,

પ્રેમસમાધિ અવિચળ એમની !

ત્રેતાયુગે જનકદુલારી ને અયોધ્યાયુવરાજ,

દ્વાપરયુગે વૃષભાનદુલારી ને નંદદુલારો !

અવતરણમંડલમ્

જગ તારુ જનતા તારીને,
કમચોગના કાડ સુણાવીને,
પ્રત્યનીને પાર ઉતારીને.

એ સ્વયંવર જનકરાજદુલારીજીનો,
દેશદેશાવરના રાજ મહારાજઓ,
સ્વયંવરે પધાર્યા સીતા વરવા,
દે મહા મહાદેવધનુધ્યની પાણુજ,
ચડાવીને સ્વયંવર જીતે ।
પણ કેટકેટલાના અભિયાપ દુષ્ટા સાંભળ્યા ?

એ સીતા-સ્વયંવરે,
અયોધ્યાકુમારોની જોડવી પધારી,
ગુરુ વિશ્વામિત્રની તપસુજગ્યાએ શેષભત્રી,
જેમ તારામંડળે ચંદ્રતાં સૌહર્દ ।
એવા ધનસ્યામ રામનાં,
હીપંતાં અનેરાં રૂપે,
સ્વયંવરે અંજન આંજતા
રાજરાજેન્દ્રોના રાજટંદને.

ત્યાં જનકબોલ સ્વયંવરે ગજર્થો :

“ માનનીય રાજરાજેન્દ્રો !

સુણો મારી આજ્ઞા પ્રતિજ્ઞા.

અડિત કરી મહા શિવચાપને,

ધીરત્વ દાખવે જે વીરનર,

પહેરાવશે વરમાળ તેને,

મુજ પુત્રી લાડકો સીના. ”

નિરુત્તર સલા જનકબોલે રહી.

પગ પછી પળે વોતી.

અસંભવ ભાસ્યું ધનુષ્યઅદ્ભુત.

નિરાશાના મેઘ અડ્યા,

ગારંબ્યા ધનધોર વિપાદે.

પછી સર્વા મર્મબોલ,

જનકરાજની વિવાદવાણીના :

“ શું યોદ્ધાવિહોણી થઈ છે ધરા ?

કે પુત્રી મારી અપરિણીતા રહેશે ? ”

અબોલ સમાચે બેલ મર્મ્યા,

પડગંદા પાડતા, પડધા ઝીલતા.

લક્ષ્મણકુમારના ચેમચેમ કંપ્યા.

૧૦૬૪મ્

જનકબોયે લક્ષ્મણકુમાર મૂળ્યા,
 એ મૂળરો કોપમૂળરો હતો ।
 રઘુનગવારિધિનો પ્રયડ કોપ હતો ।
 “ શુ રઘુકુળ ગયુ રસાતાળ,
 કે જનકરાજન મર્મવેણુ બોયે છે ? ”
 પછી આજ્ઞા માગી એમણે ગુરુની
 “ આજ્ઞા દેવ । જ્ઞાન કોવાણુ,
 સુમેરુ પદાડ સમૂળો ઉખેડુ
 શા ભાર આ કામદાના વળી ।
 આપ કૃપાએ હુ મરુ । ”
 લક્ષ્મણવચને વિશ્વામિત્ર મલક્યા
 “ ખેટા । ધર્મ સલાળ,
 જ્યેષ્ઠ બ્રાત્ર રામચંદ્ર તારા,
 ધતુર મહી ધતુર્ધર બનશે,
 જનકી અયોધ્યાયુવરાણી બનશે । ”
 “ આજ્ઞા પ્રભુ । ” લક્ષ્મણકુમાર વદ્યા,
 પછી વિશ્વામિત્ર રામને કહેતા વદ્યા,
 “ રામભદ્ર । મહા મહાદેવધતુર્ધારી ચા,
 પણુચ ચક્રાન ને જનકમમાતૃ ચા । ”

રામ

પ્રજ્ઞાસિનિલકમણુ

એ બોલે પ્રસન્નતાના જાણે,
 ડંકા વાગ્યા જનકમંદિરે,
 જેવા ડંકા ડિપાનાથના,
 પર્વમંદિરે પ્રભાતે બજે,
 અરણ્યરાજ પધારે પદ્મી,
 પાતાળસિંહાસનેથી બેસી પૃથ્વીએ,
 તેજડંબરના તેજકુવારા વરસાવતા,
 એમ પધાર્યા અયોધ્યાસુવરાજ,
 સ્વરૂપતેજે સ્વયં વરે આજતા.

જાણે રાત્રિ વીતી, પ્રભાતે પ્રકટે,
 બાલુ પ્રજ્વળ્યે કુમુદ મિડાયા,
 એમ રામ નિરખી 'સ્વયં-વરો' થયા !
 ત્યાં મિથિયારાજરાજેશ્વરીદેવે,
 એક સમસ્યા અણસમજી થઈ :
 શું અયોધ્યાસુવરાજ મહા મહાદેવધનુષારી બનશે ?
 " બનશે... ! બનશે... ને બનશે... ! "
 ગજગણેશ્વરીની જ્ઞાન મંત્રિણી વહી,
 " સુકુમારે રામ સુવરાજ.

અવતારલુપ્તમંદિરમ્

સુકુમારતા હતી મુનિ અગત્યમાયે,
 તોયે પી ગયા હતા સમ સમુદ્ર !
 પુષ્પનાં બાણ કામદેવનાં,
 સરખામણી નહીં લોહબાણ સંગે.
 હરે છે પુણ્યે માનવદેયું,
 જન્મ કરીને દિવદર્શનાં.
 પ્રણયધન્વંતરિ પછી દવા દાખવે.
 સુકુમારતાના અનેરા પ્રભાવ મહારાણીજી ! ”

પછી સ્વયંવરે પળો વીતી.

ઝૂલા ઝૂલા આશાનિરાશના.
 ત્યાં જોડ્યા અયોધ્યાયુવરાજ,
 વાદળધેરા આશસભામંડળ જેવા,
 વિષાદધેરા સ્વયંવરમંડપમાં.
 સુકુમાર કોડીલા ધનસ્યામ,
 માધુર્ય પ્રસાર્યા એમના રંગનાં.
 પછી કરી ગુરુવંદના એમણે.
 ગુરુ જીમર્યા આશિષવરદાન :
 “ આશિષ... વિજયી જાવ ! ”

મહારેશ્વરુધ્ય પુરસાગે ધ્યુત્ !
 વૃદ્ધ્યું આપ કપટા આથે,
 પ્રતિમા પથરાઇ પૌરુષની.
 શૌર્યતેજનાં ફૂટયાં કિરણ.
 બની વિદ્યમદ માનવમેદની !
 મું જનકકુલારીછ અયોધ્યાપુત્રરાણી થયા !

વરમાળ પદેગવશ જનકી પદાયાં.
 “ પદેગવો રાજકુમારીછ !
 આપના અગવગરિજેતાને ! ”
 એ કનુ એક આદેશીએ.
 પત્રી અર્પી મિથિયાગજકુમારીએ,
 વરમાળ રામચંદ્રજીને કંટે !
 ફળ ન કરી ચરજીવંતી !
 જે જનનિય જનકીકેયું,
 મુજાનનાં પ્રુપેની સાથે.
 ૧૧૧ * ક...ઉ...ક * એટલી હતી,
 મધૂર દાહ્યા દત્તા મી...પણ,
 નેદમયાં સોનના અનંદે,

માયરામાં મનભોર નિરખ્યો !
 રંગ એનો ધ...ન...સ્યા...મ !
 દેવાવંદના પછી કરી,
 મનડે મીઠા મલકામણાં મલકી.
 રાજદુસારી જનકતનયાએ,
 ગ્રહી હતી સુવર્ણમુદ્રિકા,
 પચર ગી રત્ન મહી જડપાં.
 પ્રભ થયો એમને હૈયે કે,
 રાત્ર્યાની અહલ્યા થઈ,
 રામચરણરજના પુણ્યસ્પર્શ !
 સુવર્ણની કો' સુવર્ણ તો નહીં થાય ને ?
 મુદ્રિકામાંથી મનમોહિની તો નહીં પ્રકટે ને ?

એ રાત્રિ હતી !
 ચંદ્રનાં તેજ પ્રણયધેયાં હતાં,
 પૂર્વે ઊગતાં પ્રકાશતાં,
 એને નિરખતા અયોધ્યાયુવરાજ,
 ત્યાં પશ્ચિમે પ્રકાશ નિરખ્યો !
 શું પૃથ્વીએ બે ચંદ્ર પ્રકાશ્યા ?

પણ એ તો... ?

જનકદુલારીજીના રચનો પ્રકાશ હતો ।

અયોધ્યાયુવરાસી બનીને એ,

પ્રણયરાગિનાં પ્રણયતેજ પૂરવા,

પદ્યારતાં હતાં અયોધ્યાયુવરાજ સાનિધ્યે ।

“ પદ્યારો મિથિલારાજકુમારી । ”

“ મટી છું હું મિથિલાકુમારી આજ,

યુવરાજ ! તમારી અનુરાગિની થઈ આવી છું । ”

“ રાગના તાલે પદ્યાર્યો છે રાગિની ? ”

“ યુવરાજ ! ક્યા સંગીતજ્ઞાને પ્રશ્નો છે ?

સંભવે શું તાલ વિનાના રાગ ? ”

“ સંભવે દેવી, ખેતાલ રાગ । ”

“ રાગ કહો છે એને આપ ? ”

એ મિથિલારાજકુમારી વદ્યા,

“ રાગના તાલ એ વિજ્ઞાન ને જ્ઞાન દેવી ।

.....આપણે તો પ્રજ્ઞાની...! ”

“ ત્રેતાના યુગેયુગના આપ અયોધ્યાયુવરાજ,

હું સીતા, તમ ચરણરજની દાસી !

કેંક ત્રેતા વીત્યા ને રામાવતાર થયા ।

અવતરણમંડલમ્

ગિઠાવુ ને એ મેળ,
જે દીરઝાગરે આપ પોદના હતા ? ”

આજા સમીર મદમંદ વાયા !
અંદ્રે પ્રણયતેજ પૂર્વા !
ટમકતી હતી ટમ .. ટમ... તારલીઓ,
ત્યાં ‘ ફૂ...ઉ ક ’ કેપવડી બોલી !
ફૂડી બોલી ‘ ફૂ ..ઉ ક ! ’
શુ પ્રભાત થયું ને હિયા ભણડી ?

એ જનકદુલારીના મનોવાનમાં
વસંત બેડી ટફકા કરતી.
‘ ફૂ...ઉ...ક ’ ફરી કેપવરાણી ટફકયા !
પુષ્પ-રાખ્યામાં પ્રેમપુષ્પ ખીસ્યા !
મહી હતા પ્રીતિના પરાગ,
અધર-અમીરસે લીધા દીધા !
પંખી મદડેલ વસંતવા વાયા,
જનકદુલારીની વસંતઓઢણી બોડી !
ઉરે વસંતરાણી વસંતભોલ બોલી.

હાસ્ય નૃત્ય ન્યારાં મંડાણાં,
 ઉમા ને મહાદેવનાં દિલે દીધેલાં ।
 પ્રસર્યાં એ મનસરોવરિયે,
 માનસસરોવરિયું રામ-જનકીલું ।

એ રાત્રિ વીતી, પ્રભાત પ્રકટયું.
 જનકતનપાને રામ યુવરાજે જીત્યા !
 વદન કયાં વિશ્વામિત્ર મુનિવરને,
 મલકયા વિશ્વામિત્ર મરક મરક મ્હોએ મલકતા
 “ આશિષ ! વિજયી ભવ, બેટા ! ”
 ગુરુ આશિષવચને લક્ષ્મણજી મલકયા,
 ‘ વારા પડી વારો । ’
 શું નહીં એ સૃષ્ટિનો જોય ?
 અને લક્ષ્મણજી ભિંભિલાદેયે બેઠા !
 ભિંભિલા જનકીની બહેનડી !
 પડી ભરતજી વધાં કુમારી માંડવીને,
 ને શત્રુધ્ન શ્રુતકીર્તિને !
 ચાર બાંધવને ચાર બહેનડ વરી
 આશિષ આપ્યા રામ દશરથે ને જનકરાજે.

અવતર , મ હજમ

પરશુરામ-જમદગ્નિ ત્યાં,
 ફરસી લઈ ક્રોધાતુર આવીયા !
 શુ પૃથ્વી ઉચ્છાવળે ?
 કે પાતાળ-આલ એક કરશે ?
 પરશુરામના ક્રોધાવતારે !
 પૃથ્વી ફરી એકવીસ વાર નક્ષત્રી !
 તુ બાવીસમી વાર નક્ષત્રી કરવા પધાર્યા હતા ?
 ક્ષત્રિય સુવરાજે કરવંદના કરી,
 " પ્રભો ! આટલાટલા તે કોપ શા ? "
 " કોપ ? કોપ મારો અબદધનુષ્ય ભાંગનાર પર !
 મહાધનુષ્ય કૈલાસેશ્વરનું,
 એ ધનુર્ધારીને ધરતીએ ઢાળી !
 બતાવ રાજન ! એ માનવજીવને,
 મહાપાતક ક્યું અબક તોડીને,
 પાપ ઘોઠ હું એ પાતકીનાં,
 દેહેથી આત્મા અળગો કરીને ! "

પરશુરામજોલે સર્વ જન કંપ્યાં !
 મિથિલારજરાજેશ્વરી અધિક કંપ્યા !

જનકજમાતૃ કર જોડી વઘા,
 “સ્વામિન ! કો’ આપના સેવકકરે તૂટ્યું !”
 રામજોડે પરશુરામનો ક્રોધ,
 હૈયાક્રોધ મુખે આઘ્યો;
 અને વાણિએથી વાયરામાં પ્રસર્યો !
 ત્યાં લક્ષ્મણજી કર જોડી વઘા,
 “ફરસીધારી તપસ્વીજી !
 કે’ક તૂટે ન્હાનાં ધનુષ્ય;
 બાળપણમાં કેટકેટલાંય તોડ્યાં !”
 “બાલ ! તારું મ્હોં સંભાળ !
 હું જન્મદગ્નિપુત્ર પરશુરામ !”
 ફરસી બતાવતા એ વઘા,
 ફરસી જોઇ લક્ષ્મણજી હસ્થા,
 “સાધુજન ! ફરસીએ તમે મગતરાં માર્યા,
 નહીં કે...
 તો કૃપાનિધાન ! જેમ ન લગ્નવે.
 ફરસી ઉતારી ધનુષ્યબાણ ઉતારે,
 લગીર નહીં દેખાય આપને ખોટ !
 વજ્રસમાન વચન આપનાં !

અવતરણમંડલમ્

વચનપ્રહારે પરાજય કરો !
 પાત્રભણ્ણાનિના આપ વરાજ,
 રધુન્નમાગ સદાય વદના કરે ! ”
 લક્ષ્મણ પછી રામ ભગવાન વદા,
 “ ક્ષમા સ્વામિન્ ! શાંતિ ધરો !
 પ્રતુતા અનેરી બ્રાહ્મણકુળની,
 રધુકુળમાગ સદાય વદના કરે ! ”
 એમ કહી રામ ભગવાને,
 જુગનાછન છાતુ બતાવ્યુ !

એમ ગાજવીજ ને મેળાડબર પછી,

તુફાન-વાયરા શમીશમીને,
 નિર્મળ, નિરાકાર નભમંડળ થાય !
 જેમ ભાદ્રપદ પછી શરદ્-ઋતુમાં,
 ઉષ્ણતા મરી આછી ચમકે
 હેરખડી મીઠલડી દડકની,
 પછી ઊગે શરદ્-આદિનિયો,
 મીઠો મધુરો ને સુધીર,
 એમ પરગુસમ ભગવાન,
 ક્રોધ તજી શાંત થયા !

જેમ શાંત થાય લાભૂકતો અગ્નિ,
 મધ્યાહ્નનો લાનુ અસ્તાચળે જેમ
 સુભાર્તુરંગી સુધીર બને,
 એમ પરશુરામ લગ્યાન,
 સમયગ, સ્થિર સાગરસમ બન્યા !
 “ શુ રામાવતાર થયો ? ”
 પૂર્તિ કરવા ગમાવતારની,
 સ દેહ મનનો સદા દુર કરવા,
 ક્ષીરસાગરેથી લક્ષ્મીકાંતિ અર્પે
 વિષ્ણુધનુષ્ય સમચ્છેદને આપ્યું !
 અવતારી એ ધનુષ્યધારી બને !
 પરપુર જયબાણુ રામે ચઢ્યો
 “ શુ ગમાવતાર થયો ? ”
 એ ફરી બોલ પરશુરામ બોલ્યા .
 બેદ્યુક્ત માનસની ક્ષમા યાત્રીને
 પરશુરામ તો પરમ તપસ્વી !
 પાપ એમણે તપશ્ચર્યાએ દણ્યા.
 પછી હમ ચડ્યા પુણ્યના,
 ગેર સમા મકા મોટા

અવતાર મુગડક્ષમ

પુણ્યના ગર્વે એ પ્રજ્ઞાની મટી,
 અપ્રજ્ઞાનના પથે બૂલેલા સચર્વા !
 એકવીસ વાર નક્ષત્રી કરી,
 બ્રહ્માભિ યથા, કવિકોવના.
 પરશુરામ એટલે કોધાવતાર !
 પણ એકલા રામ... ?
 “ બ્રહ્મદેવ ભગવાન !
 આપે ધરાન્યુ નિષ્કુધનુષ્ય,
 પલુછે ચક્રન્યુ મેં પરપુરજ્યગ્રાણુ.
 નિષ્કુમાણુ અદ્વર, અણુકિતાર,
 મારે તો પ્રાણુ હરે આપનો !
 પ્રાણુ હર્યે બ્રહ્મહત્યા લાગે,
 તો દેવ ! તમારું અપ્રજ્ઞાન માનસ,
 તોડું છું બ્રાણુ મૂઝીને,
 પ્રજ્ઞાની તમને બનાવવા,
 પાપ-પુણ્યવિહોણા કરીને ! ”
 રામજોલે પરશુરામ નમ્યા !
 “ ભગવાન ! આપે મને તાર્યો !
 રામ રામેતિ રામેતિ રમે રામે મનોરમે ।

પ્રતાપ આપો મને રામ ! "

બેસ ચુગી ફરસીધારી રામના,

છાડ્યું અયોધ્યાયુવરાજે

રામબાણ પ્રતાપે લેરેનું,

પરશુરામને રામ બનાવવા,

ફરસીફી પાર્થિવ અહંકાર

સદા લઇ પ્રતાપી કરવા.

પડગ એમનાં અહંકારના ઉતારી,

હુંકારને સદા હંકારી,

પ્રતાપી કરી પરશુરામને,

અહમ્ તશ્ સોહમ્ પથે,

મહેદ્રપકાડે દ્રાક્ષ એકતાર કરવા,

પરશુરામને પ્રેમીયા પાડવીને ।

જનકી-રામ અયોધ્યા પધાર્યા.

યુવરાજ-યુવરાણીના મહાસત્કાર ત્યાં

આનંદહેલે અયોધ્યાનગરી ચડી ।

સાસુ-સસરાને જનકકુમારીઓ વન્દી.

અયોધ્યા રાજરાજેશ્વરીઓએ આશિષભોવ કર્યા,

" સૌભાગ્યવતી ભવ । "

અવતરણ મંડલમ્

શું વખતનાં બદલાં આમ વીનનાં દરો ?

અયોધ્યાયુવરાજ બાલ્યકાળે,
માતૃપ્રેમના પારણે જૂથ્યા.
રાજરાજેશ્વરી કૌશલ્યા દીયોગતાં,
સોનલાને પારણે ને હીરલાની દેરીએ.
યોગવાસિષ્ઠ પછી ભણેલા હતા,
પસિષ્ઠમુનિના યોગાશ્રમે.
મુનિવરા અરુંધતીએ સા ભણાવ્યા ?
ભણતર ' એક જનકીના પ્રાણુ 'નાં,
અરુંધતીદેવીએ રામને ભણાવ્યાં !
પછી મહામુનિ વિશ્વામિત્રે... ?
એક રામપ્રાણુના આદર્શ દીધા.
એ રામપ્રાણુ જનકદુલારીજીને લાગ્યું.
અયોધ્યા પધાર્યા જનકીને લઈ !
માતૃપ્રેમપારણે જૂલેલા રામ,
પછી જનકીના પ્રણય-હિંડેએ જૂથ્યા !
અને અવતરણમંડલમ્ ઓલા ખાતું,
ભણ્યું જઈ પ્રણયમંગલમ્માં !

રામ

પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમ

प्रतिज्ञाम'उलभू

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

આજ દસદસ વર્ષનાં બહાણાં વીત્યાં ।
 શું આટઆટલી ચાલી હશે,
 રામ-જાનકીની મધુરજની ?
 શું અવતારી ધર્મ ભૂલ્યા ?
 શું માનવમોહિનીએ લક્ષ્મીકાંત લપટ્યા ?
 શું ત્રિશંકરેશ્વર અયોધ્યેશ્વર બનશે ?
 રાજ દશરથે ગુરુ વસિષ્ઠને સ્મર્યા,
 બ્રહ્મર્ષિ પદ્માર્ષિ યોગચાપ્પડીએ ચઢી.
 પગલેપગલે રાજ્યધર્મજોત
 એના પડધા રામચુનરાજહેયે.
 સનાતન જોલ એ રાજ્યધર્મનો,
 બ્રહ્મર્ષિ એ રાજ્યધારી ઝીલે,

રામ
 પ્રજ્ઞાસિનિશ્કમણ

આદર્શ રાજ્યધર્મના પાઠ લાણીને,
 પાઠ આચારમાં ઉતારવાને.
 વિચાર્યું રાય દશરથે પૂરું.
 પછી પ્રાન્યા વસિષ્ઠ મુનિને,
 " રામ યુવરાજ વયે પહોંચ્યા,
 વૃદ્ધ વયે હું પહોંચ્યો છું,
 અયોધ્યા રામરાજ્ય બને,
 વાનપ્રસ્થ રાજ્ય દશરથનું બને.
 રામરાજ્યાલિપેક ને દશરથનાલિપેક !
 આતા છે ને મહામુનિહ ? "

" અસ્તુ રાજન્ !
 આયુષ્યના આશ્રમધર્મે
 વાનપ્રસ્થી આપ બનો.
 કર્મમાર્ગ પૂરો કર્યો આપે,
 હવે સંચરો લક્ષિતમાર્ગે. "

રામરાજ્યાલિપેક રાજસભાએ કહ્યો.
 રાજસભા એટલે રાજા-પ્રજાની,
 અંગનાં બે અંગ બાણે.

બે કર રાજ્યઅગના
 એક હાથે તાગી ન પડે.
 રા ત્ય ન બને રાજા પ્રજા નિના.
 સર્જનમૂનો એ જગમોલ,
 રાજ્યધર્મના વેદનાક્ય શો
 એના નાદોદે પડી,
 રામરાજ્યાભિષેક રમણે ચક્રે
 આન દે આન દી અયોધ્યાનગરી
 શુ રામરાજ્યાભિષેક ?
 તા નાવેલી જાગી દેવોદૈયે !
 પાદ્યો દેવોએ વીણાધારીને,
 કે રમરણ્યા આપે અવતારીને
 “ નારાયણ હરિ નારાયણ હરિ ! ”
 નારદજી સુવરાજલવને પધાર્યા
 સુવરાસીએ તેમને સત્કાર્યા
 પડી અવતારીને વીણાધારીએ,
 અવતારીધર્મની રમરણ્યા આપી
 શુ બૂઠ્યા હતા રામ ભગવાન ?
 પણ એમને તો માનવસૃષ્ટિએ,

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

પૂર જતાવરાં પુરુષાર્થનાં
 રામ એટલે મર્યાદાપુરુષોત્તમ !
 પુરુષાર્થના પાઠ આપીને,
 દોરવા એમને વિજ્ઞાનમાર્ગને,
 પ્રજ્ઞાનના પુણ્યમાર્ગે.
 શું એ સમયની રાહ જોતા હતા ?
 પણ સમય એમને અધીન.
 નારદજી પધાર્યા ને રામજી વદ્યા,
 “ જનકી ! રાજ્યધુરા દેવાની મને,
 અનુજ્ઞા પિતા દશરથની.
 રાજ્યાલિષેક—આનંદ નગરીએ પૂરો,
 હેલે યઝ્ઞો છો હૈમાને હેલે.
 પણ મારે તો હેલે યજ્ઞની,
 કરવું મમન વિજ્ઞાનમાનસનું.
 દોહને પ્રજ્ઞાન—અમી કાઢી,
 બૃહદ્ આર્યભૂમિએ પુણ્યસ્થ છંટકારવું.
 જાઉં છું જનકી ! કૈકેયી માતા પ્રાસાદે.
 કૌશલ્યા માતાએ રામ જન્માવ્યા,
 પણ રામ નિવસવનાર કૈકેયી માતા ! ”

રામ
 પ્રજ્ઞાસિનિષ્ઠમજ્જ

“ આર્થપુત્ર ! બાળને ઉછેરણુદાર માતા,
બાળ ઉછેરી જોબનજોધ બનાવે,
પણ નરને નિવડાવણુદાર તો પ્રણય-નારી ! ”
મનકાણાં જનકીજી.

“ પધારો આર્થપુત્ર ! ”

અને માતૃ-અંતપુરે,
રામ યુવરાજે માતૃવદના કરી !
પુત્રસત્કાર કેંકેયી માતાએ કર્યા.
“ કાચુલ્યમાન મધ, બેટા ! ”
“ માતાજી ! આજ આટઆટલે વર્ષે,
વચન યાદ દેવા બાળપણનાં,
આબ્યો હું આપ માતા પાસ.
ભૂત્યાં તો નથી ને માતાજી ? ”
મૂલ્યા રાજગણી ત્રિચારસાગરે.
વર્ષેનાં વચન વીસમાં લાગ્યાં !
મરક મરક રામચંદ્રજી મરક્યા.
“ માતાજી ! એક વચન તો ભૂત્યાં આપ.
બીજું મારું છું ફરી આજ; આપણો ને ? ”
“ કેમ ન આપું બાળ ? ”

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

હરખધેયાં દેકેયીરાણી વઘાં,
 “ આજે મારા રામનો રાજ્યાલિપેક,
 હૈયા-અલિવાધા એક છે મારી,
 રાજરાણી મટી રાજમાતા થઈશ
 વધૂ જનકી રાજરાજેશ્વરી બનશે,
 આંખ મારી અમૃતે ઠરશે !
 માતાજીવનનો એ છે સ્વાદો,
 પુરુષાર્થ પુન કરે ને માતા આશિષે ! ”
 “ માતાજી ! એ વરદાન આપે આપ્યા,
 કર જોડી હું એ યાચું.
 એક કે મોટલો મને વનવાસ,
 બીજું ભાષ ભરતને આપો,
 રાજધુરા અયોધ્યારાજ્યની ! ”
 રામજોલે રાજરાણી દેકેથી કોપ્યાં
 હૈયા-હાથ દેકેથીદેવેથી નીકળી,
 “ બાત ! તાર મ્હો સંભાળ.
 માગ્યુ તે અસકયનું શકય !
 રામવનવાસ ને ભરતને રાજ્ય !
 ઉચકાવતી તારે રઘુકુળરીત,

શું બને અશક્યનું શક્ય રામ ?

રાત્ર્યાલિપેક થશે મારા રામનો.

ભરત કરશે સદાય સેવા ! ”

બાણે ક્રોધાગ્નિ કે કેવી નયને ઝળી,

અશ્રુધારાના ઉખાળેણે.

“ માતાજી ! આપનું વચન સંભારે !

એક બોલ રઘુકુળમહારાણીનો !

અક્ષાંક કરે પણ વચન ન કરે !

કયાં આપ્યાં વચન પાછાં લેવાતાં

હશે માતાજી ? ”

“ બાલ ! તેં વચને બાંધી.

પણ તારા બાળકબોલે

બંધાયેલી હું વચને છૂડું.

બાળ નાનું સર્વ કાંઈ માગે.

માગ એ બાળપણની !

કઈ માતા બાંધી ન બંધાય, રામ ? ”

“ માતાજી ! વચન પાળે ને પ્રજાને નિરખે ! ”

એમ કહી રામભગવાને,

પહોળાં કર્યાં નેત્ર એમનાં.

પ્રતિજ્ઞામંદલમ્

મહી નિરખ્યા રાજરાણી કેકેયીએ,
 મહાયુદ્ધ વિજ્ઞાન પ્રજ્ઞાનના !
 પ્રજ્ઞાનયત્નુ કેકેયી મહારાણીના
 બેડયા પ્રજ્ઞાદષ્ટિએ પછી
 “ માતાજી ! અવતાર મહામાયાનો આપ
 શુ માયાએ બધાય માનવસૃષ્ટિના પાયા ? ”
 હસ્યા રામમોયે મહામાયા અવતારી.
 “ ત્યારે શુ રામનનનાસ ને ભરનના રાજ્ય ? ”
 “ માતાજી ! ભરતહૈયામા રામના વાસ !
 આર્યાવર્તને રાજ્ય આદર્શ આપશે
 ચિરસ્મરણીય વસશે માનવહૈયે,
 ભરતરાજ્ય ભરતભાઈનુ !
 પછી ત્રેતાનો ગમપ્રાત ભરત,
 દ્વાપરના કર્મયોગકાળમા,
 આર્યાવર્તનો ભરતખડ કરશે !
 રિશ્વભરતખડ કળિયુગઅતરે,
 કરશે એ સતના બોલ દર્ઠ
 માતાજી ! ત્યારે વિજ્ઞાન પ્રજ્ઞાનના,
 મહાયા હશે મહાયુદ્ધ !

ભારતમ્ભગી ત્યારે ભરતજી,
 ઘરશે ભરતખડના મહામુગટે,
 કનિઞ્ચનતારી ઘઘ નિશ્ચભારતને,
 પ્રજ્ઞાનપથે પ્રજ્ઞાની કરશે । ”
 “ અને રામ ! ત્યારે કનિઞ્ચુ મ મની સત્યુગપ્રકટશે ! ”
 ભરિધ્યવેણુ ભાગ્યનિધાત્રી શા,
 મહામાયા અવતારી રાણી વધા
 “ બેગ । ॥ વનમા સચરીશ
 પિતા તારા મૂરી મરશે ।
 શુ ઓછો છે તેમનો પુત્રપ્રેમ ? ”
 “ માતાજી ! ભાગ્યચક્રનો મહામ ન એ !
 પિતાજી માણુ તજશે,
 આપ સ્વાર્થી કહેવાશે ।
 પણ કહુ જો આરા આપો તો ।
 જ્ઞાની આપને પ્રજ્ઞાની કહેશે
 અજ્ઞાની આપને સ્વાર્થી કહેશે
 માનસશાસ્ત્રી કાઢશે વચનો તોડ,
 કે રામ દશરથને ત્રણતણુ રાણી,
 સ્ત્રીસ્વભાવે ભરતને રાજ્ય અપાન્યુ,

પ્રતિજ્ઞામ હલમ.

ને રામ વનવાસ ! સમજ્યા ને માતાજી ? ”
 “ સમજી ! રામ ! સમજી !
 તોડ કાઢના નિજાન પ્રજ્ઞાનના,
 ગદ્દાસ રોળી હિચ્ચ માનવ કરવા,
 પધારો ! પધારો !
 રામ રામેતિ રામેતિ રમે રામે મનેરમે,
 સદા મારે હૈયે રામ,
 રામ યુવરાજ, વિજય કર !
 યશોભાગી તુ ત્રેતાયુગનો,
 અપયશના હું દગ હિપાડીશ !
 માનવસૃષ્ટિ અજ્ઞાન-જ્ઞાન વચ્ચે,
 જૂને કો' જૂનાપુલ શી !
 ભયે અજ્ઞાની અને કહે,
 સ્વાર્થો ને અપયશિની પૂરી !
 અજ્ઞાનીના ઓરતા નહિ !
 પધાર યુવરાજ, વિજય કર !
 પૃથ્વીને આપ પ્રજ્ઞાનના રાહ ”

અને રામ યુવરાજ,

પધાર્યા માનુષ્યાશિષ લાધને.
 પ્રતાનનાં જાણે પુણ્યવંતાં પૂર,
 જાનના 'કો' મીઠા મહેરામણ,
 જાનસંયુક્તા એ મહાસાગર શા !
 જાતી રાણી નિરખીનિરખીને,
 અતનીથી ઘડક્યાં ભડકી,
 " કું રામવનવાસ કૈકેયી માગશે ? "
 ત્યાં મંથરા આતી.
 દાસી કૈકેયી મહારાણીની એ.
 " મહારાણી ! શા આનંદહિત્યવ આ છે,
 અયોધ્યાનગરીએ ? "
 " રામરાજ્યાભિષેક દામી મારી !
 રામ મારે અયોધ્યાધીશ થશે !
 મહારાણી વાનપ્રસ્થાત્રમ મહારો.
 વનમાં રહીશું મદુલી બાંધીને,
 સરિતાનાં પીને નિર્મળ નીર.
 રાગરાગેશ્વરી દોસત્યા મહાગણી,
 વનની વનવનેશ્વરિણી બનશે.
 વનદાસી હું ને સુમિત્રા બનશું !

મહિતાગંદલમ

બનીશ ને મથરા, તુ બનકીની દસી ? ”

” મહારાણીજી ! હું બનીશ યુવરાજીની દસી !

સદાય શિરોમાન્ય આપઆજ્ઞા મને ”

કેમ ન બોલે મથરા ?

યથા રાજા તથા પ્રજા !

યથા રાણી તથા દસી !

દાસત્વ એણે સેવ્યા’તા,

મહારાની કેકેયી મહારાણીના.

પણ ત્યા ?

દેવોએ સરસ્વતીદેવીને પ્રાર્થ્યા

અયોધ્યા પધારી મથરાજીએ વસ્યા !

ઉનટાસુનગ એ વેણુ વદી.

મનમા મનક્યા કેકેયી મહારાણી !

અમિથ્યા ભાવિ

મહામાયાવી મહારાણીજી પત્રી,

ક્રોધભવને માનનમાયા કરવા પધાર્યા.

પત્રી ક્રોધભવનનો કોપ,

બળ્યો પૂરો ગાય દશરથે

” આનંદ તે શા ક્રોધ આજ રાણીજી ? ”

રામ

મહાસિનિષ્કમલ !

કેકેયી તો માનીતી રાણી.
 ભયોં છલ્યાં એનાં છલકાય,
 સૌંદર્ય સોદંતાં પૂરું.
 પ્રાણાધારને જીતતી એ,
 પ્રણયના ભરચેભરચે,
 પ્રસન્નમુખી એ લાવણ્યમયી.
 અધિક પ્યારી અયોધ્યારાજનને.
 એથીયે અધિકા રામ મુવરાજ પ્યારા.
 અને રિસામણાં-મનામણાં રંગે ચડ્યાં !
 કેકેયીએ થાપણુ- એ વરદાન માઝ્યાં,
 જેની થાપણુ વર્ણોજૂની હતી.
 ઇંદ્ર સાથે અયોધ્યામહારાજ,
 રણસંગ્રામે રણે ચડ્યા હતા.
 કેકેયી રાણી સારથિની બન્યાં હતાં,
 પછી મહારાજજીએ એ વચન-
 પ્રદાન કર્યો કેકેયી મહારાણીને,
 અશક્તજાની પ્રસાંસનીય પ્રીતે,
 રથ-સારથિની કેકેયી મહારાણીને,
 જે વણુમાઝ્યાં આજલગીનાં,

પ્રવિશામંડલમ્

માઝ્યાં કૈકેયી મહારાણીએ,
 માગીમાગીને લય કર માઝ્યાં !
 ઘેર આધી અયોધ્યાનગરીએ છવાઈ.
 મહી મડાણાં કાગના તાંડવ !
 જાણે ઉછળ્યો શોકાગારસાગર !
 શુ પ્રલય કરશે રઘુકુળરાજનો ?
 ' રામ યુવરાજને અરણ્યવાસ !
 ભરતને રાજ્યાભિષેક !'
 શુ સર્વ નગરજનહેયે એ જ બોલ ?

' રામ
 પ્રજાસિનિષ્ઠમણ

રામયુવરાજ પિતા કને પધાર્યા,
 ત્યાં માતા કૈકેયી વઘા,
 " રાધન ! અરણ્યે જવાની પિતૃ-આજ્ઞા.
 વનનાસી બનવાની વલ્કલ પહેરી !
 ચૌદ વર્ષ રહેજો વનમાં !
 બાઈ, ભરત રાજ્યધુરા ધરશે !"
 રામ યુવરાજે કરવંદના કરી.
 ત્યાં વઘાં કૈકેયી રાણી,
 " રામ ! તારો ધર્મ સંભાળ !

આસાપાલક વનમાં જા !

જઈશ ને સત્તર... ? ”

“ માતાજી ! જઈશ ન જઈશની શંકા આપહૈયે ? ”

‘ રઘુકુળબાળ પિતૃઆસાધીન છે ! ’

અને સમયુવરાજે...

માતાપિતાની ચરણરજ ધરી,

આસા લીધી કરવ દત્તા કરીને.

પછી પધાર્યા કૌશલ્યામહેલે

શોકસાગરે કૌશલ્યા મા ડૂબ્યા !

ત્યાં રામ યુવરાજ કર જોડી વઘા,

“ માતાજી ! શોક હરે ને ધૈર્ય ધરો.

પ્રમાણુવચન પિતા-આસા.

રઘુકુળબાળ સદાય અપનાવે !

આસા દો માતાજી, વનગમનની ! ”

પણ કેમ આસા દે કૌશલ્યા માતા ?

અનેરાં પ્રાપ્ત્ય માતૃપ્રેમનાં.

અવનિ જોટલાં સર્જનજૂનાં !

“ નહીં... નહીં... ”

બહુબહુ થે ના કહી

પ્રતિજ્ઞામંડલ

કૌશલ્યા રાજરાજેશ્વરીએ,
 માતૃહૈયાના પુત્રપ્રેમભાવે.
 પાણુ વેદવાક્ય શો અક્ષણ
 આત્માપાલક રઘુરામનો બોલ,
 પળાતો લાગ્યો માતૃહૈયે,
 કે નિશ્ચય વિચરશે વને રામ !
 જનારને સૌ આશિષે,
 કેમ ન આશિષે કૌશલ્યા મા ?
 આશિષવેણુ માતા વદ્યાં
 “ ભાગ્યવાન એ વન બનશે,
 જ્યાં પધારશે રઘુવંસયુવરાજ !
 રક્ષાબંધન દેવોનું રહેશે,
 આશિષવચન એ છે મારું ”
 હૈયે આશિષી માતાએ પછી,
 બાળારામનાં આવારણાં લીધાં.
 યૌવનવંતા રામ યુવરાજ,
 સદા બાળક માતૃહૈયે.
 સર્જનજૂની માતૃભાવના.
 સુમિત્રા હૈયે યે એના ભાવ.

શ્રુત-સંસારની સોહંતી રીત,
 સાતા કે અપરમાતા પછી.
 માતૃહૈયે પુત્રને ચાહે.
 એ પધાર્યાં કહાણી સુણી,
 કે રામને મળ્યાં વનનાં રાજ
 અયોધ્યારાજને સાટે ।
 કૈકેયીની કારખી માગે.
 મહામાયાવી કૈકેયી રાણી.
 સુમિત્રાહૈયે એના અવતારની,
 અણુઅણુ જાણુ હતી અણુસમજ.
 એ જાણુની રાહેરાહે, પછી
 પુત્રભાવનાધીન સુમિત્રા રાણીએ,
 બહુબહુ યે કૈકેયીને કહ્યું.
 માયિ અમિથ્યા ।
 ધેર દુ ખ ભરતને ધેરશે.
 ભરતજનો ભરત બ્રાતૃપ્રેમ,
 સ્વર્ગીરે ન ઓળખ્યેર મા-જનોતાએ,
 અપરમાએ પૂરો ઓળખ્યો ।
 ત્યાં મુવરાસી સીતા પધાર્યાં

પ્રતિજ્ઞામંદવમ

પાલવ ઢાળી પાલવગણું કરતાં.

“ અર્જુન સૌમાન્યવતી મધ । ”

આશિષભોજ કૌશલ્યા-સુમિત્રા,

વઘાં વહુરાણીને આશિષનાં.

પછી આરા લઈ અયોધ્યાયુવરાસી,

કરવંદનાએ પાત્રતાં વઘાં,

“ માતાશ્રી ! કૃપા કરી આરા આપો.

રાધવેંદ્રની હું ચરણદાસી !

રાધવેંદ્રને વનનાં રાજ,

માતા કૈકેયીએ વરદાને માગ્યાં !

હું માતું આપચરણે પાત્રી,

પાલવ મારો પાથરીપાથરીને,

કે વનસંગાથની આરા આપો.

મારા સૌભાગ્યની રક્ષા આશિષો ! ”

“ બેટા ! સદા રક્ષા

સૌભાગ્યની તારા,

કરશે જગપાલણુહાર.

આશિષ એ અમારી છે.

પણુ કપરા વનના વાસ બેટા ! ”

રામ

મહાભિનિષ્ક્રમણ

“ માતાજી ! કપરા ખેત્ર પ્રાણનાથસંગે,
સદા લાગે દુનિ સહેલા ।

અનુમદ કરી અનુગ્રા આપો. ”

“ બેટા ! પરણી તો સાસરે પધારી,
સુખની મીઠી ઈશ્વરમાં ।

નથી દીણ દુઃખના તડકા તે’ । ”

“ માતાજી ! સુખદુઃખ મેં દીણ છે । ”

“ બેટા ! પારકાનાં આજ સગી,
પણ નહીં પેતાનાં । ”

અશ્રુધારા માનવપને વહી ।

દુઠી એ જનકદુતારીએ,

પુત્રી થી પાલવડેડે :

“ માતાજી ! આર્થપુત્રે પારકાનાં સુખદુઃખ,

પેતાનાં કરતાં વશ્યાન્યુ,

શીખી છું એમના આનિધ્યમાં । ”

“ બેટા ! નથી અગ્નિ અમથી એ,

પ્રગ્નદુઃખ તમે પેતાનાં રજતાં,

એમના મુખે આનંદનાં તમે,

પણ વનના વાસ વસમા બેટા । ”

પ્રદિશ્વરગદગમ

રામ

પ્રજ્ઞાભિનિષ્કમણ

“ માતાજી ! વસમા નહીં સતી નારીને.
 પ્રાણુધારની સગેના વસવાટ
 અરણ્ય હોય કે એથી યે કપરા.
 આંધ્ર આપો તો સદેહે વનમાં જાઉં,
 નહીં તો દેહ તજી આત્માથી જાઉં ! ”
 અયોધ્યાયુવરાણીના બોલેબોલે,
 નેત્ર કૌશલ્યામાનાં દ્રવ્યા.
 આવણુમેવની નેત્રે ધારાવધિ !
 ભાદ્રપદમેષ સુમિત્રાનયને વણા !
 વણાવણા જાણે અખંડ ધારા શા.
 ત્યાં લક્ષ્મણજી કોષે ભર્પા પધાર્યા.
 કણાં કણાં ને બહુ વચનો કણાં.
 રામરાજ્યાભિષેક ને લખમણના રખવાળાં કણાં.
 “ રામ નહીં યાચ તપોવનયુવરાજ ! ”
 પણ પછી રામ ભગવાન વઘા,
 “ વત્સ ! અમિથ્યા એ કાળપ્રમાણ !
 વનમાં જઈ હું વનવાસ સેવીશ,
 ઋષિ-મુનિઓની કરીશ સેવા.”
 “ પ્રભો ! હું કોની સેવા કરીશ ? ”

“ તું ! માતૃસેવા, પિતૃસેવા કરજે;
 પ્રજા-પાલન અયોધ્યાનાં કરજે । ”
 રામખોલે સુમિત્રા રાણી વધાં,
 “ સુવરાજ ! સદા સેવક તારો લક્ષ્મણ,
 વન પધાર કે ગિરિદોષે,
 બાંધવ-જ્ઞેષ્ઠી અણુતૂટી તમારી.
 રામ-લક્ષ્મણ સદા સંગાથે ! ”
 સુમિત્રાવેણે લક્ષ્મણ હૃદ્યા,
 કરવ દના માતાને કરીને વધા,
 “ માતાજી ! આરા ! ”
 “ બેટા ! બ્રાતની સેવા કરજે;
 પિતાપદે ઝૂરતો ના;
 રામબ્રાતને પિતા માનજે । ”
 “ આરા માતાજી । ”
 “ બેટા ! હું માતાનાં સ્મરણાંચિ
 જનકન દિની સેવજે,
 માનજે જનેતા તારી;
 અયોધ્યાનાં સ્મરણાંચિ વન-આશ્રમે રમજે.
 બેટા ! ધર્મ સંભાળજે.

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

બાળ તું રઘુકુળનો । ”

માતાસુમિત્રા વદ્યા

આર્થ માતૃભાવનાનો અનંત બોલ.

અને વીર લક્ષ્મણે

ચરણવંદના કરી ને ચરણરજ ચડાવી,

વનમાર્ગ લીધા વલકલ પહેરી ।

‘ શું રામ યુવરાજ વનમાં પધાર્યા ? ’

માનવસાગર ઊઠ્યો,

અયોધ્યાનગરી તણતણને ।

નગરજનને હૈયે યુવરાજપ્રેમ,

અનેરો પૂર્ણ ભાવનાએ.

નગરજનહૈયે રામયુવરાજ રમતા,

ને નગરજન રામયુવરાજહૈયે

પ્રભાબોલ એ રામધર્મ હતો,

રામસ્મૃતિ એ પ્રભાબોલ હતો ।

રામ-લક્ષ્મણ-જાનકી પધાર્યા,

તમસા નદીને કાંઠેકાઠે.

વહેતાં એ તમસાનાં નીર,
 વાતા સમીરની બૂલતી લહેરખડીએ,
 બૂલનાંતાં વાતમીકિણનાં જ્યાં,
 સાહિત્યવંતા રામના કવિત.
 અમર એ જુલ્હ આર્વાવર્તે,
 ઝણઝણે છે એના સાદ,
 કે જ્યાં છે સંસ્કૃતિના સાદ.
 સદા અમર ત્રેનાયુગેથી,
 સર્જનમૂના ઇતિહાસના સાદ
 તમસાના નીરને આરે
 ફળાહાર કરી ગુનિએ પોદ્યા.
 પણ ન પોદ્યા લક્ષમણુવીર.
 જિતે દ્રિપયોગ લક્ષમણુજીને સાધવો,
 અનનિદા ત્યાગીત્યાગીને.
 વીતતાં ચૌદ વર્ષનાં વ્હાણાં લગી
 આરાધના અખંડ પ્રહરઅર્ચની કરીને !

અને ઉપા બિગી...
 નવરંગ ઝોડણીના રંગેરંગે,

પ્રતિજ્ઞામંદલમ્

રામ
મહાભિનિષ્ક્રમણ

પ્રણયભીની લાલુરાજરાણી,
ડોલંતી પ્રણયમદ્ડોલવણીએ.
પાલવડાના ચીરને ઢાકતી,
ઢાંકતી રાત્રિના રમણવિલાસને,
નીતરતી માઝમરાતના નેહ.
રંગભીની પૂર્નમહેલેથી પધારી,
મોણુલાં સેવતી રાત્રિનાં,
મલપતી મલકતી જગતી.
પણ નહોતાં જાગત અયોધ્યાનગરજન હજી.
શું એમને થે વનવાસ સેવવો હતો,

‘ રામયુવરાજ સંગાથે ?

“ રાજ્યધર્મ, પ્રજાનુરંજન, લોકારાધના ।
નગરજનસુખ નિત્ય વાંછવું.
આલ બ્રાત, જનાં પ્રયાણે.
મોડી પ્રભાતે પોઢેલાં બદશે,
આમહ ધરી સંગાથે આવશે ।
તો વત્સ, રથ આસા દે. ”

મહાભિનિષ્ક્રમણ મંડાણાં.

રથ સિંચ્યો વનને માર્ગે,
 ઉપાના નરગ અજવાળે,
 માફે ઓઢી ઉડાતેજ્યોદ્ધણીનો,
 પંખીકવરના નાદનાદે,
 અરણ્યની વસમી વાટે,
 કોશનમ્રમિ રામધુરાજે તજી
 વનવૃક્ષ-રણુવગડાના પ્રયાણુ
 મધુરા કવરવ વન પંખીડાના
 કાઠે પથી રામરથ આવતો,
 સાદ સુણાવતો રામ-મહાલિનિષ્કમણના
 રથચક્રેચક્રે સાદ નીકળતા,
 કે વનઉદાર કાળે રામપ્રનાણુ હતા
 પછી રામરથ ભાગીરથી-મગાએ પહોંચ્યો
 ગગાના જળ મદધેના વહતાં
 કાઠે ડોનતા મદધેના માતમ,
 વનરાઈની કુળે વનખોલ ગુજતા
 વૃક્ષવેલના વીટાળા હતા,
 મહી પુષ્પના મીઠા પરાગ,
 એથી એ મીઠાં તપેશ્વરીના તપપુણ્ય !

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

જગાતટ-તપો અનેથી આત્મમકરદ દેતાં

પછી યોગગગાને કાઠેકાઠે,
પથે પડ્યા ગમ-વદ્ધમણુ મનકી
ત્યા નાવ નિરખી ખેનટ તરનૈયાની.
" ખેનટણ ! ગગાપાર અમ વનવાસીને કરો.
જગાપટના તમે તરનૈયા
તમે તરો ને પ્રથિકને તારો !
પાર ઉતારશો ને ખેનટણ ? "
રામખોલે ખેનટ મરકયા,
" પ્રભો ! મુજ નાવ પાલનકાર મારું,
નારી બને આપચરણરજે !
આપચરણના અનેગ પ્રભાવ
શયા મટાડી આપે અદ્વૈયા કરી !
તો કૃપાનિધાન !
ચરણુ ધોઈ આપને પાર ઉતારું ! "
પછી ગગાનીર કચરોટે ભરીને,
ચરણુકમળ ખેનટણએ ધોયાં.
ચરણુમૃત લઈ નાવમા ખેસાયાં.

“ પ્રભુ ! આપને તારું હું ગંગા પર,
 અહ તુ નઘા. પરિપારકર્તા ।
 ત્વં ઈ મઘાઘ્વે. પરિપારકર્તા ॥
 જનસાગરે આપ મને તારો ।
 તારથુદાર આપ ત્રિલોકના । ”
 “ ખેવટજી ! સત્ય ધર્મ ને સદાયરજુ,
 પ્રમાણિક નિર્વાહ એ પુણ્ય માનવધર્મ.
 ધર્મન્યાયી જગ તરશે ખેવટજી ! ”
 અને રામ-લક્ષ્મણ ને જનકીજી,
 દક્ષિણકિનારે ગંગાપાર જિનર્થા.
 જિતરી કયાં વનના પ્રયાણુ.
 સૌદ્યનિરીક્ષણે વટાવ્યા મહાવન.
 પછી ગંગા-યમુનાના મધુર સંગમે,
 ખે સરિતાની અખંડ ધારા વહેતી.
 નિર્મળાં નીર ગંગા સરિતાનાં,
 નીલરંગા યમુનાના જળ
 “ આર્પુત્ર ! શા શા પ્રભાવ ગંગા-યમુનાના ? ”
 “ દેવી ! અનેરા પ્રભાવ કૈલાસમુંદરીના.
 ભગીરથતપે આર્થાવર્તે પધારી.

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

પધારતાપધારતા મહાપ્રભુને નાખ્યા,
 કે ખાતાળે જાય ભૂમિએ પધારી
 મહાનગિયા ગગોત્રીના વહેણુ ।
 પગી કૈલાસેશ્વર જટાધારી બિલા,
 ગગા ગ્રી-યાં જટામૂલમા
 ઝીની કૈનાસે બેસ,
 શ્રમ ઉતારવા ગગાગ્રી-નણુનો
 ઝીની કિમાદિએ પાહવ્યા,
 આર્ધાન્તની પુણ્યભૂમિએ
 અનેરા પ્રભાવ ગગા સરિતાના, દેવી !
 યોગ સંધાવે આહલેક જગા-રીને
 નિરખ્યા ને જનકી, આહલેકના અખ્યાડ ? ”
 “ આર્ધપુત્ર ! અને યમુનાના પ્રભાવ ? ”
 “ દેવી ! યમુનાના તો અનેરા પ્રભાવ !
 ત્રેતા વીતી દ્વાપર યુગમા,
 ન્યારે ધરા આન દવિહોણુ હશે,
 પધારશે આન સ્વરૂપ આન દ રેડના ।
 વૃશભાન ને નહાવ યમુનાકાંઠે હશે ।
 વેદની શ્રુતિઓ ગોપી રૂપે પધારશે,

અને આનંદરાસ હેલે ચડશે !

દેવી ! વૃંશલાનદુલારી ને ન દુલારાના રાસ,
રસ રેડશે રસલીન માનવજીવનમાં । ”

અને ગંગાજમનાના માહાત્મ્ય સુણી,
જનકીજી હેયે હુલાસ્યા ।

હુલ્લાસતા હુલ્લાસતા ભારદ્વાજ—આશ્રમે,
મહર્ષિએ રામજનકીને સત્કાર્યા
ભારદ્વાજના ભર્ષાભર્ષા તપ.

પછી સંધ્યા વીતી ને રાત્રિ પ્રસરી,
રજની વીત્યે ઊંચા ઊગી

ભારદ્વાજ મુનિની માર્ગસૂચનાએ પછી
ચિત્રકૂટપ્રયાણ રામભગવાને માણ્યુ

પછી યમુનાને આરે

ખગખગ વહેતા યમુનાના નીર

મહી તરતી રામનેયા,

કાઠડે ડેનતી પહોચી,

હેલા હૈયાના દેતી

પછી વનવિહાર ફરી મંડાણા

એ વિહાર ઋતુ વસંતના.

પ્રતિષ્ઠામંડલ

વસત પ્રસરી વનથી નાએ,
 વસનિયા રગ પુષ્પદેહે પૂર્યા.
 વસતઝોદણી સૃષ્ટિએ ઝોદી.
 વસતએ ન મયૂર-દે ન માહુએ
 પણ રામ-સીતા-દેયે ?
 વસત તો સદ્યે બેઠે ની
 વસત પ્રજ્ઞાનના મલી નાટારણ,
 અનન્ય નિરખે ના પ્રજ્ઞા-ચકુએ.
 પછી ચિત્રકૂટના શોભી ના સૌદર્ય-
 નિરખ્યા સૌદર્ય રગનીના
 સૌદર્યે સૌદર્યે જ્ઞાનસૌરણ,
 નૈસર્ગિક સૌદર્ય ના રાગેરાગે.
 પછી ચિત્રકૂટે વાદ્દમીકિ-આશ્રમ,
 પ્રજ્ઞાને પિછાણુ રામચદ્રજીએ કરી,
 મુનિ વામીકિજીની સગે પૂરી.
 મહાભિનિષ્ઠમણુના મહાસાદ પછી,
 મહા મુનિ-રજીને રામચદ્રજીએ કલા.
 સુણી હસ્થા અતરજ્ઞાની મુનિ
 આર્પદ્રષ્ટા રામજન્મ પહેલાના એ.

પ્રીત્યું હતું એમણે પ્રજાનયનુએ.
 તારા, ચંદ્ર ને નક્ષત્ર ગણતરીએ,
 કે અવતારી પધારશે અયે. ધ્યાનગરીએ.
 મિથિજ્ઞાનગરીએ અવતારિણી પધારશે.
 પ્રજા-પાંખાળાં એ એ ઊઠશે,
 આર્યાવર્તે અર્પી નર-નારીના આદર્શ.
 ખેલશે મહાભેદ મહાભિનિષ્ક્રમણના.
 'શું' એ રામ મારે આશ્રમે ?
 મહામુનિ હેયે આનંદ્યા.
 રામાયણના એ પ્રાણ આનંદ્યા.
 એ આનંદના આનંદહેલા,
 નબસાગરના સમીરે લગ્યા,
 જ્યાં ઊડતી સ્વર્ગઅપ્સરાઓ,
 વિદ્યાસના વિહારપથે.
 આનંદોદય એ ડેલી,
 + વાસ્તીકિનાં જીવંત પાત્રોને નિરખી,
 કાવ્યે ભાષેલાને તાદ્રશ્ય નિરખીને,
 તમસાને કઠિકાઠિ,
 કવિએ જ્યાં ભાષ્યાં હતાં,

યુદ્ધ પ્રજ્ઞાન-વિજ્ઞાનનાં,
 યુગ ત્રેતાના કાળખદ્દલે,
 એ સાચા પડતા નિરખીને.
 મગનવિહારે ભિક્ષતા ગાંધર્વોએ,
 વીણાના મધુર સ્વર રેલ્યા.
 ક્રીડ્યા એ આકાશની અપ્સરાઓએ.
 ઝાંઝર ને નૂપુર ઝમક્યાં !
 આભતા ગોરંબે દોલની થાપી પડી,
 રાસ રેલાયો ભાખેલાં વેણુલાના :

રામ
 પ્રજ્ઞાભિનિષ્કમણ

હાં રે, લમસા નદીને નીર આરે
 —ભાખેલાં વેણુ સાચાં પડયાં રે.

હાં રે, વાસ્તીદિના ધોમ આરે,
 —ભાખેલાં વેણુ સાચાં પડયાં રે.

પ્રજ્ઞાન-વિજ્ઞાનનાં યુદ્ધ એવાં ભાખ્યાં,
 હાં રે, કાન્વ રામાયણે લખી રાખ્યાં;
 —ભાખેલાં વેણુ સાચાં પડયાં રે.

જાપિ વાલ્મીકિનાં અગર જ્ઞાનદર્શન,
હાં રે, જગ વણી કરે આત્મદર્શન
—ભાખેલાં વેણુ સાચાં પડયાં રે.

હાં રે તમસા નદીને નીર આરે,
—ભાખેલાં વેણુ સાચાં પડયાં રે.

હાં રે, વાલ્મીકિના યોગ આરે,
—ભાખેલાં લેખ સાચા પડયા રે.

શું ભાખેલાં ભવિષ્યવેણુ સાચાં પડયાં એમનાં ?
રઘુનંદન વનનંદન બન્યા ?
જનકનંદિની વનનંદિની બની ?
વનરખોપયાં લખમણનાં હતાં.
એ રખોપિયા લક્ષ્મણે પકડી
આશિષ માગી રામાયણના આર્ષદ્રષ્ટાનીઃ
“ પ્રભો ! આશિષ આપો...”
“ આશિષ ? સદા આશિષ એમને છે,
પરિવ્રજના બ્રહ્મયોગી.
મેં વાંચી એ કુંડલી માંડી.

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

વાચ્યો ત્યાં અગમ્ય આદેશ,
 અવનિક્કમના ઝરણેથી નીતરતો,
 કે સમયદ્ર યુદ્ધે ખેલશે,
 પ્રજ્ઞાનના મહા સેનાપતિ બનીને !
 વિજ્ઞાનને અવનિએ રોળશે,
 મહાયુદ્ધનાં દુઃકુલિ બજશે,
 લક્ષમણુજી ! આગમનો આ આદેશ છે ! "
 આર્પદ્રષ્ટા ભાષેલુ વઘા.
 એ સુણી જનકીજીએ,
 યુદ્ધવિનાશના બોલ પ્રન્યા,
 " પ્રજો ! ક્યાં લગી સંહાર સૃષ્ટિએ ?
 પ્રજ્ઞાન વિજ્ઞાનનાં યુદ્ધ ક્યાં લગી ? "
 પ્રશ્ન સુણી પ્રશ્નલા વઘા,
 " જનકીજી ! યુગયુગનો બોલ આપે પ્રન્યા.
 નિર્માણુ છે આ અવનિએ,
 પ્રારબ્ધની સોગાંઘાજીનાં,
 ચડે-ઝીતરે પ્રારબ્ધનાં પૂર,
 જેમ અમાવાસ્યા ને એકમનો ચંદ્ર.
 પછી વધી એ પૂર્ણ પ્રકાશે,

શમ

પ્રજ્ઞાસિનિકમણુ

સોળ કળાએ પૂર્ણ ખીંચેયો,
વધે એ જીવન પ્રજ્ઞાન જનકીજી,
ને ઘટે એ વિજ્ઞાન !

મહામત્ર જીવન્મુક્તનો,
કર્મચક્ષુના નિત્ય ચક્ષુવે,
પુણ્યની ત્યા વહે સરિતા.
પાપના પર્વતોના ઢગ,
જામે ત્યાં થર બાઝીને.
જ્ઞાની આત્મા વિજ્ઞાની થાય,
પ્રજ્ઞાનના પથે સચરવા
પણ કપરા પ્રજ્ઞાનના માર્ગ.
મોહના લપસણા કુગરે,
ચડીચડી ફરી લપસે
લપસણો માર્ગે એ પાર્થિવ વિજ્ઞાનનો
ઠા'ક જ પ્રજ્ઞાનપથે સચરે, જનકીજી !”
અને મહામુનિ ફરી વણા,
અ તર-દાસ્યના ફૂલડા વેરી,
જે ઝીંઘા રામ ભગવાને
“ જનકીજી ! પાર્થિવ વિજ્ઞાનના પૂરા અધિકાર,

પ્રતિજ્ઞામંડલમ

છવાયા છે વૃહદ્ આર્યાવર્તે
 સર્વ દેશનો આર્યાવર્ત સ્થળ.
 એના પ્રકાશ સર્વ દેશ ઝીને !
 અમર સસ્કૃતિ આર્યાવર્તની.
 એમાં પાર્થિવતાના ગ્રહણ,
 દાંકે છે પ્રજાન પ થીઓને.
 એ વિદારશે રામ ભગવાન
 પૃથ્વી પેકારે છે મહા સહાર.
 પાપભારને હજીવો કરવાને,
 પધાર્યા છે શેષાવતાર !
 દશે દિક્ષાળોને ભાર સોપીને ! "

રામ
 રામાભિનિષ્કમણ

અને ઋષિ વા'મીકિએ,
 દષ્ટિદોર પૂરા સાધ્યા.
 શુ ઝીલ્યા લક્ષ્મણજીએ ?
 અને એ ઝીલ્યાવલુદાર,
 રજોપિયો રામાભિનિષ્કમણો.
 રામના વન-અયને,
 શેષ મસ્તકે ભાર ઝીવતો,

ક્ષીરસાગરના સન્નેકલા અવતારીને,
 કે ક્ષીરસાગરેથી પધાર્યા છે
 પ્રમાન-સમીરે ઊતરીને,
 જગને પ્રમાની બનાવવા !

એ રામ-જનકીનો પ્રણય-આશ્રમ
 માલ્યવતી સરિતાને કંઠે.
 ખળખળ વહેતાં માલ્યવતીનાં નીર,
 વહીવહી એ સાગરે સંચરતાં,
 સાગરેથી પધારેલાં સાગરે મળતાં.
 ઉત્પત્તિ એ જ લયસ્થાન.
 શું એ મહાકમ સૃષ્ટિનો ?

એ ઉત્પત્તિ-લયના કમગચ્છરે,
 આત્મા ઊડ્યો રામ દશરથનો,
 ન્યાથી પધાર્યો હતો પૃથ્વીએ,
 અવિદ્યાનાં પડળ ઝોલીને.
 દેહધારી નામગ્રાહી જનીને,
 આત્મકલ્યાણી, અમર આત્મા,

પ્રતિષ્ઠામંડલ

ઝાણુ ચૂકવવા અનતારીનુ,
 અયોધ્યાના મહાનગરે પધાર્યો
 પછી વનાલિગમન રામયુવરાજના
 શુ પુત્રરિયોગે પિતા પ્રાણુ તજશે ?
 શાપ હતો અયોધ્યામહારાજને
 પગે ચાલી શ્રવણુ આશ્ચર્યકિત,
 ડોળીમા બેસાડી અધ માતા-પિતાને,
 પરિક્રમણુ કરતો મહાતીર્થની
 ત્યા એક સાયકાળે માતંગ માની,
 બાણુ શબ્દવેધી રાય દશરથે,
 છોડ્યુ તાકીતાકીને
 એ લાઝુ શ્રવણુ આશ્ચર્યને ।
 અધ માતા-પિતાને પુત્રવિહોણુ બતાવ્યા ।
 પછી શાપિત બન્યા દશરથ રાય
 વર્ષો વીત્યે એ શાપ કુળ્યા
 ચારચાર પુત્રનો લાઝુઆન પિતા,
 લાઝુહીન મરણુપચારીએ બન્યો
 રામ-લક્ષ્મણુ વનવાસ પધાર્યા હતા
 મોસાળ હતા ભરત-શત્રુઘ્ન

સુપ્તો એમણે પિતા-સ્વર્ગવાસ
 મોસાળ તજી અયોધ્યા પધાર્યા.
 પધારતાપધારતા મહાપાતક સુપ્તુ,
 કે ' ભરતરાજ્ય ને રામવનનાસ ! '

કૈકેયીમાએ માગ્યા !

રાનુધનો કોપ અનન શો પ્રગળ્યો !
 મથરાને મહા માર માર્યો
 પત્ની ભરતે કૈકેયીમાતાને કહ્યું,
 કહ્યું કહ્યું ને બહુ યે કહ્યું,
 પણ એ મહામાયા માતાજી
 કેમ કહે અન્તારીના એવ,
 કે રામવનનાસ ને ભરતરાજ્ય,
 યુગ ત્રેતાના નિર્માણ હતા !
 " માતાજી ? સેનક હું રામઆતાનો
 હું દાસાનુદાસ એ ભગવાનનો
 વાસ કરીશ દડકારણ્યે,
 માતાના પાપનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને,
 રામ પ્રભુને રાજ્યાસને બેસાડીને ! "
 એમ કહી ભરતજી ચાલ્યા,

પ્રતિષ્ઠામંડલમ્

મહેલે પધાર્યા કૌશલ્યામાને
 પછી દ્રવતા હૈયાએ માઝા મૂકી,
 જેમ માઝા મૂકે મહાસાગર
 મહા ભરત વિલાપ ભરતજીએ માડ્યો.
 " માતાજી ! ક્ષમા યાચવા હું આવ્યો છું,
 કેકેયીમાની કારખી માગની
 એ માગે મહા ઉકાપાત થયો
 પિતા મારા સ્વર્ગે પધાર્યા ! " .
 " બેટા ! કાળ કરે છે કાળતુ કામ
 ભાવિના અભિધ્યા પ્રમાણુ
 રઘુનશારિધિના ભાવિ જન્મકરો
 શોક તજી સાત્વન લે બેટા ! " .
 " માતાજી ! સાત્વન લેશે અયોધ્યાપ્રત્યજન,
 સુહૃદો જ્યારે ભરતત્યામ,
 કે બાતૃપ્રેમે વને સચર્યો,
 જ્યા વાટ જીએ ભરત તપ એનાં.
 મહાતપ અરણ્યે માડીશ,
 રામબ્રાત રાજ્યતપ માડશે,
 અયોધ્યાના રાજ્યસિદ્ધાસને મિરાજીને ! "

ડગ ભર્યા ભરતકુમારે.

બ્રાતૃપ્રેમનો લાઘ્યધારી એ.
 નિરખી રહ્યાં માતા કૌશલ્યા.
 પછી દશરથરાયનું ઉત્તરકાર્ય કરી,
 ભરતજીએ માંડ્યું દક્ષિણપ્રયાણ
 જાણે વર્ષાઋતુની સરિતાના પૂર,
 વહે જેમ ધોધવંતાં,
 એમ વહ્યું અયોધ્યાનગરજનપૂર,
 રામભગવાનને યાચના કરવા,
 કે જનકીસંગે અયોધ્યા પધારે !
 પ્રયાણ એ પ્રુનિત પથના.
 ભરતજી ગંગાતટે પધાર્યા.
 પુણ્યવંતા ગંગાતટે પછી,
 પરલોકવાસી પિતા કળે,
 નિવાપાજ્યિ તેમણે અર્પી.
 અર્પાને ભારદ્વાજ-આશ્રમે,
 રોટ થઈ ભરત-ભારદ્વાજની.
 મહામુનિએ મહાભોલ કહ્યા,
 “ અભિધ્યા એ કાળપ્રમાણ !

પ્રતિજ્ઞાનંદલય

આર્યભૂમિનિષ્ક્રમણુ રામભગવાનનું.
 આર્યભૂમિને પ્રજ્ઞાન આદર્શ,
 ભરતજંધુ રામચદ્રજ દેશે ! ”
 અને ભરતજંધુએ કરવંદના કરી,
 પ્રયાણ માંડ્યાં ચિત્રકૂટનાં.
 ચિત્રકૂટ ને મદ્યેવી મ દાકિની,
 ડાહ્યાંતાં બેય સૌ દર્શવંતાં !
 મહી રામ-જનકીનું જોડનું,
 ડાહ્યાં આત્મસૌ દર્શ-નાદે !
 મદ્યમંદ ત્યા સમીર વાતા,
 વહેતા ધીરાં મંદાકિની-જળા !
 શાંત શાંતિના સમથળ વહેણે
 ત્યાં અશાંત બોલ રામપહેરેગીરનો .
 લાડકણ જનકીદેવરનો,
 સુપ્તો રામભગવાનાએ,
 “ પ્રભો ! મહામેનાના વટોળ જાણે,
 ચણવ ચડે છે ચિત્રકૂટનો.
 અધિ-સુનીશ્વરનાં તપોવિદ્યારણે,
 કહો તો ધરતીએ ઢાળુ ! ”

લક્ષ્મણજીએ રામભગવાન હસ્થા,
 “ વત્સ ! એ ભરત બ્રાત આપણો,
 અયોધ્યાએથી ચિત્રકૂટ પધાર્યો,
 પાનન યા બેટી એને
 ભરત યોગી એ ભારતનો ! ”
 અને રામભગવાન ને વિદેહદુશારી,
 પશુશાળાએ પ્રસન્ની જાણા.
 ત્યાં ફરી લક્ષ્મણ વધા,
 “ પ્રભો ! કુંકયીપુત્ર ભરતભાઈ,
 રાજ્યલેખપુપના એમને હેયે.
 હારસ્થાની એ માત-પુત્ર !
 આજા આપો તો ધરતીએ ઢાળુ ! ”
 “ વત્સ ! ભરતને ધરતીએ કયો લક્ષ્મણ દાળે ?
 મહાબળિયો એ મહારથી.
 સો સો રામ ને મો સો લક્ષ્મણ,
 ભેગા થઈ જો સંગ્રામ માડે,
 તો પણ અગ્નિત એ ભરત અનિરથી !
 વત્સ ! અહંકાર તજી સત્કાર કર.
 ભાઈએ એ આપણો ! ”

એ ભરત-બેટ !

એ સરિતા બ્રાહ્મપ્રેમભરી,
નીરસુડી ગ્રીષ્મકાળની જાણે,
વર્ષાએ અધીરીઅધીરી વહે,
વહેતીવહેતી એ બે પછી,
બે મટી એક બને,
તેમ ભરત ને રામભગવાનની,
દેખા-જિભિં વિયોગભરી,
ઊરવારિધિ ચંદ્ર ઉજાળા શી,
શુ આજ મળી આટઆટલા વિયોગે ?

રામ
પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ

જોડતી એ ચાર બાધવની,
સૂર્યક્રમણ ને ચંદ્રક્રમણ સમ
હેતે મળી હેયે બેટી.
પણ બેટતાંબેટતાં ભરતહૈયું,
ભાંગીભાંગી ભોયે પડ્યું !
વૃક્ષવૃક્ષ નિરખી રામ-જનકીનાં
લક્ષ્મણના વલ્લભા લાડ,
શું વણવણવ્યાં ચરણે સુકારો ?

નિસ્તેજ જેમ આભનો મહાભાનુ,
 પૃથ્વીએ પડે નલમડળેથી,
 તેમ ભરતબ્રાત રામ-લક્ષ્મણનો,
 ભૂમિએ ઢળ્યો આકાશભાનુ શો !
 ‘ શું ભરતજીને મૂર્ખા... ? ’
 અથુ સારતાં જનની વર્ષા,
 “ દેવરજી ! આર્ધપુત્રના તમે બ્રાત.
 શું જ્ઞાનીનેય આટઆટલા ઓરતા ?
 ભરતજી ! ધર્મ સંભાળો !
 રમરો તમારું મહા ભરત તપ !
 શું આટઆટલા તપે ભરતજી અજ્ઞાની રહ્યા ? ”
 “ માતાજી ! અજ્ઞાની હું આ લોકનો.
 તપ મારાં તપોવને રહ્યાં.
 ભરત તપ એ રામબ્રાતરું.
 જનનીમેયા, રામજીને ભરત બિગરશે હો ! ”
 ભરતજીએ કરવંદના કરી,
 રામબ્રાતરૂં રમતાને :
 “ મળો ! મુવરાજ મરી આપ,
 રાજરાજેશ્વર અયોધ્યાના થયા.

રાજરાજેશ્વરી જનકીજી થયાં !
 પિતા દશરથ પરલોકગામી થયા !
 પાપમ ભારણા એ કેકેયીમાનાં !
 પ્રાયશ્ચિત્ત હુ એનાં કરીશ,
 વનવનના પ ખીડને કહીને,
 એપણાં વનપર્યુતે કહીને,
 એપગાળાં તપતપેશ્વરીને કહીને,
 કે એક-એક માતૃપુત્ર હતો,
 ક્યાં એણે માતૃપાતકનાં,
 પ્રાયશ્ચિત્ત સ્મરીસ્મરીને.
 પ્રભુ ! અરણ્ય તજી અયોધ્યા પધારો.
 વિનતી એ છે ભરતની
 પધારશો ને પ્રભો ? ”
 ભરત અટક્યા કર બેઠીને,
 રામ ભગવાન કરે આશિષતા વદ્યા,
 “ ભરત ! પિતૃઆત્તાપાલક રઘુકુળરામ,
 ચૌદસ વર્ષ વનવાસી રહેશે !
 ભરત ભોગવશે અયોધ્યા રાજ્ય !
 વતસ વચન પ્રમાણુ એ પિતૃઆત્તાપુત્ર ! ”

" પ્રભો ! અશકયનું શક્ય વદા આપ,
 માઝ બે સાગર મહે,
 રસાતાળ આ સૃષ્ટિ જાય,
 તે ભરત મહે અયોધ્યારાજ્ય ! "
 ભરતમનડે કાળમેધ મંડણા
 દુઃખના ઊમટયાં ભરતહેડે તાડવ
 વસંત ઋતુએ વર્ષા ઊનરી જાણે !
 અશ્રુમેધ ભરતનયને વજા !
 વજા વજા ને અણુઅટક્યા વજા !
 પાયવે લૂઠ્યા જનકીજીએ,
 " ભરતજી ! જ્ઞાન આર્યપુત્રના તમે
 આર્યપુત્રભોલ એ ધર્મ તમારો.
 ધર્મ પાળો તમે ધર્મશાલી. "
 " માતાજી ! માન્ય વચન આપનું મને,
 પશુ ફરીફરી આપને પ્રાર્થુ,
 ભરત-અરણ્યવાસ ને રામ-રાજ્યાભિષેક !
 બે કાર્ય સંગાયે સરે,
 પ્રાયશ્ચિત્ત કરે માતા-પાતકનું પુત્ર,
 અયોધ્યાએ રામરાજ્ય રથપાય ! "

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

ભરત અઢ્યા ને રામજી વઘા,
 “ વત્સ ! અયોધ્યાએ ભરત ભાઈ મારો,
 રાજ્યધર્મે, રામરાજ્ય રથાપશે
 રામરાજ્ય નિરામરાજ્ય બનશે
 બનાવશે ભરત ભાત મારો !
 હૈયાવિરામ પ્રજાને આપીને !
 રાજધર્મ પ્રજાનુર જનમ્ !
 રાજ્ય કરજે તુ પ્રજાધન્યજાએ.
 પ્રજાધન્યજા એ રાજાગૌરવ
 મહાન સૂત્ર એ રાજ્યધર્મનું !
 યોગી રાજા પ્રજા પર રાજ્ય કરે,
 લોહુપતા ને લાલસા તજીને
 રાજા રખવાળા સદા પ્રજાનો
 બોધ એ આર્યસરકારનો
 રાજ્યભાગર સદા ભરેલો રહે,
 સુરાજ્યની એ રિદ્ધિ ગિદ્ધિ.
 વહે ભાગર પ્રજાકરે,
 જેમ સરિતાનહેણુ સાગરે વહે !
 સાગર એ પ્રજારાજ્યનો.

વર્ષા બની એ ફરી વરસે,
 વરસી વરસી રાજ્યબહાર ભરે
 ભરેવાના એ ઉપયોગ,
 ઉપયોગ પ્રજા-અનુરંજનાર્યે ।
 ભરત । ॥ બાત મારો,
 સદા આજ્ઞાધારી, સદા કલ્યાણરો,
 શ્રાવ્યવચન હેતે પાળ,
 અદ્વિત્ય મારી શિરોમાન્ય રાખ.
 ભરતખડનો ભાગ્યવિધાતા તુ ।
 મહી રામરાજ્યના કણ રાખજો. ”
 “ આજ્ઞા પ્રમો । પશુ પ્રાર્થના મારી,
 શિરોમાન્ય આદેશ આપનો.
 રામરાજ્ય ભરત સ્થાપરો
 પાદુકા આપની રાજ્યાસને સ્થાપી,
 નિત્ય પૂજો એક આપનો,
 રામરાજ્યના અખંડ આદર્શ આપી ।
 પ્રજાધન્યાના પૂરેપૂરે
 રામરાજ્યનું હોય તરમે ।
 સુખ ને અમલોની સદાયે,

પ્રમસલાના પૂર્ણ સાદ હશે !
 ભરત નિરખશે કે ન્યાય છે ત્યાં,
 નિહાળી એ રામરાજ્યસેવક,
 મહા તપશ્ચર્યા નંદીપ્રામે કરશે,
 વિલાસ, નિદ્રા તજીતજીને !
 પુત્રી આપની કૌશલ્યામાની સેવા કરશે ! "
 " કેણુ માંડવી ભરતજી ? "
 " માતાજી ! માંડવી કરશે કૌશલ્યામાની સેવા !
 બિર્મિલા સુમિત્રામાની સેવા કરશે ! "
 " ત્યારે કેકેયીમાતાજીની ? "
 પ્રશ્નવેણુ જાનકીજીનાં સર્વો.
 ઉત્તરવેણુલાં રામજીએ કલાં,
 " દેવી ! કેકેયીમાતાએ આદર્યા છે તપ,
 યૌદ્યોદ વર્ષ તપોદ્યાને રહેશે,
 અન્ન, જળ ને નિદ્રા ત્યાગીને !
 સમાધિસ્થ એ રામ નિવસવનારી.
 મહા યોગ એ મહા વીર માતાનો.
 રામજન્મદત્રી કૌશલ્યા માત !
 રામ નિવસવનાર કેકેયી માત !

વત્સ ભરત ! તારો ધર્મ સંભાળ.

આર્યોવર્તનો ભરતખંડ કર.

આશિષોઽજ્યલો મથ મ્રાતર્ ।”

“ ઓ જ આદેશ પ્રભો ? ”

અને રામ—આદર્શ રામચંદ્રજીએ આપ્યા,

નિરુપાયે ભરતજીએ સ્વીકાર્યા,

રામખાદુકા લઈ અયોધ્યા પધાર્યા.

રામરાજ્યને ભરતનાં રખવાળાં !

ભરત ગયા ખલુ ન ગઈ પૂણું અયોધ્યાનગરી !

રાજરોજ માનવનાં ટોળાં,

આવનાં રામચિનવણે,

“ રામ પધારે વનવાસ તજીને !

વિહોણી અયોધ્યા અજૂગી,

સહુણી વલ્લવને રામ ભગવાન વિના. ”

શું વનવાસીને આમજંગલ ?

લોકજંગલ રામભગવાને મૂકી,

આગે પ્રયાણ ચિત્કૂટ તજીને,

હરતાં અત્રિ—આઝમે પધાર્યા.

મહા મુનિ અત્રિજી.

તપોવનના પૂર્ણ પુણ્યે એ,
 આધિ-વ્યાધિ-હિપાધિ તજીને,
 હેતે મળ્યા રામલગ્નવાનને!
 પછી અન્ન-નદી અસ્યા-અનસ્યાજી !
 દ્વેષરહિત એ મુનિની,
 મહાતપસ્વિની તપોધર્મસહચારિણી
 રોહે બીના હૈયે આપ્યા જનકીજીને !
 નારીદેવાની સર્જનજૂની વાત કહેતાં.
 પછી પતિવ્રતા નારીના પાક,
 પૂરા કલા વિદેહકુમારીને
 મહા પતિવ્રતા એ તપસ્વિની !
 પહેલા એક દિવસની એ વાત,
 સતીત્વનાં પારખાં મંડણાં.
 જ્ઞાણી, કમલગરાણી ને મહેશ્વરીએ,
 મહા મોટા અહંકાર કર્યા,
 સતીશિરોમણિની અહંભાવનાએ !
 ત્યાં પધાર્યા વીણાધારીજી,
 ‘ નારાયણ હરે... નારાયણ હરે... ! ’

અહંકાર એમને ટાળવો હતો,
 કે સ્વર્ગ કરતાં પૃથ્વીએ સતીઓ,
 ઓછી નહીં લગીરે તણબાર !
 અને અહંકારદમનના રાહે,
 તથા દેવકોટિની એ લાયકાને,
 નારદમંત્ર નારદજીએ કહ્યો,
 " સ્વામિનીઓ ! પાઠવો નિજ સ્વામીઓને,
 પૃથ્વીએ પધારી પરીક્ષા લે,
 મહાસતી અનસૂયાના સતીત્વની ! "

મહા તપસ્વી અત્રિને આશ્રમે,
 બ્રહ્મા, ત્રિપુરુ ને મહેશ પધાર્યા.
 પધાર્યા પધાર્યા ને વેશ બદલી પધાર્યા.
 મહા મુનીશ્વર બહાર પધાર્યા હતા.
 આશ્રમે અનસૂયાજી હતાં.
 પરીક્ષકોને એમણે પારખ્યા !
 પરીક્ષકની પરીક્ષા થઈ ત્યાં.
 અંજલિ છાંટી સતી અનસૂયાએ,
 તણેયને બાળજૂલે ઝુલાવ્યા !

પ્રતિજ્ઞામંડલમ્

એને વીત્યા દિવસો ને માસ.
 અહ્તાણીરાણી અહ્તાજી વિના મૂંઝાણાં !
 કમલજરાણી ક્ષીરસાગરે મૂંઝાણાં !
 અવતારચક્રોને સંભારીસંભારી,
 દ્વાપર યુગ લક્ષ્મીજીએ રમ્યો,
 કે દ્વાપરના આનંદસ્વરૂપ અવતારી,
 કોઈ આનંદીમાં તો નથી લપટ્યાને ત્રેતાયુગમાં ?
 અને કામેશ્વરીને કેન્દ્રાસચિખરે,
 કામે રના:વિજોગ સાધ્યા !
 શું મહેશે કો' ખીલું કેલાસ શોધ્યું ?
 તણુ નારી ત્રિવેણીસંગમ થી,
 સ્વર્ગેથી પૃથ્વીએ પધારી,
 જ્યાં અત્રિના તપ-આશ્રમ,
 એ દેવધામની અહ્ત્રિપુટીને,
 બાળજૂલે અનસયાજી
 'હાલા... હાલા' કરતાં ઝુઘાવતાં હતાં !
 પછી પતિ માગ્યા તણુ નારીએ.
 અનસયાએ ઝૂઘતા બતાવ્યા !
 પણ કેમ ઓળખે ?

રામ

પ્રજ્ઞાભિનિષ્કમલ

એક એક સરીખડા તે કોણ કોના ?
 અણુપ્રીછ્યા સતીઓથી એ !
 દેવનોક ચડે કે માનવનોક ?
 એ તો ગર્વ ગયા
 રત્નની મતીઓના ત્યા,
 પૃથ્વીની સતીઓ પાસે !
 પૃથ્વીએ તો અનેરા સતીત્વ !
 બાગમાથી ફરી તરોતે,
 મૂળ સ્વરૂપે અનસુયાએ આપ્યા !
 એ સતી તપસ્વિની અનસુયાએ,
 દિવ્ય વસ્ત્ર જનનપીતે આપ્યા,
 દેવ દોકે સદાન નિર્મળા
 પછી મુનીશ્વર અગ્નિએ,
 દેવે આપ્યા રામભગવનને,
 ૩ સદા નિત્ય રઘુકુળ રાધરને
 નિત્ય નીઓતે પ્રણાની બનાવે !

અસ્તુ ।

રામ-લક્ષ્મણ-જનકીએ માગ્યા,
 ઘેર વનમા આગે પ્રણાજી,

પ્રતિષ્ઠામંદલપ્ત

જ્યા અરણ્યકાડના મહાભિનિષ્ક્રમણુ
 રામભગવાને માડવા બાકી,
 જોજો એ જગના લોક !
 પિતાની એ પિતૃ-આરા,
 અખડ પાળી રામચુરારો,
 પુત્ર ફરજનો મહાધર્મ બતાવ્યો,
 કે પિતા-આરાને સદાય વદના
 પછી આત્મેમી મહાભરતને,
 રામ પાદુકાએ રાજ્યધર્મ બતાવ્યો,
 પ્રભ-અનુરજના, લોક-આરાધના
 આરાધનાનાં અનેરા પુણ્ય !
 રાગ તરે ને પ્રભને તારે,
 રામને તો તારવુ હવે આર્યાવર્ત !
 પછી વનના વનાયન માડયા,
 મહા સાદ એ રામ-મહાભિનિષ્ક્રમણુના !

રામ

પ્રજાભિનિષ્ક્રમણુ

પ્રજ્ઞાનમંડલમ્

ઐ હંકારણ્ય.

તપતેજ ત્વાં તપસ્વીઓનાં,
 વેદવાણીનાં વચસ્વ જ્યાં,
 વનવૃક્ષ ને વહેતાં નીર,
 પુષ્પોના જ્યાં પાથરણાં !
 સૃષ્ટિનાં સૌ દર્શીઓના તપ કૃણ
 આત્માનાં અમર તપ-પ્રજ્ઞાન શાં.
 આશ્રમેઆશ્રમે ત્રપિ-મુનિવર,
 આનંદા રામદર્શન કરીને.
 વનાભિનિષ્કમણુના પ્રગતિશા કાળે,
 અયોધ્યાથી રામચંદ્રજી પધાર્યા !
 પધાર્યા લક્ષ્મણ-જનકી સંગાથે,

પ્રજ્ઞાનમંડલમ્.

વન-તપોવન ઉદ્ધારવાને.
 રામ, વૈદેહી ને લક્ષ્મણે પછી,
 અરણ્યમા આગે પ્રયાણ માણ્યા.
 ત્યાં વિરાધ રાક્ષસના વિરોધ.
 દાખની એણે મહા ભય કરતા !
 વન ક પાળ્યુ પ્રયડ તડકે.
 પશુ પ પી દેયે કડકડયા !
 શુ વિશાને વન રોળશે ?
 પણ પ્રતાપી રામભગવાને,
 ત્રિધારી નિરાધ-ત્રિચ્છન તોડ્યું !
 પછી બેધારી એ બાધવજોડીએ,
 નિરાધ હણ્યો વિધાતાના લેખે.
 “ દેવી ! આ તો અરણ્યના વાસ.
 રાક્ષસી આપણે રોળવી
 કુ ખન્ધુખ ને તડકા છાપકા નિરખી ! ”
 “ આર્યપુત્ર ! ધર્મ છે આપનો.
 ધર્મ પાળે ને આર્યાવર્ત તારો.
 લક્ષ્મણ સમા આપને બાધવા.
 શસ્ત્રીરતા સોદાગણુ એની ! ”

" કઈ સોહાગણુ એ જાનકી ? "
 " કઈ મોહાગણુ આપ કહો છો ? "
 રામ-મલકામણુ જાનકીએ ઝીટ્યા.
 " શૌર્ય-સોહાગણુ એ લખમણુની,
 લાડકી ભારી ઊર્મિલા બહેનડી
 શૌર્ય-પ્રભાવ અનેરા એના !
 અમરણુ મહા બાણુ રણીની એ !
 શૌર્યના ધનુષ્ય લક્ષમણુજ,
 ઊર્મિલા શૌર્યધારી બાણુ,
 શૌર્યપ્રભાવી અનેરા એક.
 કહું લક્ષમણુજ ? "
 જાનકીજ મનકયા દેવર નિરખીને
 લાલનડીના એ મહાભાન,
 મીઠા ને અધૂરા મધુરા
 " લક્ષમણુજ ! મૌન એ મોઁની વાણી !
 ઊર્મિલા નામ તમને પ્યાર.
 શૌર્યધારિણી બહેની મારી
 એથી ચે અધિકી પ્રણયધારિણી ! "
 અને જાનકીમોયે લક્ષમણુ મરકયા

દેએ એને ઊર્મિલા હસ્યાં,
 કે ' વનમાંય મારા સાથ લક્ષ્મણરાજ ? '
 અંતરીક્ષએલ એ ઊર્મિલાનો,
 હરવારિધિના હરમોળ શો,
 દેયામદિરિયેથી સૌમિત્રને આવ્યો,
 અને એ દેયામદિરે... ?
 સ્થાપન ઊર્મિલાદેવીનાં હતાં.
 પૂજારી લખમણજી હતા.
 સાધતા જીવનનાં ઊર્ધ્વગમન.
 એમણે માંડવાનાં અખંડ તપ,
 ત્રેતાના જગતીંદ્ર બનવાનાં !
 પણ ત્રેતાની મહા પ્રહારિણી !

મહા સતી ઊર્મિલા નાર,
 સદાય રમતી લક્ષ્મણ-ઊર્મિએ.
 યોગેન્દ્રને આદેશ આપતી,
 કે ' તું કરજે બ્રાતૃસેવા.
 મુજ દેયાનો તું બાણાવળી.
 મહા ધર્મ એ છે તારો,

રખોપિયો તુ રામાભિનિષ્કમણ્ણનો. ’

અને .. ?

રામાભિનિષ્કમણ્ણના રાહોરાહે,
ભ્રાત્રમેડલી ને જનકદુવારીજીએ,
આગે પ્રયાણુ અરવ્યનાં માંડ્યાં.

પછી મહર્ષિ સરભંગ,
બેટયા તપ-આથમે.
વનનિવાસ આદર્શ રામે માગ્યા,
વન-છતિહાસના જાણુનક પાસ
વનના એ મહા અભ્યાસી.
કૂંક વીત્યાં વને વર્ષો,
કૂંક ઉછેર્યાં વને વૃક્ષો,
વન-અભ્યાસી એ મુનિવર
વન-છતિહાસનાં પાનાં ઉચાવાવી,
વન-આદેશના વેણુ વદા,
■ રામચંદ્રજી .. !
સરિતા વહેતી પૂર્વવહેણુ,
મ દાકિની નામિની એ,
૯

પ્રજ્ઞાનમંડલમ્.

કિનારેકિનારે આપ પધારજો.
 સૂર્ય-અસ્તાવ્યગની એ દિશાએ,
 આશ્રમ ઋષિ સુતીક્ષ્ણજનો. ”
 એમ વદી ઋષિ શરભગ, -
 રામદર્શને પાનન થયા
 “ પ્રભો ! વપેતો હું તપસ્વી,
 તપ માડ્યા નિગ્રહ કરીને,
 દેહ ને આત્માના પૂરા
 પ્રજ્ઞાનના પુણ્યવતા માર્ગે
 પહોંચ્યો છું ને પ્રજ્ઞાનબ્રહ્મ કક્ષાએ ? ”
 “ આપ પહોંચ્યા . ? ”
 આશ કાનો શ કરદિત પ્રશ્ન
 પુણ્યવાન આપનો આત્મા,
 પ્રજ્ઞાનપથનો સદા પ્રનાસી
 ઊર્ધ્વઉડ્યને આપનાં ઉડ્યન.
 બોડે .. ઋષીશરજી, બોડે ! ”

અને સુતીક્ષ્ણજ બોડ્યા
 બોડતા એ પછી બોડીને,

અનંતે ઊડતાં તત્ત્વોમાં લગ્યા,
 લગીને એમણે પૂરો
 ક્ષય કર્યો છણ્યું વૃદ્ધ દેહનો.
 અગ્નિતત્ત્વમાં જાળીયાળીને,
 અમર એના ઊડતા આત્માએ,
 નૂતન દેહ પંચતત્ત્વેથી સરળ્યો.
 સરળને એ પંડી,
 કુમારદેહે પૃથ્વીએ પધાર્યા !
 પધારી પ્રણાને પિછાણી,
 સદેહે એ તત્ત્વો જિતેંદ્ર
 પૃથ્વીને રામરામ કરીને,
 અવનિ તણ બલતોડે પધાર્યા.
 પંડી... ?
 દેહ દમી સદા પ્રભુ લગનાર,
 તપ કરનાર જળે ડૂબીને,
 અખંડ જેમના ઉગમરા હતા,
 વાયુલક્ષણ જેમના આહાર,
 ગાયત્રીના સદા જપનાર,
 મર્ગો વૈષ્ણવ ધીમહિ...

પ્રજ્ઞાનમંડલમ્

વેદધ્યાનના એ અભ્યાસી
 ષકં સત્ત્વિષ્ણુ વહુધા વદન્તિ ।
 પૂર્ણ જ્ઞાનની પૂરી આરાધનાએ,
 પ્રજ્ઞાની હૈયે એ પ્રજ્ઞાનેશ્વરના
 પૂર્ણ પાવન દર્શને બનવા પધાર્યા.

મહાપ્રજ્ઞાની રામભગવાને,
 પ્રજ્ઞાન-આશિષ પ્રજ્ઞાબળે આપી.
 પછી મહામુનિવર અગસ્ત્યના આશ્રમે.
 સાગરપેટા અગસ્ત્ય મુનિરાજ.
 અંજલિએ સપ્ત સાગર પીધા હતા,
 ગર્ભ સાગરના ગાળીને.
 તત્ત્વોના એ પિછાણુલુહાર,
 થોગે કરે તત્ત્વબંધનના પ્રયોગ
 પ્રયોગશાળાએ એનો મત્રયોગ
 અનંતના મહા અભ્યાસી એ
 અનંતક્રમેને ચક્રેચક્રે
 સાગર સકળી ભૂમિ કરે.
 જળે કુળાડી જમીન બોળે

દિવ્ય વિજ્ઞાનના અભ્યાસીએ
 પછી દિવ્ય ધનુષ્ય દિવ્યતેજુનું,
 પ્રજ્ઞાની રામ દિવ્યકાલિદંતાને,
 બેટ ધર્મ દેવાગિર્મિએ,
 અખંડ ભાયો પૂરો ભરીને,
 કે રાત્રુ રોળે એ અણુખૂટ્યો ।

પછી મહાભિનિષ્ક્રમણના માર્ગે,
 અગત્ય વણ વનનાં વેણુ,
 “ પ્રભો ! પચવટીએ પધારી આપ સાધો
 પચતત્વની મહા સાધના.
 સિદ્ધેશ્વર જેના આપ,
 આર્યાવર્તને માનવઆદર્શ આપો.
 અવનિ તારો સંહારી અમાનુષી અનાથેનિ.
 પ્રભો, આશિષોડ્ડયલ મલ્લ । ”
 રામ ભગવાને કર જોડ્યા.
 શું રામને આશીર્વાદન અગત્ય આપે ?
 મહાપ્રજ્ઞાની અપિરાય.
 એમને ચમકાવવા રામને પિછાણી,

કે સૃષ્ટિભાર હળવો કરે.
 ન કરે તો પૃથ્વી ફૂળે,
 પાપીઓના પાપના ભારે ।
 શુ ભગવાન ભૂત્યા ?
 કે જનકીસ ગે આન લા અવતારીનો ધર્મ ભૂતીને ?
 અધૂરા પાપ અધર્મીના હથ,
 ધર્મને જે પૂરા ભાસતા,
 પણ અવધ વિના ક્યાય સામજ્યા છે ઉપાય ?

રામ-અગસ્ત્ય ક ઇક સમન્ત્યા !
 ન સમન્ત્યા લક્ષ્મણ-જનકી ।
 અનેરા એ ભક્તના પ્રભાવ,
 ભગવાન સદા એને દેયે
 રામ રામેતિ રામેતિ રમે રામે મન્તેરમે ।
 શું ભક્તદેયેથી ભક્તદૃષ્ટિએ પધાર્યા ?
 એ ભક્તના ભગવાન,
 ભાવનાધીન ભગૈયાના એ,
 ભજન ભક્તિયોગનો
 આધીન સદા ભક્તને,

અ તરમા એના વિશ્રામ.
 અન ત વિશ્રમા અંતરના લય.
 અન ત ક્ષણમાં એના નિવાસ
 સર્વવ્યાપી એના સ્વરૂપ તત્ત્વમસિ
 લયનીન બને ઓળખે એ.
 અહ બ્રહ્માસ્મિ...

પછી પચવગીને પચે પડી,
 ત્રેતાયુગની તારણહાર ત્રિપુડી.
 સૌ દર્શ અરણ્યના નિરખતા,
 પાખી નિહાળ્યો મિશટદેહી.
 જટાયુજી એનું નામ
 મિત્ર રાય દશરથનો.
 માનવ આત્મા એને અંગે હતો,
 દેહબખતર એનું પાંખાણું.
 આખે ઊડે પૃથ્વીએ ચાપે.
 હૈયે એને વિશાળી મંત્રગણ.
 પ્રનાસી એ પ્રશાનપથનો.
 અધૂરી પણ મધૂરી ઓળખ રાખે,
 પાંખાળાજટાયુજીની સાબળી.

પ્રશાનમંડલમ

“ પ્રભો ! વિતતાના ‘ગરુડ’ અરુણપુત્ર.
 અરુણના સંપાતિ ને હું સેવક ! ”
 “ જટાયુજી, પાખાળા આપ પૃથ્વીએ.
 અપર પૃથ્વીએ આપના પિતામહ,
 અપર લોક એ દેવની ભૂમિ
 અમરત્વ એ દેવતાઓને.
 નિત્ય યૌવનનાં ત્યાં અજવાળાં !
 અપ્સરાઓના ત્યાં સદા નાચ !
 નાટારંભ રણાલિપીની,
 મેનકાના ત્યાં નૃપુરઅલુકાર.
 રમણુમ રમણુમ રમણુમ
 ધુધરિયાળાં આંઝર ઝમકે,
 ઝમકે ત્યાં જોળનનાં પૂર.
 ઠમકારા ઠમકે દેવદેયાના ત્યાં.
 નિત્ય યૌવનના ત્યાં ભણુકારા.
 પૃથ્વીનાસીઓ એ જોષ ભડકે.
 જે પધારે માનવલોક તરીને,
 વજ્ય એ પૃથ્વીએ છે.
 સત્કાર છે દેવલોકે એના.

અનાચાર નર-નારના ગણાતા,
 સદાચાર દેવલોકના જટાયુછ । ”
 “ પ્રભો ! અણુસમજ્યો હું આપમોયે,
 સ્વેરવિહાર એ દેવલોકના
 મુને લાગે પૂરા અભુગતા । ”
 “ પક્ષીશ્રેષ્ઠ ! આપ પૃથ્વીના,
 મ ત્રયોગે આપે મેળવ્યા,
 દેવલોકના દેવી યાન,
 આરાધનાની સાધના કરીને
 પશુ જટાયુછ । હજી વાર છે હો ।
 આપને દેવલોકને જાણુ ના । ”
 “ સમજાવશો પ્રભો ! દેવલોક-સમસ્યા ? ”
 “ જટાયુછ । પૃથ્વીલોકના નિદેહી આત્મચાની,
 આસક્તિનિહોણા બની દેવલોકે પધારે
 પતી દેવલોક-આસક્તિ તેમને વરે । ”
 “ અને ન વરે તો પ્રભો ? ”
 “ જટાયુછ ।
 તે પધારે ત્રિલોક દેવધામે
 ધામ એ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશના

પ્રજ્ઞાનમંડલ

રાજ ત્યા બ્રહ્માણી, કમનગ ને કામેશ્વરીના ।
 જટાયુજી, ત્યા છે આપ પિતામહ । ”
 અને અવતારી ભગવાને,
 ભાગ કહી ગરુડની ..
 કે પ્રસાનવિજ્ઞાની એ પાખાળા,
 દેવ્યોક પધાર્યા પૃથ્વી તજીને
 અનાસકિતયોગ પાળ્યો એમણે,
 અણુસ્પર્શી દેવલોચુપતા રાખીને.
 દેવ્યોક તરી ત્રિલોકે પધાર્યા ।
 ભગવાન અટક્યા ને ભક્ત વદ્યા,
 “ પછી પ્રભો ? ”
 “ પછી ? પત્રી તો પુણ્યવાન ગરુડ,
 મહાવાહનેશ્વર વિષ્ણુના બન્યા । ”
 “ પછી પ્રભો ? ”
 નિરુત્તર રામ ભગવાન મલક્યા,
 ક્ષીરસાગર-શેષશય્યાલાગિની ત્યા વદ્યા,
 “ પાખાળા રાજ ! જગ તપ્યા ગરુડ,
 આપને તરવાનો આદર્શ દહીને.
 તરશે ને ? ”

રામ

પ્રજ્ઞાભિનિષ્કમણ

“ માતાજી ! તારણહારિણી આપ જગનાં ?
 નહોતાં જાણ્યાં આજ લગી જે,
 આજ જાણ્યાં આપ ઓળખે.
 ક્ષમા કરો તો પૂછું લગરીક.
 મણિસ્પર્શે સુવર્ણ થાય કે કથીર ? ”

એ મહા વાક્ય
 જટાયુજીનાં સુણીને
 શેષાવતાર બોલે થંબ્યા.
 અધૂરી સમસ્યા રાંભ ભગવાન સમજ્યા.
 પ્રસન્નચિત્ત મલકામણે મલક્યા,
 “ જગ તર્યા આપ જટાયુજી !
 ઉગ્રડો અમને વનાભિનિષ્ક્રમણે. ”
 અને જગતારણહારના બોલેબોલે,
 જટાયુજીનાં મન-ઉડુપન આનંદ્યાં.
 પધાર્યાં એ પાંખાળા રાજ,
 યુગ ત્રેતાના તારણહાર સંગે,
 પંચવટીએ વિશ્રામ કર્યા.
 વનવાસ ગાળવા ચૌદવૃંદ વર્ષના.

પચાનીની પચ સૌ દર્પભૂમિ.
 પ્રગળે ત્યા નૈસર્ગિકે સૌ દર્પ.
 વનવૃક્ષની ત્યા ઝાડી,
 ઘટા એ ફૂલોડોની,
 નાણે ફૂલવાડી તૃપ્ત દુઘાદિની.
 ઝગમગતા વૃક્ષના ફળ
 વનરસના મીઠા સ્વાદે.
 એથી અગાધા સૌ દર્પભીની
 ચંદ્રિકા ચંદ્ર પર ઝગમગતી નાણે !
 સોળ સોળ કિરણા તેજ ફેકતી,
 હેમ ત ઝગતુ નાણે હેમસુવર્ણ.
 અવ કારે સર્વશ્રેષ્ઠ એ
 સમીર આજ ને હેમ ત-વાયુ,
 ડોન તા વનડોલ વૃક્ષ,
 કોવ નાણે ઝગતુ શિશિરના !
 ખણુ કોલ કેટકેટલી ઝગતુઓએ પાળ્યા છે ?

દડકારણ્યે હેમ તરાણી પધાર્યા.
 લહેરતા નૈસર્ગિકતાના સમીરે.

અવનિના ઝડપુ-સાગરે તરતા,
 સૌંદર્યે તરતા વનવનના,
 એમ તારવા રામલગવાને,
 જનવનના તપોહોડવાને,
 કે જન તરી એ તાપસી,
 દેવસોફે સદા બિરાગ્યે.
 પછી અનેરાં એમનાં પ્રજ્ઞાન,
 દેવસોફની અવધિ તોડે તો,
 પણ અનેરાં પ્રજ્ઞાન કેટકેટલાંનાં ?

અને ગોદાવરી મંજાને તીર,
 મહુલી બાંધી વનવાસી વસ્ત્રા,
 વનવાસિની જનકતનયાએ,
 પુષ્પવાટિકાના પુષ્પહોડ વાધ્યા,
 મકરંદ દેતા મીઠા મીઠલકા,
 સદા સોહાગિણીના સોહાગનાથ સમા.
 ખીલતાં ખેલતાં પ્રણય-પુષ્પ,
 ડોલતાં જનકીના પ્રણય-સિંચને,
 રામના પ્રણય-મનોદાનમાં,

પ્રતાપમંડલમ્

જેની અસૂયા અહી તહી,
 માનવલોક ને દેવલોકે યષ.
 પ્રણયી અપ્સરા ને ત્રેમી કિન્નરો,
 દેવલોકના નિત્ય યોવનવંતા,
 ભૂલતાં લાગ્યા યોવન એમનાં,
 સોદામણે નિરખીને નેહ
 રામજનકીના પ્રણય વર્ધતા મેહે.
 મોહાગિયાને વનમાં ખેલતા,
 પથવટીના પ્રણય-વનમ દિરે નિરખી :

પથવટીને મંદિર,
 સોદાગિયા વને રમે રે...

વહેતી મોહાવટીને તીર,
 સોદાગિયા વને રમે રે...

લગ્યા છે વનમાં ફૂલછાંડ રંગીલા,
 વનગ્રી સીંચે ત્યાં નીર-
 સોદાગિયા વને રમે રે...

રામ મનોદાનમાં સીતા હમંગીલાં,
જડે હર પાવનનાં ચીર-
સોહાગિયા વને રમે રે...

પાતા પ્રણયના સમીર-
સોહાગિયા વને રમે રે...

ઠહેલા ન કોઈને લગીર,
સોહાગિયા વને રમે રે

પીતા રસો અધર અધીર,
સોહાગિયા વને રમે રે .

વનના વૃક્ષોદાનમાં,
કોડિલા ફૂ...ઉ...ક બોલતી.
મંજુલ કલરવ મીઠા મધુરા,
મનહરણા પ્રણય-યુગ્યોના.
રસેશ્વરોના રસોદાનમાં,
નેહ નિર્મળા નીતરે જ્યાં,
પ્રણય મેહની અખંડ ધારા શા.

[૧૪૩]

મહાનભંદલમ

એવા વરસતા પ્રણય પયવીએ,
મહાભિનિષ્ક્રમણના સાહેસાદે.

મહાભિનિષ્ક્રમણ રામચંદ્રજી,
પ્રેમ પ્રેમ સર્વ પ્રેમ પ્રસરાવતુ,
ઉપયોગી વનને ઉપયોગી કરતું.
આઘ ખીજ માનવજીવ ઉપયોગી,
વન વાઢી રામલગ્નના રોધ્યા,
દડકારણની પુણ્ય ભૂમિએ,
કે સદા અટકે પ્રાણીસહાર
માનવજીવની અન્નતૃષ્ણા કાળે.
અન્નતૃષ્ણા એ જીવનભાન,
લાલસા એ દેહધારીની,
આઘ સૃષ્ટિએ છે,
જ્યાં જડ્યા આત્મા ને દેહ
નામધારી સદા નારાવતા
અવિદ્યાના દાંડણુ જ્યાં લગી,
લાલસાના આકર્ષણ ત્યાં લગી.

અને ગોદાવરી-તીર,
 વર્ષો વીત્યાં સમય-પ્રવાહે.
 પણ ભાગ્યલેખ...?
 ભવિષ્યવેળુ ભાગ્યલેખનાં,
 ટપકતી વર્ષાની ટમ...ટમ...ધારા શાં,
 વરસ્યાં વરસ્યાં ને પૂરાં વરસ્યાં.
 લઢકશમગિની ચર્પણુખા,
 ધનશ્યામના રૂપે મોહી.
 વર્ષાકાળની વીજલડી શી,
 ચમક... ચમકી બહુરૂપિણી,
 રૂપરૂપના અંબાર બનીને,
 ફેંકતી બાણ મોહનાં,
 કે સ્વરૂપે રામચંદ્રજી મોહે !
 પણ કેમ મોહે એ મોહેશ્વર ?

મોહેશ્વરીની એમની મોહિની,
 સમુદ્રમંથને લીરસાગર પધારી.
 લક્ષ્મી એ જીવનતત્ત્વની.
 જીવનતત્ત્વ વિષ્ણુ ભગવાન.

સદા પાળે એ સદાયરણુ,
 સત-આચરણુ ને સેવાકાળ,
 માનવરાજના એ મહાઆદર્શ.
 અને રામભગવાને શર્પણુખાને પ્રશ્ની,
 “ કાણુ નારી શું સ્વરૂપિણી ?
 હૈયુ અરૂપ તારું અગાધ.
 મેઘાડંબર સ્યામ તારે હૈયે.
 વીજલડી શો ચમકે દેહ.
 શું આલ જૂલી સૃષ્ટિએ ચમકી ? ”
 અને જનકીના રામે,
 હાસ્ય કયું આણું અનેરું.
 “ સ્વરૂપણુદાર સદ્ભાગી નાર
 પ્રેમે પડી હું રામચંદ્ર પર !
 પણ રામચંદ્ર જનકતનુપાનો,
 હૈમાવસ્થલ જનકીનો હું । ”
 અને દશરથનંદન મરકતા પછી,
 “ દેવી ! દેવી તમે આસુરીનાં.
 આસુરીને તારશે લક્ષ્મણરાજ,
 મને સાથ જનકકુલારીના.

કહેશો કે કેમ તમને અપનાવું ?
 દેવી ! જનકીપતિ હુ રામચંદ્ર,
 અરણ્યે વસુ જનકકુલારી સગે.
 બ્રાત મારો લક્ષ્મણ વીર,
 ક્ષત્રિયર્થ સદા પાળતો । ”

મરક...મરક રામચંદ્રજી મરક્યા.
 અને એ સ્વરૂપવેશધારિણી,
 પ્રણયે પધારી લક્ષ્મણકુટિરે,
 પ્રણયમહેવનો રહેવેયો માની.
 પણ માન્યતા કેટકેટલાની સાચી પડી જો ?

સોહામણો લક્ષ્મણકુમાર,
 જોગનવતો ઊર્મિલાનો કંથ.
 મનમનોહર મદનછેલડો,
 સુકુમાર મહેકતો કુમાર,
 અનેરી મહેક એના આત્માની.
 મહા મહામનની મહેક તી પરામ
 પાર્થિવ માની શર્પણખાત્રે.
 પછી એના પૂરેપૂરે,

મહાનમકલમ

આર્થભાવના બૂલીબૂલીને,
આસક્તિના પથે પડ્યા છે,
વિસરી અનાસક્તિયોગને.
લક્ષ્મણ ! જનકી સગે પધાર,
લાડકડો જનકીનો દેવર,
ભાભીને યુદ્ધ ખતાવજે, હો !
આ તો અરણ્યના વાસ, બ્રાત !”

અને દંડકારણ્યે,
યુદ્ધ મંડામાં રામ-રાક્ષસનાં !
બાણબળધારી રામ ભગવાન.
એકએક બાણે ચોટ્યો દાનવને
ભેધે દાખ્યા દંડકારણ્યની.
‘વનાધનનું’ નિષ્ક્રમણકાર્ય એ.
રુધિરસિંચન દાનવીનું એ,
વનવનની જોગણીએ પીધું,
જોગણી-અપ્પર ભરીભરીને,
રુધિર-તૃપા પૂરી છિપાવીને.
ધરતી આગતી હતી રુધિરનાં ઘન.

એ દાન રામચંદ્રજીએ
દીધાં અરણ્યજિગી ધરતીને.
શું બળિયા રાક્ષસ સુકુમાર રામચંદ્રજીએ હણ્યા ?

શર્ણુખા ખરની બહેનીએ,
તહા રુદન બ્રાત કને માંડ્યાં.
રવૃત્તિ નારી રાક્ષસીની,
અણુહોલવી ફરીને પ્રજ્જળી.
સજ્જ કરાવી ખર-સેના એણે,
ત્રિશૂળધારી ને ફરસીધારી,
બલ્લભધારી, ગદાધારી એ,
ચક્ર, વજ્ર ને ધનુર્ ધારી.
પછી રામ અને ખર-દાનવનાં યુદ્ધ !
દરમાયા દૂષણના ત્યાં.
સરદાર એ દાનવ-સેનાનો,
રોળાપો રામબાણે.
પછી એની બળવંતી સેના,
રામને હણવા ખર સંગે આવી.
સેના રોળાણી ભાગ્યના પ્રભાવે !

પ્રજ્ઞાનમંદિરમ્

દાનનાસ્થળી દડકારણે મડાઈ !
 આપસઆપસમાં રામ નિહાળ્યા,
 દુશ્મન માની પોતે કપાણા !
 અને ખર બળવાન ?
 હણુઈ નિરખી ચૌદ હઝાર સેના
 શુ એક બાગ તાપસી અનેક રાક્ષસ હશે ?
 મહાનગિયો ખર યોદ્ધો,
 સૂબો લકેશનાયનો,
 આર્યાવર્તના દક્ષિણભાગે,
 અન્-આર્યાવર્તની સીમા જ્યાથી,
 ગોદાવરીને પેને તીર,
 જડવાદને પૂરો રક્ષતો
 મહાજડવાદી લકેશ હતા
 આત્માને પહેના ઓગળીને,
 મહા મહેશના મહાભક્ત બન્યા
 ભક્તિ કરી અનોખા ભાવે,
 તત્તુવાદની તુન તુન રણુકે,
 મહેશતપ અનેશ માડ્યા
 બર્જતા બર્જની વાદના તારને.

એકતાર મહા મહેશના સાધ્યા,
 સંગીતના તાલેતાલે,
 ષકોડહમ્ ષકોડહમ્ ના નાદેનાદે,
 નાદબ્રહ્મના અનંત નાદે
 ત્યાં એક થાપી અવળી પડી,
 નાદ એકતારના તૂટયા,
 તત્ત્વમસિ નાં તાન તૂટયાં,
 તાંત તૂટી બજતા વાદ્યની,
 છુન...છુન ઝમકી ઝલુઝશીને એ !
 શું ભક્તનાં તપબળન અધૂરાં રહ્યાં ?

મહાભક્ત રાવણરાયે,
 અખંડ ધૂન અનંતનાદની રાખવા,
 સમયવહેણુ વહેતાં રોક્યાં,
 ન ભૂલવા નાવમ્રહ્મ ધૂનને,
 નસો ચીરી સ્થિરવહંતા કરેથી.
 પડી એના તાર વાદ્યીને,
 નસતરંગનાદ અનેરા માંડવા,
 અખંડ ભજન ફરી માંડીને,

મહાનમંડલજી

કે સદાશિવ સદા પ્રસન્ને,
 અને પ્રસન્ન્યા કેનાસેશ્વર પદ્મી,
 મહાસાધના મહાલક્ષ્મીની નિરખી,
 આરાધનાના પવેઽહમ્ નિરખી,
 તનનન તત્તુત્તાને બજતી
 અને એ બજત્રેયાના સાજને,
 ' રાવણુહથો ' નામ આપીને,
 પૂરા પ્રસન્ન્યા ઉમા પ્રાણાધાર
 પદ્મી એ પ્રસન્નતાના પૂજરીએ,
 પ્રતાપ એજખ્યા પ્રતાપ્યશુએ.
 શુ પોતે તર્ક ?

પોતે તરીને ખીખને તારવા,
 મહાસત્ર લકનાથનુ એ.
 અને એ સૂત્રેસૂત્રે ..
 મહાપ્રયાસ લકેશ્વરે માણ્યા,
 કે મીડી બાધી દેવલોકને
 પૃથ્વીલોકની સગે ભેડે !
 અનતતામા વળી બેદ શા !

દેવ કોણુ ને કોણુ વળી માનવા
શું લોકેશ જૂથ્યા દેવ ને માનવના ફેર ?

મહાપ્રવાસ પુલસ્ત્યવંશીએ,
પેગડે પગ ને બહાઉપદેશના,
માંડ્યા માનવ જગતે, કે,
'હું લઉં ને સર્વેય થ્યે !'
શું પાત્રની યોગ્યતા જૂથ્યા લોકેશ ?

પછી એ પ્રજાનીએ,
સહેલો શોધ્યો વિજ્ઞાનમાર્ગ, કે
પાર્થિવ વિજ્ઞાને પિછાણીપિછાણી,
સૃષ્ટિવિજ્ઞાન માનવ જાણે.
પછી જાણે સૃષ્ટિ રચનાર,
નથી એક સૃષ્ટિ વિશ્વમાં,
અનંત સૃષ્ટિ અનંત બ્રહ્માંડમાં.
જાણીજાણી પછી રાએ,
રચાવજીહારની અગાધ શક્તિએ.
પછી એ રાચતો રીઝજીહાર,

પ્રજાનમંડલ

તન્મયતાના તાર સાધે,
આત્માના ઉડ્યનેઉડ્યને.
પ્રજ્ઞાને માનવ લોક ચડે,
વિજ્ઞાનપાદ ભણીભણીને.

પાદ પાર્થિવ વિજ્ઞાનના પંજી,
અમરકરક અવળા નીવડ્યા.
રાવણ-અનુયાયીના અણુવિકસેલ હૈયા,
જડવાદના જોમે ઘેરાયાં.
પ્રજ્ઞાને ત્યાં પાર્થિવ આનંદ,
અનાસક્તિને ભૂલીભૂલીને.
આસક્તોનાં ધૃંદ જામ્યાં.
અવળા વહેણે લોકેશધારણા વહી.
એ અવળવહેણુનો એક સૂખો,
સામે જિભે સવળવહેણીની.
પંજી દૃંદ યુદ્ધ અવળા-સવળાનાં,
વિજ્ઞાન-પ્રજ્ઞાનનાં પારખાં લેતાં.
રામ સામે ખર-યોદ્ધો આવ્યો.
" તાપસી ! તે હવે અમ રાક્ષસ.

રામ

પ્રજ્ઞાસિનિષ્ઠમણ

રામ હણશે આ ખર-ચોદો ! ”

ખર-બોલે રામજી મલક્યા.

■ મહાબળિયા તમે ખરરાજ !

તમારા બળનાં અવળાં વહેણુ.

સંસાર તરો સવળાં કરીને.

સમજ્યા ને લોકેશમાંત-પતિ ?

રામ-બોલે ઘોષણા કરતો,

પાર્થિવતાનો પથિક વઘો,

“ રામ ! તારા અવળાં વહેણુ

તાપસી બન્યો આનંદ તજીને !

છતી નારીએ અહમ્મય સેવે !

બક્ષ્યને અબક્ષ્ય તુ કહે !

રામ ! તપ તો અમારાં છે,

કે આનંદને મહાતપ ગણીએ ! ”

“ એ પાર્થિવ આનંદ, ખરરાજ ! ”

અને રામ-બોલે પ્રણુ એ ચી,

ધનુષ્યની એ પાર્થિવ વિદ્યાનીએ.

“ તાપસી ! પહેવો મરે એ પાર્થિવ ! ”

ધૈર યુદ્ધ દંડકારણ્યે,
 મહાશૂરાં રામ—રાક્ષસના !
 ધરતી માગતી હતી રુધિરનાં ઘન,
 માનવદેહના ખાતર માગતી,
 કે લીલુગાં માયા અડીતલી જિડી,
 ધરતીની ધરાએ રમજો.
 ઘન એ લીલુગાં માયાના,
 રામખાણે દંડકારણ્યને દીધાં,
 વાઢીનાડીને, વી ધીવી ધીને.
 વી ખો અર—યોદ્ધાના દેહને,
 નાખાક બનેલો સૌમ્ય તણને.
 સૌમ્યતા એ જીવનના સાદ.
 પૃથ્વી સાદ પાડીને માગે છે :
 સૌમ્યતા.. સૌમ્યતા... સૌમ્યતા !
 મહા ગુણ એ માનવ જીવનનો,
 વલ્લ્ય રાક્ષસીને હતો.
 એ રાક્ષસીનો રક્ષણહાર સખો,
 રામખાણે...?
 પુણ્યભૂમિ દંડકારણ્યે પડ્યો !

વહેતી જ્યાં ગોદાવરી ગંગા,
 સોહાનતા રામ વનવાસ,
 જનકદુનારીના પ્રણયરાજ્યમા
 વનરાજ એ પચવી-વનના
 વન પ ખીડાતી સામેસામે,
 વૃક્ષ-વેનની મીઠી છાયડીએ,
 બાધનની પ્રેમી તી જોડણીના,
 મીઠમઠા ને મધુર પ્રેમ જ્યા
 મીઠી મળક દેવર-બોળાઈની.
 દેવર એ અયોધ્યામહારાણીનો,
 અમર વીર ત્રેતાયુગનો,
 ભાઈ-ભાણીની સદા સેના કરતો
 લ્હા ?

પ્રજ્ઞાનમ હમમ્.

અતરીક્ષેથી ભવિષ્યનાણી થઈ

“ સુણો ત્રેતાના તારણહાર !
 મહાભિનિષ્ક્રમણે આર્યાવર્ત તારો,
 માનવસ્વભાવના પરચા પૂરીને,
 કે મનુષ્યપત્ન સદા અસગમરી ”

રામ ભગવાન આધુ મલત્યા
 " દેવી ! અરણ્યના આપણે વાસી.
 વહેતી સરિતા શા સ કટના ધોધ,
 જિજ્ઞાસા પૂરે અનેરા આવે,
 આવીઆવી સાગરે સમાય,
 મહાસમયના સાગરે ભળે !
 કહેશો જનકદુલારી ! એ કયો સાગર ? "
 " આર્યપુત્ર ! સયમ ને સહનશીલતા,
 સ કટના નિનારણુ શાં,
 જીવનના મહાસાગરે ખૂલે,
 પરશ્વહને રમરીરમરીને
 પરશ્વહ તરે પ્રજાન-મનવારમાં.
 ઘયં ત્વાં સ્મરમો ઘયં ત્વાં મજામઃ ।
 ઘયં ત્વાં જગત્સાક્ષીરૂપં નમામઃ ॥
 સદેષઃ નિધાનં નિરાલમ્બમીશમ્ ।
 મયામ્મોઘિપોત્તં શરણ્યં વ્રજામઃ ॥
 પીછાણુગુદાર પૃથ્વી તરે । "
 " પીછાણુશે ને દેવી, કષ્ટ સહી અવનારીનાં ? "

એ કાળે બોલાયેલાં બોલ,
 ભાસ્યા સાચા દંડકારણને.
 મહાત્મનું લ'કેશ, લંકાનાથ,
 તર્થા હતા પ્રસાને પૂરા,
 પોતે તરી પૃથ્વીને તારવા મથતા.
 જેમ જનકવિદેહી પોતે તર્થા,
 તારી એમણે જનકનગરીને,
 તેમ મહાસમર્થ લ'કેશરાજે,
 જગતારણની હામ લીધી.
 પણ એ પ્રસાનહામને,
 ઝીવતાં ન લાખ્યાં જગનાં લોક !
 શું લ'કેશરાયનાં તપ અધૂરાં ?

પૂરાં તપ એ તપેધરનાં.
 મહારાની રાવણરાય.
 વેદનાં ભાષ્ય એમણે ભાષ્યાં.
 શાકર ભાષ્યના આલેખણુદાર એ !
 નવે મહોને એમણે નમાવ્યા,
 તત્ત્વોને બાંધીબાંધીને,

મહાતપના પ્રાળયેપ્રાળયે !
 એ પ્રાળયના તત્ત્વજ્ઞાની પહી,
 સારથિ બન્યા માનવતત્ત્વના
 હકારવા માનવરથને,
 લગામ ધોડવાની લીધી,
 કે પ્રજ્ઞાનમાર્ગે પળે રથ,
 પણ માર્ગે ખૂંચ્યો એ રથીનો રથ
 મોઢેરા પ્રજ્ઞાનમાર્ગના
 પાર્થિવવિજ્ઞાની કયાથી ખેડે પ્રવાસ ?

રામ
 પ્રજ્ઞાભિનિષ્ક્રમણ

ઓહુ પાન ને અદકુ લણ્યો !
 સમાન નહી માનવલોક
 તજી દોરવણા લ કેશસારથિના,
 દુન્નિદ્રયાણિ દયાનાહુઃ
 મન પ્રગ્રહમેવ જી !
 દસે ય ઇન્દ્રિયા પોતીકા ધોડવાને,
 મુક્ત લગામે પૂરપાટ હાકતા,
 જગ તરવા જનો નીકળ્યા,
 અણુસમજ્યા એ સમજવાને,

માર્ગવૃક્ષાં ગુરુઆદેશ વિના.
 ગુરુ આદેશ આપે ક્યાંથી ?
 મહાત્મન ગુરુ લ કેશને,
 અર્ધ રરતે તન્મ આમેમણે,
 કે પાર્થિવવિજ્ઞાનના બળેબળે,
 જ્ઞાન મેળવી વિજ્ઞાની બને.
 પ્રજ્ઞાની બનશે પરમ સત્ય શોધી !
 પશુ અધૂરાં અધ્યાત્મચિંતન
 અધૂરાં હસાણાં મધુરી માયામાં !
 માયા એ જગત માયા,
 તરે એ જીવન તરે.
 મજાદાર પુણ્યનૈયામાં,
 ન તયો જન દૂબે,
 પાપવમળમાં ધૂળીધૂળીને.
 “ નાયમારમા ઘલદીનેન લભ્યઃ । ”
 અનુવાચીઓ રાવ રાવજુના,
 જગ તરતાં જગત માયાએ ફર્યા.
 પાર્થિવવિજ્ઞાનના ધૂમતા વમળમાં,
 મુખાલિજાપીઓ પાર્થિવતાના,

પ્રજ્ઞાનમંડલમ્

ધ્રિયસુખને અતેગ ગણનારા.
 મનવાર મૂકી પ્રજ્ઞાને તરતી,
 વિજ્ઞાનના હોડવામા બેઠા !
 એને નડ્યા વાનાઝોડા,
 તરતી મનવારે તુફાન જાગ્યા !
 સદ તુટ્યા પાર્થિવતાના,
 સુકાન સાગરે તણાણાં.
 આદર્શવિદોણા જીવન-સુકાને,
 નેથા એમની મગધાગ ડૂબી !
 ક્રુણ કૃત્યા ઘૃત પિવેત્ત !
 ધર્મ કરતાં ધાડ થઇ લકેશને !
 તારવા જતા તરેયેયા ખૂડ્યા !
 થનમનતા એ માનન ઘોડવા,
 જેની લગામ રાવણરાખને હાથ,
 તૂટી ઢીની થઈને !
 લગામનિહોણો સારથિ બન્યો !
 ઘોડવા એના છૂટા દોડવા.
 તૃપા એમને જીવન-લાલસાની.
 દાબી દબી ફરી પ્રજળી !

કયાંય સાંભળ્યા છે અગ્નિ દબાતા ?
વાચ્છનાએ ઘોડાપૂર એ,
બે-લગામ આગે ધાયાં.
પછી અહમ્-અહમ્ કારે
સરોવર વાચ્છનાનાં દીર્ઘાં
બે-લગામ એ ઘોડલાએ,
રત્નવિહાર જીવનના માડયા.

એ વિચારવતા લોકેશરાજ,
રાજરાજેશ્વર અવિચારીના બન્યા.
માઝ મૂકી અવિચારી મગ્નએ.
સદા પ્રુણ પાપને માન્યા.
જમણા તણ કાળા માર્ગ લીધા.
સવળાના અરળા રાહે
સદા સત્ય માન્યું.
અસત્યના મહાસાગર બન્યા,
મદડોલ ધૂ...ધૂ...ધૂધવતા !

મહામહાની લંકાનાથ

મહાનગરદલમ

પાર્થિવ વિદ્યાનના દોરા-પણહાર,
 બન્યા'તા જે ભાગ્યના લેખે,
 નિહાળતા હતા સુયોગ્ય પળની રાહ,
 કે દાણુ આગ્યે વળતર વાળે
 ભૂલ પોતાની સુધારે કે,
 એક-એક પ્રજ્ઞાની હતો,
 જગલોકને તારવા નીકળ્યો,
 પણ પાત્રતા વિનાના જ્ઞાન,
 દધદધને એ પસ્તાયો !
 એ પસ્તાવો સ્મરતા રાજવીને,
 જાણુ કરી ' અક પન ' રાક્ષસે,
 " રાજન્ ! જીવ ત આજ માડ આગ્યો !
 એક તાપસી દડકારણ્યે,
 મહાનળિયો ધનુરધારી,
 ખર-દૂષણ આપ પ્રાત-પતીશ્વરને
 હણ્યા ચૌદ હજાર સેના સહ ! "

એ અક પન-ઓલે,
 લકેશરાય હૈયે હરખાયા,

કે આટઆટલાં વર્ષં વીત્યે,
 પૃથ્વીએ પધાર્યા જગતારણહાર !
 બૂલ ટાળશે મુગ્ધ બળિયાની,
 સાતી મટી હું પાર્થિવવિદ્યાની બન્યે,
 સૌમ્યતાને બૂલીબૂલીને,
 અને પરિણામ... ?
 છુપાવ્યો જોય લંકાનાથે,
 મહા અહંકારનાં વેણુ વદી,
 જે ઝીલ્યાં દાનવી સલાએ.
 અને રામ લંકેશ .. ?
 દંડકારણ્યે પધાર્યા
 મારીયના જ્યાં આશ્રમ,
 પ્રવાસી પાર્થિવવિદ્યાનનો એ,
 સચરતો પાર્થિવતાના પથે,
 વનનિવાસે વિવાસનિવાસ કરી.
 પછી વિલાસ એને પાર્થિવ ભાસ્વા,
 અ-પાર્થિવ રામવનનાસ નિરખી,
 સત્-ચિત્-આનન્દના ભાસ નિરખી,
 ભક્ત બન્યો રામગ્રાણ્યનો.

પ્રજ્ઞાનમંડલમ્

બહુબહુ તેને લકેશે ક્યુ,
 " મારીયજી ! હરવી મારે સીતા નાર.
 મહા માયાવી તુ બગિચો,
 અભિવાધા મારા જીવનની,
 કે જુલ. . ?

જૂન ન કહી લકાનાથે,
 અધૂરો બોલ એમણે મૂક્યો
 પૂર્ણ ના મારીયે કહી
 " રાજન ! આપને સીતા હરવા.
 મહા સતી સીતા નાર.
 કામા કરો તો કહુ હું એક.
 અડપલા ન હોય સતીઓના રાજન ! "
 સુણી બોલ મારીયનો,
 લકાનાથ મરકતા વઘા,
 " મારીયજી ! નથી આવ્યો તમ સવાહ લેવા
 ધર્મ પાળો એ રાજબોન મારો ! "
 " રાજન ! રાજબોન શિરોમાન્ય મને,
 પણ .. ! "

શમ

મહાભિનિષ્કમલ

અધૂરો મારીયનો બેલ,
પૂરો કર્યો લંકાનાથે.

“ મારીયજી ! ભૂતકાળના કાળ રમરો,
રમરો મારા ભક્તિપ્રભાવ !
કૈલાસને ડાલાવ્યું હતું મેં.
ધ્વજનાં ધ્વજાસન ડાલાવ્યાં હતાં.
પણ કાજ મારું એક હતું.
માનવલોક ને દેવલોકને,
સીડી બાંધી એક કરવા !
સલૂણા સાગરને મીઠા મહેરામણ
કરવા હતા મારીયજી ! ”

“ સલૂણાને અલૂણા કરવા રાજન ! ”

“ એ જ બૂલ મારીયજી !

ક્રમ સૃષ્ટિના ફેરવવાને,
મહા હામ બીડી હતી મેં.
કર્મના લય મારે કરવાંતા,
સર્જનજૂનો ક્રમ ફેરવીને... ! ”

“ રાજન... ! ”

“ મારીયજી ! ધર્મ પાળે,

મસાનમંડલજી

અ યુધ મનો પાર્થિવવિજ્ઞાન-તારક !
 “ પણ રાજા ! ”
 અધૂરો એ મારીયમોલ,
 ત્રેનાયુગમા સદા રહ્યો
 બહુમુદુ થે યાચના કરી.
 જાણ્યાંતા એણે પૂરા,
 પ્રાગત્ય રામચદ્રજના
 વિનાશકાલે વિપરીતયુદ્ધિઃ ।
 બહુ થે સૂત્રો કહ્યા,
 પણ હૈયે કેમ ધારે લોકેશ ?
 અને ?

પત્યનીના પર્યુ-આશ્રમે,
 બેઠા સગે રામ-જનકી.
 પહેરા પત્યવદી પહેરેગીરના.
 મહા માયાની મારીય રાક્ષસ,
 માયાની મૃગ્યો બનીને,
 રાજ-આજ્ઞાને માન્ય કરીને,
 આવ્યો અનેરા સૌદર્યે
 એને નિરખ્યો સીતાજીએ,

લતામંડપની કુંજે ધૂમતાં,
 “આર્થપુત્ર ! અનેરાં સૌંદર્ય મૃગરાયનાં,
 નિહાળો સૌરભ પ્રસરાવતા,
 આપ પધારી લાવો હણીને,
 વનાભિનિષ્કમણની એ એક યાદ,
 લઈ જઈશું ને અયોધ્યા ? ”
 જનપ્રીણેલે રામજી મલક્યા,
 ત્યાં લક્ષ્મણ બ્રાત ઉતાવળા વણા,
 “ માતાજી ! કર જોડી પ્રાર્થના કરું,
 મૃગલાલસા આપ મોકા.
 લાલસા એ મૃગજી સમી !
 તરરયો ફરે જે પીના જાય !
 મારીચનામી નક્કી મૃગરાક્ષસ,
 નિત્ય ધરે માયાવી વેશ !
 લોભારો નહીં હો માતાજી ! ”
 “ બ્રાત ! નભમંડળે મૃગશીર્ષ નક્ષત્ર,
 આ સ્પષ્ટિએ મહી-મૃગ એ,
 હરખારો મારી જાહેનડ ઊર્મિલા,
 ભેટ નિરખી અનેરું મૃગચર્મ ! ”

પ્રજ્ઞાનમંડલ

જનકીમયકામણે રામ હસ્યા,
 “ બ્રાત ! હું એ મૃગને મારું.
 માયાવી હશે તો મારીય હણારો
 દડકારણ્ય કષ્ટરહિત જનરો ! ”
 રામ ભગવાને ડા બર્થા.
 ડગલેડગલે મહાભિનિષ્ક્રમણના સાદ !
 “ વીર ! તારો ધર્મ સભાળજે,
 રખનાળા જનકીના કરજે !
 મૃગ મારીને હું આવીશ ! ”

અને પચવડીના પહેરેગીર સંગે,
 પશુકુટિરે જનકી પધાર્યા.
 મૃગયા કાળે રામ પધાર્યા.
 પાણુ આ તો માયાવી મૃગ !
 માયાધીશ્વર રામભગવાનને લાઇ,
 દૂરદૂર અરણ્યમા સચર્યો !
 ત્યા જનકીનાથે,
 રામજાણે મૃગને માર્યો !
 કે મારીયને માર્યો ?

રામ

મહાભિનિષ્ક્રમણ

માયાવી મારીચ,
 મરતોમરતો ય વકેશ-સેવક,
 'લક્ષ્મણ' . 'લક્ષ્મણ' જો ન વધો,
 કે રામચંદ્રજીને લાપતા માનીને,
 જનકી સહાયે મોકલે,
 પચવટીના રખેપિયાને,
 રખવાળા તખતવીતખતવીને.
 મહાપતીદ્ર લક્ષ્મણરાય,
 આરાધના અખડ તપની કુતી,
 બારબાર વર્ષના જ્ઞાનચર્ચા અખડ,
 પાળતા હતા ગોદાવરી-તીરે.
 સીતાનાં રખવાળા કરતા,
 કે જ્ઞાન પધાર્થ માયાવી દણુવા
 ત્યા . મૂઝ એ માયાવી મારીચ,
 આભામ ગેવ રામનો ગિયર્ષો
 'લક્ષ્મણ' . . 'લક્ષ્મણ' . .
 યુ...
 દુર્લ્ભ ચમક્યા જનકીજીના !
 " દિવરજી ! જ ત સંધાને પંદરે.

મહાનમ'લક્ષ્મ

શ્રીમત તમારા 'લક્ષ્મણ'... 'લક્ષ્મણ'... બોલે.
 મહા સંકટ નક્કી નડ્યું ! ”
 “ માતાજી ! શ્રીમ છે આપનો,
 શ્રીમત મારા મહાભિનિષ્ક.
 રિપુ રોળે અકેલા એકવિધા.
 મહાસામર્થ્યવંતા, મહા ભાગ્યવાન.
 કેમ જાઉં કહેશે માતાજી ? ”
 ક્ષમા યાચી સૌમિત્ર વદા,
 “ આપ રક્ષાનો હું પર ભાર.
 વનવાસ ધોર વનના આ,
 માયાવી દાનવના તેમાં મોરચા.
 ભોળાશો નહીં હો માતાજી ! ”
 લક્ષ્મણબોલે મહા સતી જનકી,
 અણુશોભતું ને અણુજાનતું વદા.
 “ શું આ માતાજી વદે છે ? ”
 અને કર જોડ્યા લક્ષ્મણકુમારે,
 ક્ષમા માગી વંદના કરીને.
 “ માતાજી ! અણુશોભતાં વેણુ આપ વદાં !
 માયાજીને આપ મન દરાયું.

મુગ મારવા પ્રભુને પાઠવ્યા.
 દેકે કટ્ટે વેણુ મને કહ્યાં !
 શું અયોધ્યામહારાણી માયારી બન્યાં ? ”
 “ દેવરજી ! ધર્મ સંભાળો.
 આસાં માની બાતવહારે પધારો.
 મહાભિનિષ્ક્રમણુ બાત તમારાનું,
 સદાય લક્ષ્મણની સદા ત્યા,
 પધારો ને સદાય કરો બાતને ! ”
 બને જાનકીમેલે ડગ બર્થા,
 ડગલેડગલે એમને રમરી,
 રક્ષા જાનકી માતાની,
 એ રક્ષાના બારેબારે.
 પંચવટીની મદૂલી ફરતી,
 આણુ દોરી બાણુજાએ,
 મહી મુક્યા તપના બાર,
 પવિત્રતાનાં ધુણ મૂકીને.
 આણુ એ લક્ષ્મણજીની,
 દોરતદોરતા દોરણુદાર વઘા,
 “ માતાજી ! આર્યાર વર્ણનાં મારાં જાણ્યર્થ,

મહાનભંડકર

આણુ વટે એને ખાખ કરે !
 માતાજી ! વળોટશો નહીં લીટી આપ,
 આણુ અવિચળ છે લક્ષ્મણની,
 સુરક્ષિત આપ રહેશો ! ”
 અને કર જોડી લક્ષ્મણકુમાર,
 રામજીની સહાયે પધાર્યા.
 પંછી જનકતનયા વિચારેવિચારે,
 ખેડાં પચવટીની મદૂલીએ,
 નિરખતાં લક્ષ્મણનાં પ્રયાણ.
 લાડકવાયો દેવર લખમણ,
 લાડવીર બ્રાતૃપ્રેમનો.
 જોખનવતો ઊર્મિધારણીનો,
 લાડકવાયો સુમિત્રામાતાનો.
 વને પધાર્યો વનપહેરેગીર બની,
 બ્રાત-બાબીને રક્ષાએ રક્ષવા.
 માતાનાં ધેવાં લાડ તજીને,
 રાણીવાસના પ્રણય તજીને,
 મહેવમહોલાતના મોહ તજીને,
 વનનો વનવાસી એ

અત્રન્નિદ્રા ત્યાગીત્યાગીને,
સદા સેવા બ્રાતની કરતો
મહા આદર્શ બ્રાતૃપ્રેમના,
અમર ત્રેતાયુગના ..
નિરખી રહ્યા જનકદુહારી,
બાવભર્યા ભર્યા નયણે
લીના એ માતૃભાવનાએ,
એવા સર્વા સીતાવેણુના,
પત્નવટીની પણુશાળાએ બેઠા :

લક્ષ્મણ તમે ત્રેતાયુગના વીરલા,
બ્રાતૃભાવના પ્રકુલ પ્રપ્ત-પરામ જો,
—લક્ષ્મણ તમે ત્રેતાયુગના વીરલા.

ભાભલક્ષ્મીના લાડલવાયા કિયેજી,
બ્રાતૃપ્રેમના પૂરા તમે અતુરામ જો,
—લક્ષ્મણ તમે ત્રેતાયુગના વીરલા

જો મિં લા ના લાડવેલુડા હં થી જી,
રામ—અભિનિષ્ક્રમણે ઝળકે તમ નામ જો,
—લક્ષ્મણ તમે ત્રેતાયુગના વીરલા

પ્રતાપમંડલમ્

સીતારામની વનવાસે ધરી બહાય ને,
તપસતિયા જોગદર આઠે જનમ જો,
—સદમણુજ તમે ત્રેતાયુગના વીરલા.

અટક્યું જનકદુલારીનું ગીત,
લાડધેનું લાડકવાયા દિયરનું,
લાલલડીના નિર્મળ પ્રેમાશુભીનું.
એ પ્રેમને સ્મરીસ્મરી,
વિચારસાગરે જનકીજી તર્પા,
જુરતાં વિયોગનાં વમજે !
વમજ એ પ્રારબ્ધકાળનાં.
કાળ—શેતરંજની બાજી માંડીને,
પ્રમાન—વિસ્તાનના તોડ કાઢવા,
પ્રારબ્ધ દાવ ખેલતું હતું.
મંડાણુ એ પ્રારબ્ધ—શેતરંજનાં,
વિરાટ રમૈયાની ચાલે,
આરંભાણું દંડકારણ્યમાં.
પહેલી ચાલ માયાવી મારીચની,
બીજી ચાલ રામ મૃગયાએ.
ત્રીજી ચાલ સદમણુના સંગાથ.

જાણ્યા એ વનનાં પંખીએ,
 સુણ્યા વહેતાં ગોદાવરી-નીરે.
 વીર-ખલાંની વીરતાના પડલા,
 આજના ગોરાંબે ગળ્યાં.
 સુણી થંભ્યા આકાશભાતુ.
 મહાપત્નીદ્રને નિરખીનિરખીને,
 મહાયોગની તેજપગથી ભરતો,
 વિથરતો ભ્રાત સંધાતે,
 ત્રેતાયુગનો યોગેદ્ર વીર,
 જાણે પધારતો અવકાશ દેવા,
 વિરાન-અજ્ઞાનના રમૈયાને,
 ખેલવા કાળની શેતરંજ,
 યુગ ત્રેતાના ભાખેલા ભાગ્યની !
 શું નિરખતાં હતાં જનકીજી
 ખેલાતી એ ખેલખાજીને ?
 પણ એ બાજીનાં સોગંદાં,
 બન્યાં હતાં ક્ષીરસાગરેથી પધારી.
 અવનીએ પાયરેલા રમતના પડે,
 ખેલાતું આર્યાવર્તે ને.

“ ભગવતિ મિશ્તાં દેહિ, મિશ્તાં દેહિ । ”
 સન્ધ્યાસી ત્રિદશ ધરીને,
 કો’ જટાધારી મહા જોગીરાજ,
 લિક્ષા-અર્થે પશુ કુટિરે પધાર્યા ।
 “ પધારો મહાત્મનૃ ! ”
 અને જનકતનયાશ્રમે,
 વન-આહાર ને વન-કૃણ ધર્યા,
 જટાધારીને લિક્ષા દેવા
 પશુ ન સ્વીકાર્યા મહાત્માએ
 “ જનકીજી ! ધર્મ ભૂલ્યા તમે,
 વનના વનવાસ સેવીને ।
 મિશ્તાં દેહિ જ્ઞાનકિ ।
 ભૂલ્યા શુ સાધુના સત્કાર ? ”
 “ મહાત્મનૃ ! નથી ભૂલી સત્કારધર્મ
 પશુ આ તો અરણ્યના વાસ ।
 પતિ મારા મૃગયા પધાર્યા
 લિક્ષા સ્વીકારો ને મદૂલીમા પધારો । ”
 “ દેવી ! મદૂલીમા હુ કેમ આવુ ?
 મહાવતીદ્રવી પચવટીને આણુ !

ભરમીબૂત થાઉં લીટી વળોટું તો !

મહાન તપ દેવર તમારાનું.

લક્ષ્મણજી એટલે મહાન યોગી, સીતાજી ! ”

“ ત્યારે મહારાજ, બહાર હું લિક્ષા આપું ? ”

“ જનકજી ! એ ધર્મ તમારો.

મિત્રાં વેદિ । ”

મહા જટાધારી વત્રા,

ને લીટા ઓળંગ્યો અયોધ્યામહારાણીએ.

લીટા ઓળંગે લાખેણા બૂલે,

મહાખોલ જીવનક્રમનો.

મર્યાદાનો સાચવણુદાર લીટા.

લીંત બૂલે, મર્યાદા બૂલે.

હું લીંત બૂલ્યાં જનકદુલારીજી મર્યાદા બૂલીને ?

મર્યાદા રામનું જીવન !

ત્રેતાયુગે એના પડછંદા.

પડધા પાડી જગતે પ્રસારવા,

જનકદુલારીની સંગેસંગે,

પધાર્યા ક્ષીરસાગરેથી એ,

કે ત્રીલે એ જગનાં લોક,
 ભાવનાધીન આદર્શ પાઠ શીખીને !
 ભૂલે તો ભવ ભૂલે.
 અનેરાં ને અગાધ કર્મબંધન !
 અનંત ઘડના ઘડાડે પૂરાં.
 જુલજુલેવાની ત્યાં બાજ,
 માયાના ચોકડાએ ગોઠવેલી.
 ફરતો લીટા સંયમના સાદનો.
 સુણે એ અટકે ત્યાં.
 ન સુણે બધિર સરખો જે,
 જેના કણ આડે જામ્યાં,
 અજાનનાં જાળાં પૂરાં.
 ન સુણે જે પછી,
 મર્યાદાનો ખોલ મહાન,
 ને આજે લીટા ભૂલી,
 એના હાથ... ?
 એ હાથહેવાયનો,
 મહાખોલ જાનકીજીએ પછી,
 આચરણે આચરી પડધો પાડીને,

રામ

મહાસિનિષ્કમલ

પૂરો બતાવ્યો જન્મનાં લોકને,
કે લીટા ઓળંગે એ બૂલે ।

“ સૌમાગ્યવતી મઘ । ”

મહા ભેખધારી, મહા જટાધારી,
આશિષ દેતા હૈયાખેલ વણા,
પછી ભિક્ષા મહવાને બદલે,
ભિક્ષા દેનારીને ઝડપી ।
આશ્ચર્ય... આશ્ચર્ય . આશ્ચર્ય...
આશ્ચર્યચક્રિત જનકીજી વણાં,
“ મહાન્ યોગીશ્વર ! શું ભાન ખૂટ્યા ?
ભેખ તમારો આજ લગીનો લાજશે ! ”
“ સીતાજી ! વેશધારી હું તપેશ્વર,
આવ્યો છું હરવા તમને । ”
શું સીતાહરણ... ?
મહા આક્રંદ સીતાજીએ માંડ્યાં,
પુકારીપુકારી રામ-લક્ષ્મણને ।
શું અભયાની સીતાજીને માયા
ઓલાવતી હતી ?

મહાનમંદલમ

ચિરકાલના નારીસ્વભાવ,
સદા અધીન પુરુષપ્રાપ્ત્યને !
નાથ એના મૃગયા પધાર્યા !
“ નાથ ! નાથ ... !

• આર્યપુત્ર... ! આર્યપુ... ! ”
વેલુયાં અધૂરાં રહ્યા,
આર્તનાદ મોમાં રહ્યા,
દેવેથી ગૂંચળીગૂંચળીને !
શું જનકીનો આર્તનાદ ગૂંચળાયો ?
એ અવતારી નારી,
ક્ષીરસાગરેથી જન્મતે પધાર્યા,
યુગ ત્રેતામાં આદર્શ દેવા,
કે ઝીંચે જનનાં લોક.
મહા આર્તનાદ એમણે માંડ્યો !
કે પાપાણુ નીર બની વહે.
અશ્રુની ધારા વહાવી,
વહી... વહી એ અણખૂટી !
રોકવણુહાર એક જ પરમ ઈશ્વર.
સ્મર્યા નહિ જનકીએ,

પશુ સ્મર્યાં પતિરાજને !
 પાર્થિવતાના પાધ્યા છત્તિ,
 કે મોહ છે આ જગતમાં,
 ન સ્મરે સદા સ્મરણીય બ્રહ્મ !
 બ્રહ્મ બ્રહ્મ બ્રહ્મ !
 સર્વમ્ સ્વલુ રુદ્રમ્ બ્રહ્મ ॥
 ધૂમતા નાદ-અહતા નાદ.
 રામે ધૂમતા અવનીએ જે,
 ઝીલે એ જગ તરે !
 પશુ કેટકેટલાં ઝીલે છે ?

“ જનકીજી ! આર્તનાદ મૂકો,
 સ્વાસ્થ્ય મેળવો જ્ઞાન સ્મરીને,
 નિમિત્ત મારાં કાર્યનાં આપ.
 હું નીકળ્યો જગને તારવા,
 કે પૂરાં પ્રજ્ઞાન સહુ પારખે !
 એક માર્ગ શોધ્યો મેં,
 સર્વ અપનાવે સહેલો જે.
 પહેલ કરી મેં પાર્થિવવિજ્ઞાનની,

પ્રજ્ઞાનમંડલ

કે પગથિયેપગથિયે જગના લોક,
 પ્રજાનના પુણ્યમાર્ગે ચડે ।
 પણ સોણવા મારા અધૂરા રહ્યા !
 પાર્થિવવિરાને પાર્થિવ શુદ્ધિ કરી.
 જન ઝીનનારા અરણે વહેણે વહ્યા !
 પાર્થિવ આનંદ ને રજસ્ તમસ્ ગુણ,
 મદ, મત્સર ને વૈરભાવનાના
 અનુયાયી મારામા અકુર કૂટ્યા !
 વધીરધીને મહાબળિયા થયા.
 ગુરુ હુ રહ્યો ગોણુરયાને
 મત્ર દેહ્યા જનકીજી । પણ વાળ્યા
 ન વળ્યા પાછા । ”

રાગ
 પ્રસાદિનિષ્કમલ

અને સીતા હરીને લોકેશરાય,
 પૂર ઝડપે આગળ વધતા,
 ત્યાં આક્રદ્ધબોલ જનકીજી વહ્યા,
 મહારોપભાવની ધીકતી જવાવાએ,
 “ લોકેશ ! મહાપાપી બહારાક્ષસ તું એ,
 અવળા વહેણે જનને વાળ્યા !

છેડ મને ને પથાત્તાપ કર,
 મહાકામી તું રાવણરામ,
 કેટકેટલી નારીનાં હરણ કર્યાં છે ? ”
 “ જનકીજી ! મારા અંતરમાં અસંખ્ય રાણી,
 એક કરતાં વધારે જેમ
 તમારા અશુર દશરથરાજનને.
 સીતાજી ! શું નર વિનાની નારી
 કૌભાર્યું સેવશે ? ”
 લકેશખેલે સીતાજીનો રોષ,
 લભકતો ક્રોધાગ્નિ શો પ્રજ્વળ્યો.
 મહાઅર્તાનાદના સાહેસાદે,
 શું સુખયો જટાયુજીએ ?
 શું આલનો લકેશરથ તેમણે રોક્યો ?
 “ લકેશ ! મહાઅગ્નિયા તમે ધક્કરાજ,
 સદા સૂઝે અવળી બુદ્ધિ.
 શું આજ ફરી સૂત્રી કે સીતાજીને
 હરો છે ? ”
 સુણી અટહાસ્ય લકેશે ક્યું.
 “ ઝૂંઝૂંકારાજ ! મારગડા કોઈના ન રોકીએ.

પ્રજ્ઞાનમંદિર

સુભાષ

સવાદ બન્યા વણપૂછ્યા તમે.
 સીતાહરણ એ મારું કાર્ય । ”
 અને રથ લ કેશનો...
 આગળ ધપતો જટાયુજીએ અવરોધ્યો !

અને જટાયુ ને લ કેશરાયનાં,
 ઘેર યુદ્ધ અનેરાં મંડપાં !
 એક મારે ને બીજો તોડે !
 વધુટે ફરી બાણ બીજાં !
 એમ ને એમ મહા દંડયુદ્ધ.
 મહાપરાક્રમે જટાયુજીએ પછી,
 રથી હણ્યો ઘોડલા હણીને.
 ભેયે લાલ્યા લ કેશરાયને !
 શું લંકાનાથ યુદ્ધે હાર્યા ?
 એ દાવ-ખેલ મહાયોદ્ધાના હતો.
 એક...એક મુહૂર્ત લગી,
 મહાયોદ્ધાનાં યુદ્ધ ચાલ્યાં !
 પછી જનકીજીને લઈ,
 દક્ષિણ-પ્રયાણ લ કેશે માંડપાં !

શું હજી જનકીજી આક્રંદ કરતાં હતાં ?
 “ સીતાજી ! આક્રંદ તજી સ્વાસ્થ્ય મેળવે.
 મહા નારી આર્યાવર્તનાં આપ
 આર્યાવર્ત તારો અનાર્ય અનાચારે
 કહું હું મારો મહા પરતાવો
 એક અદનો હું પ્રતા પામ્યો;
 મહા મોટી હામ ભાડી મેં.
 માયા ટાળું ને જ્ઞાનમય જનાવું,
 સદા સર્વદા જનવોકને !
 મહા અહકાર અદ્વિજ્ઞાનીને આજ્યો !
 અહકારે હું વિજ્ઞાની, પછી
 શોધક બન્યો પાર્થિવવિજ્ઞાનનો !
 પછી પાર્થિવવિજ્ઞાનનાં જ્ઞાન,
 અજ્ઞાનીને પૂરા આપ્યાં,
 કે પગથિયેપગથિયે ચડીને
 પાર્થિવવિજ્ઞાની જ્ઞાનવિજ્ઞાની બને !
 પણ જનકીજી ! ન વિચાર્યું મેં હો,
 કે કર્મ તો સદા અનાદિનાં.
 પવટાતાં નથી જનનક્રમે એ.

અનાદિથી આલતાં આવતાં,
કર્મનિયમના ક્રમેક્રમે । ”
અને લોકેશરાયે,
નભ-ઉડયન વેગાળાં માંડ્યાં !
પ્રજ્ઞાન-નભના એ ઊડણુદારે,
પાથિં વવિજ્ઞાનના સમીરે ઊડીને,
સીતાજીનું હરણુ કરીને,
દક્ષિણ આર્યાવર્તની ક્ષિતિગમ્ભૂમિએ,
પ્રયાણુ માંડ્યાં આલના અંતરે.

એ અંતરેઅંતરે,
રામાભિનિષ્ક્રમણુના માર્ગસૂચને,
હરાયેલાં અયોધ્યામહારાણીએ,
પૃથ્વીએ પાડ્યા અલંકાર એમના,
કે દિશાસૂચન રામચંદ્રજીને મળે ।
અને રામવિયોગણુ ‘જનકજી રાજા,’
હરાર્ધ પધાર્ધ લંકા નગરીએ.
અરોહવાટિકામાં લોકેશરાયે,
પૂણું માને જનકીને રાખ્યાં ।

“ સીતાજી ! અપહરણ મેં આપનું કયું.
 કાર્યસિદ્ધિ એ કમ પાછળ.
 પતિપરાયણ આપ સીતાનાર.
 પત્નીપરાયણ સમયદ્રસજ,
 શોધતા અહીં પધારશે !
 લંકાયાત્રા રામભગવાન કરશે !
 કહેશે ભક્ત વધશે કે ભગવાન ?
 અને સીતા મહારાણી વધાં,
 “ યદા યિનાશઃ । ”
 “ કસ્તુ જનકીજી !
 પ્રમાણુ સદા આપત્રોલનાં.
 વૃદ્ધ દેહ મારો થયો છે !
 જીવું દેહ મારે બદલવો,
 યોગપવીત દ્વિજ બદલે જોમ.
 વણુશ્રમધર્મી એ મહાત્રેષ્ઠ,
 પણ એથી યે ત્રેષ્ઠ અયોધ્યાનાથ.
 કહેશે જનકીજી ! એમના હાથે કાં ન બદલું
 વૃદ્ધ દેહ મારો ? ”
 મલક્યા ફરી લંકેશ,

મહાનભદ્રમ.

“ ચદા વિનાશો રામો ઘરં ન કિમ્ ।

સત્ય જોય એ આપનો,

હું પહેલા મુજ અનુયાયીને ફો,

કે દો વિમાર્ગે જીવનમૂલ્યાના.

આર્યાનર્ત અનાચારીથી ભગરે । ”

અને લ કેસ પધાર્યાં અરોઢવાટિકાએથી !

છદ્વાટિકાએથી જોય આવ્યા ત્યાં,

પ્રવાસ કરી સમીરના ઉડુપને.

જોય જાણે અ તરવાણીના એ,

નભમડળના પ્રવાસ કરી આવ્યા !

“ માતાજી ! અવતારી આપ લક્ષ્મીનાર,

ક્ષીરસાગરેથી આર્યાવર્તે પધાર્યા !

ધર્મ સલાળી માયા વિસારે,

આર્યાનર્ત તારે રામાલિનિષ્કમણે । ”

“ શુ ? ”

પ્રશ્નજોલ એ જાનકીજનો,

અવનીના અ તરસ્વપ્ને ડૂબ્યો !

પછી એ સ્વપ્નસોણવા,

કેમ જાણે પ્રવાસ કરતાં ન હોય ?

રામ

પ્રજ્ઞાલિનિષ્કમણ

અને દંડકારણ્યે... ?

રામભગવાને સૌમિત્ર નિરખ્યા !
જગસખાતીની માયાવી સખાતે યું -
લક્ષ્મણ પધાર્યા ?

ભાગ્યચક્રના મહાખેલ !
ભગવાને જાણ્યા પૂરા,
અને એ જાણુતકહાર,
અણુજાણુ, અવતારીધર્મ બખતવા,
પંચવટીની પશુમટૂલીએ પધાર્યા,
પ્રેમોન્મત્ત જનકી-પ્રાણાધારે પછી,
પ્રાણાધારેશ્વરીને ત્યાં ન નિરખ્યાં !
" હે સીતે, હે સીતે " વદતા,
પત્નીપરાયણતાના વિયોગબોલ બોલના,
બોલ એ જીવન મહા-આદર્શના,
નરનારીના જગતક્રમે પીરસતા,
પીરસેલી એ યાજી,
જમે જે જ્ઞાને પૂરી,
તરે સન્મેડલાં એ,

[૧૯૩]

પ્રજ્ઞાનમંદલમ.

સામસામા કોળિયા દધને,
 ચાનની જઠરા દારીને,
 પ્રાનાના ઓડકાર ખાઈને,
 પ્રણયના પૂરા રાગે,
 કે રાગ જેનો એકતાર રાગ
 પ્રેમના તાલ ત્યાં પૂરા.
 અને એ તાલ .. ?

તાલને ખેતાલ કરી જાણે,
 વનના રામવનવાસી વધા,
 " ભ્રાત ! અરણ્યના આપણા વાસ !
 ભાભી તજી તું પધાર્યો,
 શું ધર્મ ભૂલ્યો લક્ષ્મણા ? "
 રામખેલે વિપાદજાયા,
 હતી એથી અનેરી પ્રસરી,
 દીનરદના લક્ષ્મણ હૈયે
 " પ્રભો ! બહુબહુ યે ભાભીને મનાવ્યાં,
 બહુ યે કટુ વચન સાંભળ્યાં !
 લીંટાની આણુ દીધી મે,

મન, વાણી ને સદા આચરણના,
 ઊર્ધ્વ રેતસુના પૂરા પ્રાબલ્યે.
 તે કેમ હરાય જનની આત, પ્રભો ? ”
 “ એ છે કાળમહિમા, બ્રાતા !
 અમિથ્યા ભાગ્યના લેખ !
 ભાગ્યચક્રના પ્રભાવે પ્રભાવે,
 જનની મોહા સૌ દર્પ મુગમા,
 મોહના પડળે બાણ સૌ દર્પ નિરખીને !
 બ્રાત ! સૌ દર્પ નિહાળવા આત્માના
 પણ નહીં દેહના !
 કોઈ નિરખે આત્માના સૌ દર્પ,
 મોહના પડળને ચીરીચીરીને,
 પ્રસાદપુ ખેલીખેલીને.
 શું ન નિરખ્યા જનનીજીએ ? ”

અભિનિષ્ક્રમણ અયોધ્યાનાથના,
 સીતામહારાણીની શોધમા,
 આર્યાવર્તના દક્ષિણપથે,
 અનુ-આર્યાવર્ત જેતું નામ

મેતાના ઇતિહાસ-નકશામાં,
 રામ-અયન એ રામાયણના !
 પછી ધાય ન જટાયુરાજને,
 રામચદ્રજી હરણે બેટયા
 “ પ્રભો ! દક્ષિણદિશાએ આપ પધારો,
 ભાળ લાગશે સીતામાતની
 હરી ગયો રાનથુ લકેશ ! ”
 અને પ્રાણુનાયુ મહામળે ટકાવે ન,
 બોડી ગયો જટાયુરાજને !
 “ સેવાધર્મઃ પરમગહનો
 યોગિનામપ્યગમ્ય ! ”

દક્ષિણાભિનિષ્ક્રમણ રામભગવાનનું .
 કમધીનો જીર્ણ દેહ-ઉદ્ધાર
 પછી ઋષ્યમૂક પહાડ ને પાસરોવર પ્રયાણ,
 કે જ્યાં વાટમાં શયરી-આશ્રમ !
 રામ રામેતિ રામેતિ રમે રામે મનોરમે ।
 શુ હૈયે રમતા સાક્ષાત્ પધાર્યા ?
 અને શ્રી શયરી...

રામનામના બોલેબોલે,
 દેવાભાન હોતે ભૂલીને,
 રામ-આતિથ્ય પૂરાં કર્યાં !
 ભાવે કર્યો હોયે ભગવાનના.
 મીઠાં આખી ઝોઠાં બદરી આપ્યાં !
 ભાવના એ ભકત-હૈયાની,
 ભક્તોધીન રામભગવાને જાણી.
 અને... ?
 મોક્ષ શ્રી રામરીનો થયો !
 પછી પંપાસરની પાળે,
 મધુર કલસવ મયના-પોપટના.
 મોકિલા બોલતી ' કૂ...ઉ...ક ' બોલ.
 મોરલા ટટુકતા ઢેસજાના પ્રણયે.
 આત્મા ત્યાં પ્રણયવિયોગી રામ.
 પંપાસરોવરને કડિકડિ,
 સ્નાન કરી મતંગસરધરાએ,
 રામ-લક્ષ્મણ પંપાસરોવરિયે પધાર્યા.
 મઠાસિનિષ્ઠમણુ ચરણનાં એ.
 માનવજનોના વનનિવારણુ,

મહાનમ'કથા.

ધાન્ય જિગડ્યાં વૃક્ષો કાપી,
 કે તપતપેશ્વરી તાપસીજન ત્યાં,
 સાર્ત્વિક આહાર તામસરહિત કરે.
 કૃળકૃળાદિના એ આહારી,
 ધાન્યપાકે હૈયે આનંદા.
 વધુ આનંદા ત્રાસમુકત બનીને,
 કે માયાવી રાક્ષસી દંડકારણ્યેથી હરી !
 પણ હરનાર હરિની સીતા નાર ?

રામ
 મહાભિનિષ્ક્રમણ

અને રોધે પધાર્યા રામ ભગવાન.
 મહાભિનિષ્ક્રમણ એ દિશણ આપાવર્તનાં,
 કે જ્યાં કિષ્કિધામાં...

